

**Київський національний університет
імені Тараса Шевченка**

ISSN 2413-7154 (Print)
ISSN 2413-7553 (Online)

**ЕКОНОМІЧНА
ТА СОЦІАЛЬНА
ГЕОГРАФІЯ**

**Випуск 84
2020**

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

**ЕКОНОМІЧНА ТА
СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ**

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Заснований у 1966 р.

ВИПУСК 84

Київ-2020

ББК 65.04

- Науковий збірник під назвою «Економічна географія» заснований у січні 1966 р.
- Зареєстрований Міністерством юстиції України 22 жовтня 2009 р. (наказ № 1924/15)
- Постановою Президії ВАК України № 1-01/10 від 13 грудня 2000 р. включений до Переліку фахових періодичних наукових видань за спеціальностями «Географічні науки».
- Поновлено у Переліку фахових видань Атестаційною колегією МОН України, наказ МОН України № 515 від 16 травня 2016 р.
- Включено до переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б», наказ МОН України № 1643 від 28 грудня 2019 р.
- Видавець: Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Економічна та соціальна географія / [Ред. кол.: К.В.Мезенцев (гол. ред.), Гнатюк О.М. (відп. ред.) та ін.] – 2020. – Вип. 84. – 69 с.

Науковий журнал “Економічна та соціальна географія” висвітлює актуальні питання теорії, методології й методики суспільної географії, а також прикладні здобутки у цій галузі. Журнал вміщує також інформацію про видатних учених та педагогів, історичні пам’ятні дати, огляди та рецензії, хроніку подій. Місія журналу: сприяння поширенню географічних знань та географічного мислення, створення платформи для обміну знаннями, результатами досліджень, теоріями та поглядами серед науковців-географів.

Редакційна колегія:

Головний редактор: Мезенцев К.В., д. геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Відповідальний редактор-секретар: Гнатюк О.М., к. геогр. наук; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Члени редакційної колегії:

Антіпова К. А., д. геогр. наук, проф; *Білоруський державний університет, м. Мінськ, Білорусь*
Арслан М., д. геогр. наук, проф; *Казахський національний університет імені аль-Фарабі, Алмати, Казахстан*
Бартошевич Б., д. геогр. наук, проф; *Лодзький університет, Польща*
Бурнейка Д., д. геогр. наук; проф.; *Вільнюський університет, Литовський центр соціальних досліджень, Інститут суспільної географії та демографії, м. Вільнюс, Литва*
Запотоцький С. П., д. геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*
Камінська В., д. геогр. наук; *Університет Яна Кохановського, м. Кельце, Польща*
Карачоні Д., д. геогр. наук; *Угорська академія наук, м. Будапешт, Угорщина*
Кріс’яне З., д. геогр. наук, проф.; *Латвійський університет, м. Рига, Латвія*
Мельничук А. Л., к. геогр. наук, доц.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Адреса редакційної колегії: м. Київ, МСП-680, проспект Академіка Глушкова, 2, Київський національний факультет імені Тараса Шевченка, географічний факультет, кафедра економічної та соціальної географії.

Тел. (044) 521-32-24, (044) 521-35-79; e-mail: editor@bulletin-esgeograph.org.ua

Офіційний веб-сайт: <http://bulletin-esgeograph.org.ua>

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2020

Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya: K. Mezentsev, O. Gnatiuk, et al. (Eds.), 2020, Vol. 84, 69 p.

Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya (Economic and Social Geography) is an academic journal published since 1966 that focuses on current issues of both theoretical and empirical aspects of human geography. In particular, Journal's scope covers economic, social and cultural geography, behaviour and perceptual geography, regional science and policy, spatial planning, geo-demographics and labour market developments, environmental issues, modern spatial transformations. The Journal also published scientific reviews, as well as the reports about outstanding scientists and educators, important historical dates and events.

Publisher: Taras Shevchenko National University of Kyiv

Editorial Board:

Editor-in-Chief: Kostyantyn MEZENTSEV, *Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine*

Executive Editor: Oleksiy GNATIUK, *Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine*

Editors:

Ekaterina ANTIPOVA, *Belarusian State University, Minsk, Belarus*

Mehmet ARSLAN, *Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*

Bartosz BARTOSIEWICZ, *University of Łódź, Poland*

Donatas BURNEIKA, *Institute of Human Geography and Demography, Vilnius University, Lithuania*

Wioletta KAMIŃSKA, *Institute of Geography, Jan Kochanowski University in Kielce, Poland*

Dávid KARÁCSONYI, *Geographical Institute, RCAES, Hungarian Academy of Science, Budapest, Hungary*

Zaiga KRISJANE, *University of Latvia, Riga, Latvia*

Anatoliy MELNYCHUK, *Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine*

Sergii ZAPOTOTSKYI, *Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine*

Editorial Board Address: Kyiv, MSP-680, Prospect Akademika Hlushkova 2a, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Faculty of Geography, Department of Economic and Social Geography.

E-mail: editor@bulletin-esgeograph.org.ua

Official website: <http://bulletin-esgeograph.org.ua>

© Taras Shevchenko National University of Kyiv, 2020

SOCIAL SPACE AS AN OBJECT OF GEOGRAPHICAL RESEARCH AND THE ROLE OF COMMUNICATIONS IN ITS CONSTRUCTION

Serhii PUHACH

*Lesya Ukrainka Volyn National University, Ukraine
puhachserhiy@gmail.com*

Abstract: The article attempts to analyze the concept of “social space” from the standpoint of geography. Geographers understand space mainly as a “tabula rasa” on which human society functions and develops. However, the requirements of today require a deeper understanding of the essence of human, the study of internal motives of human activity. The category “social space” is used for this purpose. The aim of the study is to systematize scientific interpretations of the concept of “social space”, to determine its properties and characteristics in Ukrainian and foreign scientific literature. The main task is to determine the role of communications in the formation and functioning of social space.

Geographers understand social space primarily as a part of geographical space; nonlinear and multidimensional space of society development, social events, social systems and their components; this is an anthroposphere which is supplemented by a “virtual” component of the inner world of human. Society creates a social space by its own way of life. It manifests itself through the triad: spatial practices - representations of space - spaces of representation. The whole concept of the production of social space is filled with communications and networks through which these communications take place. Humanity and its social space is a product of the communications that exist in it. Communication networks are the basis of the production and functioning of social space. To denote the processes of subjective transformation of social space and time, the following terms are used: time-space compression, space-time convergence, time-space distancing, time-space expansion, friction of distance, distance decay. One of the main “tools” of space compression is the transportation network, and in recent decades, information and communication networks.

The question of the relationship between the concepts of “social space” and “geographical space” is relevant for geography. Geographical space contains elements of the social. At the same time, the majority of social processes have their own spatial expression. It is impossible to draw clear boundaries between geographical and social spaces. Their common construct “socio-geographical space” is increasingly used.

Key words: space, social space, production of space, geographical space, communications.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2020.84.4-12>

UDC: 911.5/9:30

Received: October 30, 2020.

Revised: December 14, 2020.

Accepted: December 23, 2020.

СОЦІАЛЬНИЙ ПРОСТІР ЯК ОБ'ЄКТ ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА РОЛЬ КОМУНІКАЦІЙ У ЙОГО КОНСТРУВАННІ

Сергій ПУГАЧ

*Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна
puhachserhiy@gmail.com*

Анотація: У статті здійснено спробу аналізу поняття «соціальний простір» з позицій географічної науки. Географи традиційно розуміють простір як чисте полотно, на якому відбувається функціонування та розвиток людського суспільства. Проте вимоги сьогодення вимагають глибшого розуміння сутності людини, вивчення внутрішніх мотивів людської життєдіяльності. Для цього широко використовується категорія «соціальний простір». Метою даного дослідження є систематизація наукових трактувань поняття «соціальний простір», визначення його властивостей та характерних рис у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі. Головне завдання – визначення ролі комунікацій у формуванні та функціонуванні соціального простору.

Серед географів соціальний простір розуміється переважно як частина географічного простору, нелінійний і багатовимірний простір розвитку соціуму, соціальних подій, соціальних систем і їх складових; це антропосфера доповнена «віртуальною» складовою внутрішнього світу людських індивідів. Соціальний простір створює суспільство у рамках власного способу життєдіяльності. Він проявляється через тріаду: просторові практики – репрезентації простору – простори репрезентації. Уся концепція виробництва соціального простору пронизана комунікаціями та мережами, через які ці комунікації відбуваються. Людство та створюваний ним соціальний простір є продуктом комунікацій, які у ньому існують. Комунікаційні мережі є основою виробництва та функціонування соціального простору. Для позначення процесів суб'єктивної трансформації соціального простору і часу використовують терміни: стиснення часу-простору, конвергенція простору-часу, дистанціювання часу-простору, розширення часу-простору, тертя простору, затухання з відстанню. Одним із головних «інструментів» стиснення простору є транспортна мережа, а в останні десятиріччя й інформаційні комунікаційні мережі.

Актуальним для географії є питання співвідношення понять «соціальний простір» та «географічний простір». Географічний простір містить у собі елементи соціального. Водночас, переважна більшість соціальних процесів мають свій просторовий вираз. Неможливо провести чітку межу між географічним та соціальним просторами. Усе частіше живається їх спільний конструкт «соціально-географічний простір».

Ключові слова: простір, соціальний простір, виробництво простору, географічний простір, комунікації.

Вступ. Вчені географи традиційно розуміють простір як чисте полотно (*tabula rasa*), на якому відбувається функціонування та розвиток людського суспільства. Це призводить до евклідового розуміння простору та спроб його осмислення за допомогою картографування економічних, політичних та соціальних процесів. Наприклад, у соціальній сфері розуміння географії як просторової науки призводить до намагань на основі даних переписів населення визначити території із схожим способом життя, ідентифікувати більш-менш однорідні соціальні ареали. Це часто призводить до спрощеного, поверхневого розуміння локальних соціумів на кшталт того, що усі люди в певній місцевості мають подібні соціальні характеристики. Більш індивідуально орієнтовані методи аналізу соціальних мереж показують, що індивідуальні світи окремих людей обертаються навколо локалізованого набору соціальних просторів. Часова географія, яку пов'язують з Т. Хагерстрандом та Лундською школою, запропонувала інший погляд на просторову соціальну практику, даючи деякі важливі вказівки щодо того, як соціальна діяльність розподілена в часі та просторі. З іншого боку, соціальна географія досліджує емоційні та навіть духовні зв'язки, що пов'язує суспільство з просторами, яким важко знайти однозначну територіальну ідентифікацію.

Сьогодні у соціально-економічній та географічній літературі широко використовується поняття «соціального простору». Ця категорія у науковому обігу з'явилася порівняно недавно, у 70-х рр. ХХ ст. Не дивлячись на значну поширеність терміну «соціальний простір», немає єдиного його трактування серед науковців. Особливо актуальним це питання є для представників географічної науки, для яких важливо не лише окреслити «просторові межі» соціального простору, а й визначити співвідношення між поняттями «соціальний простір» та «географічний простір».

Теоретико-методологічні основи дослідження.

Спробам осягнути сутність соціального простору присвячена низка праць видатних науковців ХХ – початку ХХІ ст., таких як: П. Бурдье, А. Гідденс, Д. Гарві, М. Кастельс, А. Лефевр, П. Сорокін та ін. Серед українських географів теоретичним проблемам соціального (соціально-географічного, соціально-економічного) простору належать праці Ю. Кисельова, Є. Маруняк, К. Немця, Я. Олійника, А. Степаненка, О. Топчієва, О. Шаблія та ін. Проте, не зважаючи на багаточисленні спроби, відсутнє єдине трактування поняття.

Мета і завдання дослідження. Головною метою дослідження є систематизація наукових трактувань понять «соціальний простір», визначення його властивостей та характерних рис у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі. Основним завданням – визначення ролі комунікацій у формуванні та функціонуванні соціального простору.

Виклад основного матеріалу. Для позначення обсягів функціонування людської спільноти

вживаються терміни «соціальний простір», «суспільний простір», «простір суспільства», «простір життя людини», «простір соціальної діяльності» тощо. Ми ж для зручності об'єднаємо їх усіх під загальним терміном «соціальний простір».

У загальнонауковій методології принцип предметного простору добре відомий. Будь-яка множина об'єктів і явищ, між якими існують певні взаємодії та відношення, може розглядатися як предметний простір: ... сукупність суспільних взаємин населення формує соціальний простір (Торчіїєв, 2005, р. 166).

Соціальний простір як наукова категорія

Розглянемо основні визначення соціального простору у науковій літературі.

Соціальний простір охоплює як реальний фізичний світ, так і внутрішній світ людини, соціуму, людства в цілому. Про дуальну природу соціального простору наголошується у соціологічних працях. Так *простір соціальний* – фундаментальна умова діяльності та спілкування людей у суспільстві. Простір соціальний охоплює два взаємозалежні рівні людської життєдіяльності: відношення людей до природи, що передбачає певну локалізацію історичних форм суспільства в *географічному просторі природи* (виділення наше), і рівень організації міжсуб'єктних, власне соціальних зв'язків, де просторовий момент співвідноситься з певними соціальними системами, характеризує упорядкованість множини соціальних подій та відносин, їх взаємокоординацію та субординацію, насиченість діяльністю та комунікацією, коли соціально-географічні параметри виступають похідними величинами суспільної інтеграції, значення яких транспоновані на землю (її площі, територіальні розмежування і т.д.) (Volovych, 1998).

Положення людини у соціальному просторі визначається не лише її просторовими координатами а й соціальним статусом (місцем індивіда в соціальній групі, суспільстві). Вперше чітко цю позицію сформулював П. Сорокін: 1) соціальний простір – це народонаселення Землі; 2) соціальне становище – це сукупність його зв'язків з усіма групами населення, в середині кожної із цих груп, тобто із її членами; 3) становище людини в соціальному всесвіті визначається шляхом встановлення цих зв'язків; 4) сукупність таких груп, а також сукупність становищ серед кожної із них становлять систему координат, що дає змогу визначити соціальне становище будь-якого індивіда (Sorokin, 1992, р. 299).

Соціальний простір у П. Бурдье – абстрактна протяжність, конституювана ансамблем підпросторів або полів (економічне поле, інтелектуальне поле тощо), які зобов'язані своєю структурою нерівномірному розподілу окремих видів капіталу. Соціальний простір може сприйматися також у формі структури розподілу різних видів капіталу, яка функціонує одночасно як інструменти і цілі боротьби в різних полях. Реалізований фізично соціальний

простір – це розподіл у фізичному просторі різних видів благ та послуг, а також індивідуальних агентів і груп, що локалізовані фізично і володіють можливостями привласнення цих благ та послуг (Bourdieu, 2005).

Соціальний простір – це не фізичний простір, але він намагається реалізуватися у ньому більш чи менш точно та чітко. Той простір, у якому ми живемо і який ми пізнаємо є соціально означеним та сконструйованим. Звідси П. Бурдьє робить висновок, що фізичний простір (реальний світ) – це соціальна конструкція та проєкція соціального простору, соціальна структура в об'єктивованому стані, об'єктивація минулих та сучасних соціальних відносин (Bourdieu, 2005).

З останнім твердженням важко погодитися, оскільки у формуванні фізичного простору бере участь не тільки людина. За таким суб'єктивним підходом перебільшується роль суспільства та другорядна роль відводиться природній складовій. Реальний світ (фізичний простір) може існувати і без участі людини.

Соціальний простір – це простір, освоєний людством у процесі його існування. Це є частина фізичного простору, яка складає спосіб життєдіяльності суспільства, тобто олюднений простір. Він вписаний у простір біосфери. Соціальний простір є простором людського буття, який має перш за все соціально-культурний і духовно-практичний виміри. На відміну від фізичного простору, соціальний простір твориться самими людьми. Людина не перебуває в просторі, а організовує, структурує простір свого буття в культурі. Вона створює свій особистий простір, який вписаний у простір соціуму. Але разом з тим, відбувається автономізація, “приватизація” власного соціального простору. Соціальний простір має культурно-історичні межі, але й тенденцію до розширення: суспільство освоює все нові ділянки фізичного простору, окультурює їх, усуспільнює (Drotyanko et al., 2006).

З точки зору М. Кастельса простір є виразом суспільства. У соціальній теорії його неможливо визначити без посилань на соціальну практику. *Простір (соціальний)* є матеріальним продуктом по відношенню до інших матеріальних продуктів, включаючи людей, які задіяні в (історично) детерміновані соціальні відносини, що надають простору форму, функцію та соціальне значення. З точки зору соціальної теорії простір є матеріальною опорою соціальних практик розподілу часу (time sharing) (Castells, 1996).

Я. Олійник та А. Степаненко (2000) розуміють *соціальний простір* як багатовимірний простір, побудований за принципами диференціації і розподілу, сформований сукупністю діючих властивостей у соціальному універсумі (термін, що означає об'єктивну реальність у часі й просторі, множинність усіх можливих світів), тобто властивостей, що можуть дати його власнику силу і владу в цьому універсумі; це простір людського розвитку в масштабах суспільства як цілісної системи (Oliynyk & Stepanenko, 2000, p. 66-67).

Тобто, у трактуванні соціального простору є два основні, з точки зору географії, підходи: 1) вузьке трактування – соціальний простір, як внутрішній світ людини, суспільства (щось на кшталт ментального, віртуального простору); 2) широке трактування – соціальний простір, як загальний простір існування людства, поєднання фізичного (реального) простору із внутрішнім світом людини.

У середовищі географів соціальний простір розуміється переважно як частина географічного простору; простір розвитку соціуму, соціальних подій, соціальних систем і їх складових. Цей простір нелінійний і багатовимірний, його формалізація і аналіз потребують використання складного математичного апарату (Niemets & Niemets, 2014, p. 14-15). Отже, образно кажучи соціальний простір – частина географічного простору доповнена «віртуальною» складовою внутрішнього світу людини та соціуму.

З поняттям соціального простору фактично співпадає запропонований Ю. Кисельовим термін «людський геопростір», під яким автор розуміє геопростір, насичений антропологічним компонентом, інтегрованим у природне середовище, тобто сформований у результаті ландшафтно-етнічної взаємодії (Kyseliov, 2011, p. 8). Він (тобто геопростір) не лише населений людськими спільнотами, а й такий, що відчувається та сприймається ними (Kyseliov, 2011, p. 49).

Виробництво соціального простору

Соціальний простір тісно пов'язаний із життєдіяльністю людського суспільства. Він «створений» людьми для людей. Це перетворене згідно власних потреб навколишнє природне середовище. В останні роки усе більшої популярності набуває концепція «виробництва простору», запропонована ще у 1974 р. французьким неомарксистом А. Лефевром. У своїй праці «Виробництво простору» (Lefebvre, 1991) він все оточуюче нас середовище називає соціальним простором. Цей простір є “результатом нашарування (*і взаємодії*) великої кількості спеціалізованих просторів (простір дозвілля, праці, ігровий, транспортний, соціальної інфраструктури, географічний, економічний, демографічний, соціологічний, екологічний, політичний, комерційний, національний, континентальний, світовий, простір природи (фізичний), потокові простори) і є не що інше, як результат діяльності людини” (Lefebvre, 1991). Тобто, люди самі «створюють» та наповнюють свій унікальні простори: “Немає одного соціального простору, є безкінечне різноманіття соціальних просторів: термін «соціальний простір» відсилає до їх незліченної множини.” (Lefebvre, 1991). У рамках даної концепції простір розуміється не як щось статичне та незмінне, а *динамічний процес*.

Кожен із нас розуміє, що мається на увазі, коли мова йде про «кімнату» у квартирі, «ріг» вулиці, «ринок», торговий чи культурний «центр», публічне «місце» тощо. Ці слова позначають різні соціальні простори, стосовно їх використання, тобто

певної соціальної (*і просторової*) практики. Кожне суспільство у рамках даного способу виробництва формує свій простір за допомогою насильства (війни, революції), політичними та дипломатичними махінаціями, працею (Lefebvre, 1991) (звертає на себе увагу, що працю А Лефевр поставив лише на третє місце). Простір такого суспільства можна назвати «виробленим».

За А Лефевром, оскільки «суспільство створює соціальний простір, то це є не що інше, як соціальний продукт» (Lefebvre, 1991). Соціальний простір може бути створений (вироблений) лише людиною. Інакше він перестане бути соціальним.

Основа людського суспільства, те що нас робить людиною і відрізняє нас від тваринного світу – це наше спілкування, наші комунікації. Можна без перебільшення сказати, що комунікації приймають безпосередню і вагомую участь у виробництві простору. Людській комунікації є основою існування соціальних мереж, що пройшли тривалий процес розвитку.

М. Маклюен (1964) розглядає медійний простір (простір комунікацій), як «розширення» у просторі людського тіла. Медійний простір пройшов наступні етапи розвитку: усна річ, письмо, книгодрукування, газети, радіо, телебачення (McLuhan, 1964). Глобальну мережу Інтернет можна розглядати як наступний етап еволюції комунікаційного простору людства. Соціальні інтернет-мережі, як одна із значних частин глобальної мережі Інтернет, приймають активну участь у виробництві сучасного соціального простору (Puhach, 2018, 2019b; Puhach, & Poguchynsky, 2018). Причому сучасний соціальний простір завдяки їм все більше стає «віртуальним». Водночас простір природи (фізичний простір) все більше віддаляється від людини.

Сировина для виробництва соціального простору – це не якийсь окремий матеріал, як при виробництві окремих предметів; це сама природа, перетворена у продукт, забита, та яка знаходиться сьогодні під загрозою, можливо, зруйнована і, безумовно, локалізована (у цьому головний парадокс) (Lefebvre, 1991).

Функціонування соціального простору та комунікаційні мережі

Соціальний простір за А. Лефевром створюється і проявляється через триаду «сприйняття (perceived) – осмислення (conceived) – переживання (lived)» (Lefebvre, 1991). В термінах простору – це: просторова практика – репрезентація простору – простори репрезентації (Bedash, 2012).

«Просторова практика будь-якого суспільства породжує свій простір; вона формує і пропонує його у діалектичній взаємодії: повільно, але вірно виробляє його, панує над ним і присвоює його собі. Аналіз виявляє просторову практику суспільства при дешифруванні його простору» (Lefebvre, 1991). Мова йде про процес виробництва матеріальної форми соціальних аспектів простору, про практики, що структурують соціальний простір. Наприклад, практики організації праці, дозвілля, політичної сфери та багато іншого. Просторові практики

пов'язують між собою репрезентації простору та простори репрезентації.

Репрезентації простору, іншими словами, простір задуманий, простір вчених, планувальників, урбаністів, технократів, деяких художників (Lefebvre, 1991). Це те, як простір розуміється та інтерпретується професіоналами. До вказаних вище А. Лефевром фахівців без сумніву можна додати архітекторів, філософів, географів, інженерів, спеціалістів по міському та територіальному плануванню.

Простори репрезентації, тобто простір, який відчувається через супутні йому образи та символи; іншими словами, простір «жителів», «користувачів», а також окремих художників і, можливо, тих, хто описує – письменників, філософів (Lefebvre, 1991). Простори репрезентації – це «обжиті простори» (lived space). Мова йде про повсякденний досвід стосовно простору, який «скоріше відчувають ніж осмислюють» (Lefebvre, 1991)

Репрезентації простору (карти і плани, транспорт і зв'язок, образотворча і знакова інформація) постійно відсилають нас до простору репрезентацій (природи, родючості) у повсякденній практиці (Lefebvre, 1991).

Соціальні простори проникають один в одного та / або накладаються один на одного. Принцип взаємопроникнення та нашарування соціальних просторів містить один цінний момент: у кожному фрагменті простору, виділеному для аналізу, присутне не один соціальний аспект, а їх множина (Lefebvre, 1991).

Створення та функціонування соціального простору відбувається внаслідок комунікацій, які існують у людському суспільстві. Людське спілкування, просторові переміщення індивідів, переміщення (перевезення) в просторі вантажів є базисом для виникнення соціального простору. Соціальні інтернет-мережі, які сьогодні активно впливають і змінюють світ (соціальний простір загалом) якраз і є одним із таких «Лефеврових» соціальних просторів. Вони активно впливають на соціальні просторові практики: ефекти стиснення простору, конвергенція простору, розширення простору. Простір сьогодні вже не є перешкодою для спілкування, якою він був колись.

Репрезентації простору, тобто «простір створений фахівцями», зараз все більше відбуваються через призму віртуальної реальності та кіберпростору. Відповідно і простори репрезентації сьогодення містять значну частку «віртуальної» комп'ютерної складової. Відбувається процес злиття реального світу та віртуальної реальності (Castells, 1996; Furashev, 2012; Galloway, 2004; McLuhan, 1964; Shtanko, 2012).

Як зазначалося вище, аналіз дозволяє виявити просторову практику суспільства при дешифруванні його простору. Сьогодні у повсякденному житті ми постійно натикаємося на знаки (символи) віртуального простору: знак зони Wi-Fi, комп'ютерний клуб (кафе), віртуальні реконструкції історичних об'єктів (наприклад фортеці Тустань), доповнена реальність та ін.

Такі простори більше цінуються ніж звичайні навколишні.

Сучасні просторові практики

Сучасні просторові практики докорінно змінили сучасну економіку та ведення бізнесу. «Капітали перетікають у виробництво простору, залишаючи виробництво класичного типу – виробництво засобів виробництва (машин) чи споживчих благ» (Lefebvre, 1991).

З розширенням капіталізму змінюється зміст поняття основного капіталу: воно вже означає не тільки промислове обладнання, приміщення та сировину. «Основний капітал очевидно включає в себе інвестиції у простір (шосе, аеродроми) та у різноманітну інфраструктуру. Хіба радарні мережі, які є віхами у повітряному просторі, не володіють характеристиками основного капіталу? Перед нами засоби нового типу, далекими предками яких були дороги, канали, залізничні шляхи. Транспортні мережі виробничо споживаються, оскільки слугують для переміщення людей та речей у ланцюгах товарообігу, а також тому, що вони є інвестицією знання у соціальну реальність у масштабі всієї планети» (Lefebvre, 1991).

У сучасному світі можна навести дві великі групи прикладів перетікання капіталу у виробництво (соціального) простору:

1) стрімкий розвиток індустрії, що базується на мережі Інтернет, інформаційно-комунікаційних технологіях, створення віртуальної реальності (віртуального простору). Зараз це сфера економіки із оборотами у мільярди доларів.

2) усе частіше інвестується не окреме підприємство (засоби виробництва), а певна територія. Тобто, розвивається цілий регіон (ВЕЗ, СЕЗ, Еврорегіон, виробничий кластер, рекреаційна зони та ін.). Вдалі інвестиції у одну галузь певної території тягнуть за собою капітали у інші сфери, тим самим інтенсифікуючи виробництво простору. Прикладом можуть бути мережі готелів all inclusive у Туреччині та Єгипті. Вони виникли завдяки вкладанню капіталів у простір (у першу чергу рекреаційний) та сформовані завдяки інтенсивному розвитку комунікацій (у першу чергу авіаційного транспорту) останніх десятиліть. Зараз ці простори «обслуговують увесь світ».

Можна говорити, що сьогодні існує «ринок просторів». Одні країни є більш привабливими для інвестицій, інші – менш. Якщо у минулому основним інструментом захоплення простору були війни, то зараз – це економічна та культурна експансія, яку можна розглядати як засіб для захоплення простору мирним шляхом.

Ринок просторів існує і на мікрорівні. «У минулому продавали чи брали у оренду земельну ділянку. Сьогодні купляють та продають об'єм: квартиру, житлове приміщення, кімнати, поверхи, тераси, різні елементи інфраструктури (басейн, тенісний корт, парковку)» (Lefebvre, 1991). Як це не парадоксально, але сучасна людина володіє не квартирою, а об'ємом простору на певній висоті, обмеженому стінами, підлогою та стелею. Без

належної інфраструктури (виробленого простору) ця власність (квартира) втрачає будь-який сенс.

А. Лефевр продовжує характерну для ХХ ст. ідею єдності часу і простору: «Час пізнається та реалізується саме у просторі, через просторову практику. Простір, у свою чергу, пізнається у певному часі і через час» (Lefebvre, 1991). «Покупець є орендатором певної відстані, яка зв'язує його житло з різними локусами – центрами торгівлі, праці, дозвілля, культури, прийняття рішень. Тут на сцену знову виходить час, хоча простір, одночасно запрограмований та роздроблений, намагається його знищити як такий. ... Купляють проведення часу: використання часу є споживчою вартістю даного простору. Проведення часу включає у себе приємності та неприємності, втрату та економію часу... Споживання простору набуває специфічних рис. Воно відрізняється від споживання речей... Простір вбирає у себе час» (Lefebvre, 1991).

Соціальний простір є основою людського суспільства, його головним базисом. ««Змінити життя», «змінити суспільство» – усі ці слова не мають змісту, якщо немає виробництва відповідного простору» (Lefebvre, 1991). Справді, людина потрапивши у інший соціальний простір (наприклад за кордон) починає невпинно змінюватися. За два покоління внуки іммігранта стають повноцінними громадянами країни реципієнта, тобто повністю адаптованими («вписаними») у відповідний соціальний простір. З іншого боку, намагання привнести якийсь окремих елемент «чужого» простору у автохтонний, як правило закінчується повним фіаско.

Загалом, уся концепція виробництва соціального простору наскрізь пронизана комунікаціями та мережами, через які ці комунікації (у широкому розумінні, взаємодії) відбуваються. Людство та створюваний ним соціальний простір є продуктом комунікацій, які у ньому існують. Без комунікацій неможливо уявити соціум. Не випадково, у результаті воєн, супротивники найперше намагаються захопити комунікації: населенні пункти із сприятливим суспільно-географічним положення; під час перевороту 1917 р. більшовики найперше захоплювали вокзали (залізниці) та головпоштамти; сучасні гібридні війни у значній мірі відбуваються в інформаційному просторі. Комунікаційні мережі є основою виробництва та функціонування соціального простору.

Трансформації соціального простору

Вважається, що вперше термін «стиснення простору» в наукову літературу ввів D. Harvey (1989). Дослідження цього явища має міждисциплінарний характер й чи не головне місце тут належить географічним наукам, зокрема суспільній географії.

Говорячи про стиснення простору, ми маємо на увазі трансформації саме соціального простору, адже реальний фізичний простір під впливом людини змінюється порівняно мало: відстані, площі, об'єми лишаються незмінними. Змінюється лише відношення людини до них.

Існує два головні види трактувань стиснення соціального простору: 1) зростання його проникності, зв'язаності, доступності; 2) скорочення заселених, освоєних, економічно активних земель (Treivish, 2010, p. 16). У першому випадку відбувається вдосконалення комунікаційної мережі та, як наслідок, виробництво соціального простору відбувається більш інтенсивно. У другому випадку – маємо зворотній процес згортання виробництва соціального простору та деградацію систем комунікацій.

Сучасний рівень науково-технічного прогресу, світові інтеграційні процеси, глобалізація, формування світових комунікаційних систем зумовлюють часове прискорення суспільного розвитку та ущільнення географічного простору (Pashynska, 2011). Мова йде про розуміння простору-часу, як виміру зусилля, яке докладається для подолання відстані. Таке трактування впритул наближається до понять транспортна доступність та ймовірні конкурентні переваги певного місця. Розуміння сутності стиснення географічного простору полягає переважно в технологічних зрушеннях у галузі транспорту та зв'язку, що збільшують мобільність капіталу, товарів, населення тощо. При цьому значення відстаней та місць нібито зменшується (Magunyak, 2012).

У західній літературі (Gregory et al., 2009; Kotlyakov & Komarova, 2007; Warf, 2006; Witherick et al., 2001) для позначення процесів суб'єктивної трансформації соціального простору і часу використовують терміни «time-space compression» (стиснення часу-простору), «time-space convergence» (конвергенція простору-часу), «time-space distanciation» (дистанціювання часу-простору), «time-space expansion» (розширення часу-простору), «friction of distance» (тертя простору), «distance decay» (затухання з відстанню).

Стиснення часу-простору (time-space compression) – це зростання швидкості соціального життя та зменшення обмежуючих ефектів віддалі у людській діяльності (Gregory et al., 2009, p. 757).

Конвергенція часу-простору (space-time convergence) – зменшення часу переміщення між місцями (точками простору) та зниження важливості відстані, яке спричиняється вдосконаленнями у транспорті та комунікаціях (Witherick et al., 2001, p. 267).

Дистанціювання часу-простору (time-space distanciation) – термін, запропонований англійським соціологом А. Гідденсом для опису «розширення» соціальних систем у просторі і часі (Giddens, 1984). Значного поширення не набув, але став передумовою для розвитку концепцій «стиснення часу-простору» та «конвергенція часу-простору».

Розширення часу-простору (time-space expansion) – концепція, яка є наслідком або другою (протилежною) складовою концепції «стиснення часу-простору» (Gregory et al., 2009, p. 760). Внаслідок розвитку транспорту і комунікацій людство спроможне подолати значно більші відстані. Відповідно, простір людської

життєдіяльності не стиснувся, а навпаки – розширився.

Для опису взаємодій у просторі застосовуються парні категорії «тертя простору» та «дистанція затухання».

Тертя простору (friction of distance) – затримуючий вплив відстані на масу взаємодії між місцями (включаючи міграції, туристичні потоки, рух товарів та послуг, поширення ідей). Емпірична закономірність взаємодії патернів, що характеризується такою величиною, як дистанція затухання (Gregory et al., 2009, p. 264). Це базове географічне поняття, що стосується перешкод у русі, які виникають внаслідок просторового відокремлення між місцями (локаціями), об'єктами, людьми. Чим більша відстань між об'єктами – тим більше тертя простору, тим більші витрати на її подолання за допомогою транспорту чи комунікацій (Witherick et al., 2001, p. 103).

Затухання з відстанню (distance decay) – зменшення активності прояву явища чи процесу із збільшенням відстані від центральної точки (Gregory et al., 2009, p. 168). Послаблення взаємодії між двома об'єктами чи явищами внаслідок збільшення відстані чи зростання величини тертя простору.

Таким чином, під стисненням простору (географічного, соціального) розуміють процес скорочення витрат часу на подолання простору за рахунок віртуального зменшення масштабів і відстаней у результаті скорочення просторового розриву в комунікаціях і соціально-економічних процесах. Незважаючи на те, що фізична відстань не змінилася, її сприйняття у свідомості окремої людини і всього суспільства стало іншим. Фактично земний простір ущільнився в одну точку і доступність того чи іншого місця на Землі визначається не відстанню між пунктами, а транспортною або інформаційною доступністю (Pashynska, 2011).

Процес стиснення географічного простору можна розглядати на глобальному, регіональному, державному, обласному, локальному рівнях. Для регіональних і локальних рівнів важливе значення має транспортна доступність, розвиток швидкісної транспортної інфраструктури, зв'язність і мобільність транспортної мережі (Mironenko & Sorokin, 2001).

Одним із головних «інструментів» стиснення простору є транспортна мережа. Транспортна мережа – це реалізація просторової мережі (графу, елементами якого є просторові елементи), що відповідає структурі, де відбувається рух транспортних засобів або потоків вантажів (Barthelemy, 2011). Прикладами можуть бути автошляхи, залізниці, повітряні шляхи, водні шляхи, трубопроводи, водопроводи, лінії електропередач та ін. Вплив транспорту на ущільнення простору можна охарактеризувати наступними компонентами: скорочення часу чи вартості транспортних послуг, збільшення швидкості пересування, підвищення транспортної освоєності території.

За останні роки, внаслідок розвитку транспорту та комунікацій ефект тертя простору

для транспортних потоків пасажирів та товарів, хоча і значно послабився, але все ще продовжує грати важливу роль. У випадку ЗМІ та соціальних інтернет-мереж тертя простору мінімальне. В ідеалі взаємодія мала б охопити увесь світ. Проте, як і з матеріальними об'єктами, спостерігається певна величина дистанції затухання – зниження взаємодії із зростанням відстані.

Takhteyev, Gruzd, & Wellman (2012) на прикладі географії соціальної інтернет-мережі Twitter показали, що на інтенсивність контактів найбільше впливають: 1) географічна відстань, 2) національні кордони, 3) мова спілкування співрозмовників, 4) частота авіаперевезень. Тобто із 4 основних чинників 3 мають чітко виражений просторовий характер. Тобто, простір нікуди не зник, а продовжує відігравати важливу роль навіть у віртуальному світі соціальних он-лайн мереж.

Науково-технічний прогрес останніх років лише підтвердив перший закон географії В. Тоблера «Усе пов'язано з усім ретшою, але близькі об'єкти зв'язані тісніше ніж віддалені» (Tobler, 1970).

Соціальні інтернет-мережі відіграють велику роль у стисненні соціального простору. Соціальний простір стискається до точки, виникає можливість безпосередньої взаємодії з людьми безвідносно їхнього просторового розміщення, соціум формується як «глобальне село» (McLuhan, 1964) – на основі безпосередніх, міжособистісних, неформалізованих відносин між індивідами, які позбавлені макрогрупового впливу. Базовою соціальною групою у суспільстві ймовірно буде місцева громада, а основними суб'єктами соціальних дій – представники інформаційного, банківського і фінансового капіталу, що набувають нового, електронного вигляду (Afanasyev, 2017, p. 120).

Висновки та дискусія. Отже, поняття «соціальний простір» є важливим для географії не тільки з теоретичної точки зору, а і як важливий методологічний підхід до вивчення внутрішнього світу суспільства. У трактуванні соціального простору є два основні підходи: 1) вузьке трактування – соціальний простір, як внутрішній світ людини, суспільства (щось на кшталт віртуального простору); 2) широке трактування – соціальний простір, як загальний простір існування людства, поєднання фізичного (реального) простору із внутрішнім світом людини.

У середовищі географів соціальний простір розуміється переважно як частина географічного простору, нелінійний і багатовимірний простір розвитку соціуму, соціальних подій, соціальних систем і їх складових; це антропосфера доповнена «віртуальною» складовою внутрішнього світу людських індивідів.

В останні роки усе більшої популярності набуває концепція виробництва соціального простору А. Лефевра, згідно якої кожне суспільство у рамках власного способу життєдіяльності формує свій простір. Комунікації приймають безпосередню і вагому участь у виробництві простору. Соціальний простір створюється і

проявляється через тріаду просторові практики – репрезентації простору – простори репрезентації. За допомогою аналізу можна виявити просторову практику суспільства при дешифруванні його простору.

Уся концепція виробництва соціального простору наскрізь пронизана комунікаціями та мережами через які ці комунікації відбуваються. Людство та створюваний ним соціальний простір є продуктом комунікацій, які у ньому існують. Комунікаційні мережі є основою виробництва та функціонування соціального простору.

Для позначення процесів суб'єктивної трансформації соціального простору і часу використовують терміни стиснення часу-простору, конвергенція часу-простору, дистанціонування часу-простору, розширення часу-простору, тертя простору, затухання з відстанню. Одним із головних «інструментів» стиснення простору є транспортна мережа, а в останні десятиріччя й інформаційні комунікаційні мережі.

Надзвичайно актуальним для географії є питання співвідношення понять «соціальний простір» та «географічний простір» (Puhach, 2019a, 2019b). Географічний простір містить у собі елементи соціального. Наприклад, одне із центральних понять суспільної географії – суспільно-географічне положення – є конструктом як географічного, так і соціального просторів та має чітко виражений соціальний контекст. Водночас, переважна більшість соціальних процесів мають свій територіальний (просторовий) вираз.

Koch (2005) проводить наступний приклад: соціальний простір (social systems) – це сім'я, геопростір (spatial systems) – це будинок (квартира). Будь-яка спроба провести чітко визначені паралелі між ними приречена на невдачу. Сім'я не проводить увесь свій час у квартирі; сім'я може мати кілька квартир; окремі члени сім'ї можуть проживати окремо та ін. Водночас, в одному будинку можуть проживати кілька сімей; будинки (приміщення) можна використовувати не тільки для проживання, а і як офіси, виробничі приміщення тощо. У результаті виникає гідридний простір який одночасно є віртуальним та реальним, соціальним та територіальним (локалізованим). Між складовими такого простору неможливо провести чітких меж, а для аналізу таких систем (просторів) необхідні принципово нові методологічні підходи.

Схожих поглядів дотримуються й українські географи. Сьогодні усе частіше вживається не окремо терміни «географічний простір» та «соціальний простір», а їх спільний конструкт. Так Я. Олійник та А. Степаненко вживають термін «соціально-географічного простір» (Oliunyk & Stepanenko, 2000, p. 56). Є. Маруняк пропонує розглядати «соціально-економічний простір» (Marunyak, 2012, p. 40). К. Немець – «суспільно-географічний простір» (Niemets & Niemets, 2014, p. 26).

На жаль ґрунтовних праць щодо співвідношення концепцій геопростору та соціального простору в українській географії є дуже мало. Переважно це окремі аспекти даного питання у працях, які присвячені іншим проблемам. У наш час коли йде інтенсивний наступ на географію зі сторони інших

наук, географам варто було б активніше розробляти концепцію соціального простору, особливо у її взаємозв'язках та взаємодіях не лише із географічних простором, а й з віртуальними просторами, такими як кіберпростір, простір соціальних он-лайн мереж тощо.

References:

- Afanasyev, D. (2017). *Formation of social potential of Internet communities (on an example of Zakarpattia region)*. PhD Thesis. Uzhhorod: Uzhhorod National University. [In Ukrainian]. [Афанасьєв Д. М. Формування соціального потенціалу Інтернет-спільнот (на прикладі Закарпатської області) : дис. ... канд. соц. наук : 22.00.04. Ужгород, 2017. 215 с.]
- Barthelemy, M. (2011). Spatial Networks. *Physics Reports*, 499, 1-101. <http://arxiv.org/abs/1010.0302>
- Bedash, Yu. (2012). Henri Lefebvre's concept of social space. *TSPU Bulletin*, 11 (126), 219-224. [In Russian]. [Бедаш Ю. А. Концепция социального пространства Анри Лефевра. *Вестник ТГПУ*. 2012. № 11 (126). С. 219–224.]
- Bourdieu, P. (2005). *Social space: fields and practices*. St. Petersburg: Aleteya. [In Russian]. [Бурдьє П. Социальное пространство: поля и практики : Пер. с фр. Санкт-Петербург: Алетея, 2005. 576 с.]
- Castells, M. (1996). *Information Age. Vol. 1. The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Drotyanko, L., Matyukhina, O., & Vdovychenko, V. (2006). *Workshop on philosophy: textbook*. Kyiv: Knyzhkove vydavnytstvo NAU. [In Ukrainian]. [Практикум з філософії : навч. посібник / Л. Г. Дротянко, О. А. Матюхіна, В. Г. Вдовиченко та ін. Київ: Книжкове видавництво НАУ, 2006. 232 с.]
- Furashev, V. (2012). Cyberspace and information space, cybersecurity and information security: essence, definitions, differences. *Information and law*, 2(5), 162-175. [In Ukrainian]. [Фурашев В. М. Кіберпростір та інформаційний простір, кібербезпека та інформаційна безпека: сутність, визначення, відмінності. *Інформація і право*. 2012. № 2 (5). С. 162–175.]
- Galloway, A. (2004). Intimations of everyday life: ubiquitous computing and the city. *Cultural Studies*, 18 (2/3), 384–408. DOI: 10.1080/0950238042000201572
- Giddens, A. (1984). *The constitution of society: out line of the theory of structuration*. Cambridge: Polity Press. London: Macmillan.
- Gregory, D., Johnston, R., Pratt, G., Watts, M., & Whatmore, S. (eds.) (2009). *The Dictionary of Human Geography*. 5th Edition. Chichester: Wiley Blackwell.
- Harvey, D. (1989). *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Cambridge, MA: Blackwell.
- Koch, A. (2005). Autopoietic spatial systems: the significance of actor network theory and system theory for the development of a system theoretical approach of space. *Social Geography*, 1, 5–14. DOI: 10.5194/sg-1-5-2005.
- Kotlyakov, V., & Komarova, A. (eds.) (2007). *Elsevier's Dictionary of Geography in English, Russian, French, Spanish and German*. Amsterdam – Boston – Heidelberg – London – New York – Oxford Paris – San Diego – San Francisco – Singapore – Sydney – Tokyo : Elsevier.
- Kyseliov, Y. (2011). *Fundamentals of geosophy: problems of theory and methodology*. Luhansk: Vydavnytstvo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka». [In Ukrainian]. [Кисельов Ю. О. Основи геософії : проблеми теорії та методології. Луганськ: Видавництво ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. 208 с.]
- Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space* (Translated by D. Nicholson-Smith). Wiley-Blackwell.
- Marunyak, E. (2012). Globalization spatial dilemmas and their conceptualization. *Ukrainian Geographical Journal*, 4, 36–42. [In Ukrainian]. [Маруняк Є. О. Просторові дилеми глобалізації та їх концептуалізація. *Український географічний журнал*. 2012. № 4. С. 36–42.]
- McLuhan, M. (1964). *Understanding media: the extensions of man*. New York: McGraw Hill.
- Mironenko, N., & Sorokin, M. (2001). Factors of compression of geographic space. *Geography*, 48, 4-6. [In Russian]. [Мироненко Н. С., Сорокин М. Ю. Факторы сжатия географического пространства. *География*. 2001. № 48. С. 4–6.]
- Niemets, K., & Niemets, L. (2014). *Theory and methodology of geography: spatial analysis methods*. Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University. [In Ukrainian]. [Немець К. А., Немець Л. М. Теорія і методологія географічної науки: методи просторового аналізу / Навчально-методичний посібник. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. 172 с.]
- Oliynyk Ya., & Stepanenko A. (2000). *Introduction to social geography: textbook*. Kyiv: Znannia. [In Ukrainian]. [Олійник Я. Б., Степаненко А. В. Вступ до соціальної географії : навч. посіб. Київ : Знання, 2000. 204 с.]
- Pashynska, N. (2011). Transport factor in the compression of geographical space. *Scientific notes of V.I. Vernadsky Tauride National University*, 24(63), 2, 3, 204–208. [In Russian]. [Пашињська Н. М. Транспортний чинник у стисненні географічного простору. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. 2011. Т. 24 (63). №2. Ч. 3. С. 204–208.]
- Puhach, S. (2018). Using concepts of geographical and social spaces in study of social networking services. In

Geography in Taras Shevchenko National University of Kyiv: 85 years - achievements and prospects (GTSNU) (pp. 171–173). Kyiv: Print-Service. [In Ukrainian]. [Пугач С. О. Використання концепцій географічного та соціального простору у дослідженнях соціальних мереж. *Географія в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка: 85 років – досягнення та перспективи (GTSNU)* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 30-31 березня 2018 р.). Київ: Принт-Сервіс, 2018. С. 171–173.]

Puhach, S. (2019a). Conceptualization of the concept of geographical space in the scientific literature. *Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya*, 82, 27-33. DOI: 10.17721/2413-7154/2019.82.27-33 [In Ukrainian]. [Пугач С. Концептуалізація поняття географічний простір у науковій літературі. *Економічна та соціальна географія*. 2019. № 82. С 27–33.]

Puhach, S. (2019b). Geographic information systems as social networking services. In *Tourism, Geography, Local History: current issues of theory and practice* (pp. 192–195). Ternopil: RVV TNPU im. V. Hnatyuka. [In Ukrainian]. [Пугач С. Геоінформаційні системи, як соціальні мережі. *Туризм, географія, краєзнавство : актуальні проблеми теорії і практики* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 16–17 травня 2019 р.). Тернопіль: РВВ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2019. С. 192–195.]

Puhach, S., & Poruchynsky, V. (2018). Geospatial aspects of development and functioning of social networking services. In O. Shablii (ed.) *Social geography: scientific traditions and modern challenges* (pp. 83-86). Lviv: Ivan Franko Lviv National University. [In Ukrainian]. [Пугач С., Поручинський В. Геопросторові аспекти розвитку та функціонування соціальних мереж. *Суспільна географія : наукові традиції і сучасні виклики* : матеріали Всеукраїнського наукового семінару (м. Львів, 13 грудня 2018 р.). Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2018. С. 83–86.]

Shtanko, V. (2012). Virtual communicative space and problems of self-identification. *Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series: Theory of Culture and Philosophy of Science*, 1029 (1), 47, 5-12. [In Ukrainian]. [Штанько В. І. Віртуальний комунікативний простір і проблеми самоідентифікації особистості. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Теорія культури і філософія науки*. 2012. № 1029 (1). Вип. 47. С. 5–12.]

Sorokin, P. (1992). *Human. Civilization. Society*. Moscow: Politizdat. [In Russian]. [Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество. Москва: Политиздат, 1992. 543 с.]

Takhteyev, Y., Gruzd, A., & Wellman, B. (2012). Geography of Twitter networks. *Social Networks*, 34 (1), 73–81. doi:10.1016/j.socnet.2011.05.006.

Tobler, W. A. (1970). Computer Movie Simulating Urban Growth in the Detroit Region. *Economic Geography*, 46, 234–240.

Topchiiev, O. (2005). *Socio-geographical research: methodology, methods, techniques*: Textbook. Odesa: Astroprint. [In Ukrainian]. [Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: навч. посібник. Оdesa: Астропринт, 2005. 632 с.]

Treivish, A. (2010). “Compression” of space: interpretations and models. In *Compression of socio-economic space: new in the theory of regional development and the practice of its state regulation* (pp. 16–31). Moscow: Eslan. [In Russian]. [Трейвиш А. И. «Сжатие» пространства: трактовки и модели. *Сжатие социально-экономического пространства: новое в теории регионального развития и практике его государственного регулирования*. Москва: Эслан, 2010. С. 16–31.]

Volovych, V. (ed.) (1998). *Sociology: a short encyclopedic dictionary*. Kyiv: Ukrayins'kyu Tsentr dukhovnoyi kul'tury. [In Ukrainian]. [Соціологія : короткий енциклопедичний словник / під заг. ред. В. І. Воловича. Київ: Український Центр духовної культури, 1998. 736 с.]

Warf, B. (ed.) (2006). *Encyclopedia of Human Geography*. London – New Deli: SAGE Publications.

Witherick, M., Ross, S., & Small, J. (2001). *A Modern Dictionary of Geography*. 4th Edition. London: Arnold.

PRIORITY RATING OF COUNTRIES OF THE WORLD FOR UKRAINE'S NATIONAL INTERESTS**Valentyn STAFIICHUK***Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
valikosta@ukr.net*

Abstract: After the Russian occupation of Crimea and a part of Donbas the political and geographical position of Ukraine as well as its positioning in the modern world significantly changed. Previously, Ukraine had placed greater focus on non-bloc status in the multipolar world and on development of mutually beneficial bilateral relations with all its partners.

For this reason, it is very important to calculate the country priority rating for Ukraine. This rating contains two groups of indicators from all spheres of interstate relations. The first group shows the current level of interaction and the second group shows the importance of states in the modern world.

From six priority groups of countries the top-priority for Ukraine is cooperation with Germany, the USA, the United Kingdom, the Netherlands, Italy, France, Canada, Spain and Switzerland. The second priority group includes most of European countries (such as the Czech Republic, Poland, Austria, Belgium, Sweden, Denmark, Portugal, Hungary, Romania, Norway, Iceland, Finland, Slovakia), Japan, Israel, Australia, South Korea, Turkey and Singapore. Contrary to popular belief of supporters of indispensable friendship with Russia this country is not so important for cooperation nowadays and, moreover, it is not a landmark for the future as it is only in the third priority group. This group also includes Bulgaria, Malaysia, China, New Zealand, Estonia, Greece, Latvia, Thailand, Brazil, etc.

Cooperation with more prosperous countries will help to get rid of the negative moments of Russian colonization, to reach higher economic and socio-political standards.

With certain modifications this rating can be used for calculation of cooperation priority ratings for any country in the world.

Key words: priority rating, geostrategy, national interests, Ukraine, EU, NATO, USA, Russia.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2020.84.13-22>

UDC: 911.3:32(477+100)

Received: July 16, 2020.

Revised: October 28, 2020.

Accepted: December 23, 2020.

РЕЙТИНГ ПРІОРИТЕТНОСТІ ДЕРЖАВ СВІТУ ВІДПОВІДНО ДО НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ**Валентин СТАФІЙЧУК***Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна
valikosta@ukr.net*

Анотація: В умовах російської окупації Криму та частини Донбасу суттєво змінилося політико-географічне положення та позиціонування України в сучасному світі. Якщо раніше країна, базуючись на своєму без'ядерному статусі, більше акцентувала увагу на позаблоковості у багатополісному світі та розвитку взаємовигідних стосунків з усіма партнерами, то нині вона поставлена в умови виживання.

Нами запропоновано рейтинг пріоритетності країн для України відповідно до її сучасних національних інтересів і стратегічних цілей. При формуванні рейтингу були використали дві групи показників, які характеризують усі сфери міждержавних відносин: перша показує нинішній рівень взаємодії, а друга – вагу держав у сучасному світі.

Всі країни були поділені на шість груп пріоритетності. Найбільш пріоритетною для України є співпраця у всіх сферах з Німеччиною, США, Великою Британією, Нідерландами, Італією, Францією, Канадою, Іспанією, Швейцарією. Більшість європейських держав входять до другої групи пріоритетності. Співпраця з більш успішними в економічному і політичному планах країнами допоможе швидше позбутися негативних моментів російської колонізації, розв'язати російські міти, досягти вищих економічних та суспільно-політичних стандартів. Попри поширену думку, Росія не є важливою для співпраці нині і, тим паче, орієнтиром у майбутньому та входить лише у третю групу пріоритетності.

Ключові слова: рейтинг пріоритетності, геостратегія, національні інтереси, Україна, ЄС, НАТО, США, Росія.

Вступ. Актуальність дослідження. З часів Київської Русі стояла проблема вибору адекватних партнерів на міжнародній арені. Інколи цей вибір був продиктований особистими вподобаннями окремих правителів, інколи – необхідністю виживання існуючих державних утворень, а ще частіше – інтересами тих, хто колонізував і ділив українські землі. Інтереси колонізаторів, як правило, йшли в розріз із прагненнями самих українців. Як от за часів національно-визвольних змагань середини XVII і на початку та всередині XX століть. Дуже часто українці були поставлені у вузькі рамки вибору між поганим варіантом і ще гіршим. Як правило, вибір найчастіше обмежувався сусідами: Візантією, Польщею, Великим князівством Литовським, Московією (Російською імперією, СРСР), Османською імперією (Туреччиною), Австро-Угорщиною; інколи надії покладалися на дружбу і заступництво більш віддалених держав – Німеччини, США, Великої Британії.

Зі здобуттям незалежності у 1991 р Україна, здавалось би, отримала шанс самостійно обирати курс свого розвитку і партнерів, які б відповідали її національним інтересам. Першопочатково було задекларовано позаблоковий статус і прагнення розвивати взаємовигідне співробітництво з усіма державами світу, особливо сусідами, членами Європейського Союзу (ЄС), США і навіть авторитарно-комуністичним Китаєм. Проте Росія не мала жодного наміру «випустити» Україну зі сфери свого впливу. Для цього вона задіяла весь арсенал політичних, економічних та культурно-інформаційних методів впливу і маніпуляцій.

Після Революції Гідності та окупації Росією, всупереч усім міжнародним та двостороннім договорам, Криму і частини українського Донбасу здавалося, що з домінуванням Росії в Україні покінчено назавжди. Україна підписала відповідну Угоду з ЄС та відмовилася від курсу на позаблоковість. Стратегічний курс на членство в ЄС і НАТО було прописано в Конституції та низці інших документів. Проте агресивна гібридна війна Росії проти України, певні внутрішні проблеми зумовили не лише повернення проросійської риторики в українську політику, а й створили реальну загрозу реваншу проросійських сил. Окремі проросійські політики, на підконтрольних їм каналах і в засобах масової інформації (ЗМІ), переконують українців у необхідності інтеграції з агресором, маніпулюючи історичними фактами, реальними даними про стан взаємодії, тезами про «братерство», «спільну колицку» та іншими міфами «русского мира», який поєднав найодіозніші ідеї панславізму, православ'я, інтернаціоналізму, комунізму та сучасного російського націонал-фашизму. Український політикум майже на 30-му році незалежності так остаточно і не забезпечив непохитність задекларованого вектору геостратегії держави.

Таким чином, бачимо, що проблема вибору партнерів відповідно до стратегічних інтересів

держави, залишається відкритою. Більше того, часта зміна Україною векторів зовнішньої політики негативно впливає на такий вибір, створюючи образ непередбачуваного партнера, що, до речі, також є частиною російської стратегії та інформаційної війни проти нашої держави і намаганні виставити Україну «failed state».

Отже, актуальність даного дослідження зумовлена низкою запитань, які все ще залишаються без відповіді. Перш за все: «Стосунки з якими державами світу найбільшою мірою відповідають стратегічним національним інтересам України?»

Аналіз останніх досліджень. Попри злободенність вище поставленого запитання, у науковому середовищі, як і в політикумі, досі відсутній єдиний погляд на стратегію української держави. Звісно, що після 2014 р переважає розгляд ЄС і НАТО як найбільш пріоритетного вектору, проте окремі дослідники обґрунтовують й інші, на їхню думку, найдоцільніші напрямки української геостратегії.

При цьому українські географи найчастіше звертають увагу на дво- та багатосторонню економічну і політичну співпрацю України з ЄС, НАТО, США, Росією, пострадянським простором, балто-чорноморськими чи близькосхідними державами, Китаєм (наприклад, Н. Короба (2007), М. Мальський та О. Кучик (2013), А. Мельничук (2011), В. Моргацький (2019), С. Хорошенко (2017)). Цілком традиційними є дослідження політико-географічного (М. Дністрянський (2010), О. Малиновська та В. Стафійчук (2017), Р. Сливка (2011), О. Шаблій (2004)) та геополітичного (Р. Клочко (2007), С. Лавриненко (2014), С. Лотоцький та С. Трохимчук (2002), М. Паламарчук та О. Паламарчук (1994)) положення України. Є й ціла низка досліджень на дану тематику в близьких до політичної географії науках: С. Василенко (2002), Т. Возняк (2015), С. Плохій (2019b) тощо. А от спроб ранжування усіх держав світу відповідно до національних інтересів України на основі цілої низки важливих показників ми не зустріли як серед географічних, так і серед публікацій з інших сфер наукових досліджень.

Мета і завдання дослідження. Тож метою даного дослідження було формування рейтингу пріоритетності держав світу для розвитку такої усесторонньої співпраці, яка б найбільшою мірою відповідала національним інтересам нашої держави бути повноправним суб'єктом міжнародних відносин із сучасним господарським комплексом і заможним населенням. Одночасно, на основі використання низки показників, ми прагнули:

- виявити реальну важливість усіх держав світу для України та їхню відповідність стратегічним національним інтересам нашої держави;

- виокремити групу держав, співробітництво з якими значно покращить безпекове, економічне та соціальне становище України і не нестиме загроз

для її існування у якості суб'єкта міжнародних відносин;

- довести, що співпраця з агресором є недоречною з точки зору довгострокових національних інтересів України.

Методика дослідження. В основу формування рейтингу пріоритетності держав для України покладена бальна оцінка низки показників. Нами було відібрано 14 показників, як абсолютних, так і відносних, які характеризують різноманітні складові суспільно-географічної характеристики та потенціалу держав і визначають їхню вагу у сучасному світі та важливість для реалізації національних інтересів України й усестороннього розвитку нашої держави:

- чисельність населення (за даними Central Intelligence Agency, 2019a) – відображає демографічну вагу держави у сучасному світі, опосередковано – об'єм внутрішнього ринку; найвищий бал отримали держави з населенням понад 100 млн осіб;

- чисельність української діаспори (за даними Faichak, 2018; Zubyk, 2016) – можливість впливу на двосторонні стосунки, політичне та економічне життя певної держави, використання діаспори для формування позитивного іміджу України, опосередковано – підвищення добробуту українських родин за рахунок надходження переказів від родичів; найвищий бал отримали держави, в яких чисельність діаспори перевищує 100 тис осіб;

- ВВП на душу населення (за даними International Monetary Fund, 2019) – показує рівень добробуту населення та можливу купівельну спроможність суспільства, опосередковано – інтеграція з такими державами є стимулом для суспільно-економічного розвитку; найвищий бал отримали держави, де дохід на душу населення перевищує 35 тис дол США за паритетом купівельної спроможності (ПКС);

- індекс економічної свободи (за даними The Heritage Foundation, 2020) – ілюструє низку фундаментальних прав і свобод (свободу від корупції, захист прав власності, свободу бізнесу, торгівлі та інвестицій, податкову свободу тощо) кожної людини та іноземних інвесторів, рівень втручання держави в економічні процеси, опосередковано – легкість розвитку двосторонніх стосунків. Варто зазначити, що розвиток співпраці з економічно вільними суспільствами стимулює до створення відповідних умов в Україні, що повністю корелюється із заявленими нашою державою цілями формування вільного ринку. Найвищий бал отримали економічно вільні суспільства з показником індексу понад 80;

- обсяг імпорту товарів з України з урахуванням балансу торгівлі (за даними International Trade Centre, 2020) – показує сучасних партнерів у торгівлі товарами та рівень залежності від їхніх ринків, прибутковість відповідної торгівлі, опосередковано – важливість для розвитку господарського комплексу держави, його осучаснення та ситуацію на ринку зайнятості; найвищий бал отримали держави, об'єм експорту до яких перевищує понад 500 млн дол. США, а торгівля має позитивне сальдо;

- обсяг імпорту послуг з України (за даними Verner (Ed.), 2019) – аналогічно до попереднього, але стосовно ринку послуг; найвищий бал отримали держави, об'єм експорту українських послуг до яких перевищив 500 млрд дол США;

- глобальний інноваційний індекс (за даними Cornell SC Jonson College Business et al., 2020) – визначає інноваційний клімат країни, ступінь запровадження інновацій в економіці, освіті, державному управлінні, опосередковано – можливість доступу до них; найвищий бал отримали держави з глобальним інноваційним індексом понад 60;

- золотовалютні резерви (за даними Central Intelligence Agency, 2018) – свідчать про фінансову вагу держави, опосередковано – про можливість запозичень чи отримання фінансової допомоги у разі необхідності; найвищий бал отримали держави, золотовалютні резерви яких перевищують 100 млрд дол США;

- накопичені за кордоном прямі іноземні інвестиції (ПІІ) (за даними Central Intelligence Agency, 2019b) – відображають наявний інвестиційний потенціал певної держави, опосередковано – можливість залучення інвестицій Україною; найвищий бал отримали держави, чії сумарні ПІІ за кордоном перевищують 1 трлн дол США;

- індекс демократії (за даними The Economist Intelligence Unit, 2020) – показує рівень розвитку та стійкості демократичних інститутів, свободи виборів, громадянських свобод, політичної культури, опосередковано – інтеграція і взаємодія з демократичними державами відповідає стратегічній меті побудувати вільне й демократичне суспільство в Україні; найвищий бал отримали держави з повноцінною демократією (індекс перевищує 8.0);

- індекс крихкості (за даними The Fund for Peace, 2019) – визначає рівень стійкості державних органів перед внутрішніми та зовнішніми загрозами, спроможність виконання ними своїх функцій і контролю ситуації, збереження стабільності і цілісності держави, опосередковано – надійність та відповідальність партнера; найвищий бал отримали держави, крихкість яких не перевищує 30 очок;

- підтримка цілісності та позицій України на міжнародному рівні (за даними United Nations 2014, 2019; MTsPD, 2019) – показує послідовність та надійність зовнішньополітичних партнерів у підтримці України; найвищий бал отримали держави, які підтримали усі резолюції Генеральної Асамблеї ООН стосовно України (A/RES/68/262, A/RES/71/205, A/RES/72/439, A/RES/73/263, A/RES/74/168) та запровадили і дотримуються санкцій щодо Росії у відповідь на її агресію в Україні;

- індекс військової сили (за даними Global Firepower, 2019) – відображає військовий потенціал держав, опосередковано – військово-технологічну потужність можливого партнера; найвищий бал отримали держави з індексом військової сили понад 2,250;

- участь у військово-політичних організаціях

(за даними NATO, 2019; Collective Security Treaty Organization, 2019) – показує відповідність стратегічній меті України на членство в НАТО та можливість розвитку усестороннього співробітництва з членами і партнерами цієї організації, сучасне військово-стратегічне положення; опосередковано або у разі задекларованого вступу – підвищує рівень безпеки держави; найвищий бал отримали держави-члени НАТО.

Кожен з показників оцінювався за 5-бальною шкалою. Сума балів і визначила місце країни у рейтингу пріоритетності. У підсумку всі країни були об'єднані в 6 груп: понад 60, 50-59, 40-49, 30-39, 20-29 та до 20 балів, відповідно.

Виклад основного матеріалу. За даними проведеного дослідження, першу групу пріоритетності для України сформували 9 держав:

- Німеччина – 67 балів;
- США – 66 балів;
- Велика Британія – 65 балів;
- Італія, Канада, Нідерланди, Франція – по 61 балу;
- Іспанія, Швейцарія – по 60 балів.

Усі вищеперераховані держави є світовими або регіональними лідерами за багатьма показниками. Перш за все, вони мають високі стандарти рівня і якості життя населення та розвинуті демократичні інститути, які є орієнтиром для нашої держави. Усі активно підтримують територіальну цілісність України (навіть Італія з її традиційно сильним проросійським лобі дотримується санкцій стосовно Росії), мають значний глобальний індекс сили та входять до НАТО (крім Швейцарії, яка є партнером НАТО), перспектива членства в якому прописана в Конституції України. Вагомими чинниками взаємодії з ними є також значні золотовалютні резерви (крім Нідерландів), високий інвестиційний та інноваційний (крім Італії та Іспанії) потенціал.

Навіть посередні та низькі бали, які окремі держави отримали за ті чи інші показники (найчастіше – це обсяг імпорту товарів і послуг, чисельність української діаспори, глобальний інноваційний індекс та індекс економічної свободи), у підсумку не завадили їм увійти у першу групу пріоритетності. Цим ще раз підкреслюється важливість співробітництва з ними. Крім того, у цьому криється й потенціал підвищення місця окремих країн у рейтингу пріоритетності. Зокрема, розширення взаємної торгівлі товарами з Канадою і Швейцарією та послугами з Іспанією і Канадою, може не лише покращити їхнє місце у рейтингу, а й, що більш важливо, *стимулювати якісні структурні зміни в господарському комплексі України*. Звісно, що для цього, у першу чергу потрібна державна воля і зменшення впливу олігархів, які консервують аграрну й сировинну спеціалізацію та продовжують експлуатувати технологічно відсталі промислові підприємства. Розвиток взаємодії з більш інноваційними господарськими комплексами першої групи країн, на відміну від продовження співпраці з Росією, дає Україні додатковий шанс

розвинути галузі з більшою доданою вартістю і відновити (ще раз зазначимо – при наявності сильної державної волі) чи створити заново імідж держави з потужними і сучасними машинобудівним, нафтохімічним, металургійним, агропереробним комплексами; транзитним, науковим та інформаційно-технологічним потенціалом. А це, в свою чергу, підвищить рівень зайнятості та добробут українців у себе вдома.

Так само, покращення глобального інноваційного індексу або ситуації з економічною свободою можуть підвищити пріоритетність окремих країн для України. Україні варто також усіляко використовувати можливості діаспори, хай і не дуже чисельної, у Великій Британії, Нідерландах, Франції, Швейцарії для відстоювання і популяризації українських ідей і поглядів. Варто також активніше наголошувати на внеску українців – представників діаспори, яких часто у цих країнах вважають росіянами, у світову науку, освіту і мистецтво.

Отже, усебічна орієнтація України на співробітництво саме з цією групою держав є неабиякою запорукою подальшого суспільного та економічного розвитку, посилення безпеки нашої держави, відновлення історичної справедливості й успіхів у боротьбі з російською брехнею.

До другої групи пріоритетності увійшли 19 держав:

- Японія – 59 балів;
- Ізраїль, Польща, Чехія – по 58 балів;
- Австрія – 57 балів;
- Бельгія, Данія, Швеція – по 56 балів;
- Австралія – 55 балів;
- Південна Корея, Португалія – по 54 бали;
- Норвегія, Румунія, Угорщина – по 53 бали;
- Сінгапур, Туреччина – по 52 бали;
- Ірландія, Фінляндія – по 51 балу;
- Словаччина – 50 балів.

Усі держави цієї групи, крім Сінгапуру, є членами Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), а 12 з них – членами ЄС. Це група достатньо успішних в економічному (високі показники ВВП на душу населення, значні золотовалютні запаси (крім Ірландії та Словаччини), економічна свобода, високий і середній інвестиційний (крім Румунії) та інноваційний (крім Румунії й Туреччини) потенціали) і політичному (усталені демократичні інститути (крім Туреччини), високий рівень життєздатності держав (крім Ізраїлю й Туреччини)) відношеннях держав.

Надзвичайно важливим у цій групі є те, що усі держави послідовно підтримують цілісність України, запровадили санкції проти Росії (крім Ізраїлю і Туреччини) та є повноправними учасниками або партнерами НАТО.

Стосовно взаємної торгівлі товарами і послугами, то зміна їх обсягів може покращити позиції в рейтингу практично усіх держав з даної групи, оскільки лише Австрія, Ізраїль, Румунія й Туреччина, і то лише стосовно торгівлі товарами, отримали 5 балів. Низьким, особливо, зважаючи на

існуючу взаємодоповнюваність господарств, є обсяг українського експорту товарів не лише до географічно віддаленої Австралії, а й до європейських Данії, Ірландії, Норвегії, Фінляндії та Швеції (усі отримали лише по 1 балу). Те саме можна сказати і про обсяг торгівлі послугами з Австралією, Португалією, Сінгапуром, Словаччиною, Норвегією, Фінляндією (1-2 бали). Посилення взаємозалежності з успішними державами, окрім якісних змін в господарському комплексі, може бути стимулом для формування проукраїнського лобі в політичному та економічному істеблшменті відповідних держав і підтримці ним наших євроінтеграційних прагнень. Порівняно незначна чисельність населення у більшості з них, крім Японії та Туреччини, компенсується його високою купівельною спроможністю.

Дещо покращити місце окремих держав у рейтингу пріоритетності та позиції України у відповідних державах може й структуризація української діаспори, яка, як і українське суспільство в цілому, часто залишається фрагментованою й інколи навіть не ідентифікує себе з Україною, що й робить її маловпливовою. Це стосується не лише Австралії, Австрії, Словаччини, Туреччини (особливо кримські татари), Угорщини, Фінляндії, Швеції, а й посилення ролі нашої діаспори в Ізраїлі, Польщі, Португалії, Румунії, Чехії.

Загалом, попри значну розбіжність в окремих показниках, це група дружніх до України та успішних на міжнародній арені держав, подальший розвиток співробітництва з якими, цілком відповідає стратегічним цілям і національним інтересам України.

Третю групу пріоритетності для України сформували 26 держав, а саме:

- Болгарія, Малайзія – по 48 балів;
- Китай, Нова Зеландія, Росія – по 47 балів;
- Бразилія, Греція, Естонія, Латвія, Таїланд – по 46 балів;
- Аргентина, Індія, Литва, Мексика, ОАЕ – по 45 балів;
- Ісландія, Люксембург – по 44 бали;
- Саудівська Аравія, Словенія, Чилі – по 43 бали;
- Кіпр, Хорватія – по 42 бали;
- Азербайджан, Індонезія, Молдова, Філіппіни – по 40 балів.

У порівнянні з двома попередніми, це більш різноманітна за набором держав група. Наприклад, поряд з такими демографічними гігантами як Китай та Індія тут перебувають Люксембург та Ісландія; поряд з членами НАТО і країнами, які підтримують територіальну цілісність України, – Росія і Китай; поряд із демократичними Новою Зеландією, Ісландією, Люксембургом і Чилі – авторитарні Китай, Саудівська Аравія, ОАЕ, Азербайджан і Росія; поряд з Китаєм, який нині є потужним інвестором, – малопомітна у цьому відношенні Молдова; поряд з важливими імпортерами українських товарів і послуг – відверті аутсайтери тощо. Проте сукупність усіх показників урівнює в пріоритетності для України Китай, Росію та Індію з Естонією, Чилі чи ОАЕ. З позицій національних інтересів, подальше

розширення співробітництва з Хорватією або Молдовою є набагато важливішим для України, ніж відновлення довоєнних стосунків з Росією. Ці держави, на відміну від останньої, не становлять загрози існуванню України, не створюють викликів для внутрішньої стабільності і не дискредитують нашу державу на міжнародній арені. Крім того, вони мають спільні з Україною інтереси: розвиток демократичних стандартів, запровадження повноцінних ринкових механізмів, курс на зміцнення членства або подальшу інтеграцію в євро-атлантичні структури і світове співтовариство.

Беручи до уваги ті критерії, які найбільшою мірою відповідають національним інтересам України, варто виокремити підгрупу найбільш успішних в економічному плані, демократичних і дружніх нам держав: Естонія, Литва, Латвія, Хорватія, Словенія, Нова Зеландія, Люксембург, Ісландія, Болгарія, Греція, Кіпр. Саме на розвитку усебічної дво- та багатосторонньої співпраці з ними і сусідньою Молдовою Україні й варто робити акцент. За багатьма складовими рейтингу ці країни подібні до другої групи пріоритетності.

Також варто намагатися покращити рівень взаємодії з окремими регіональними лідерами, державами-членами ОЕСР та важливих регіональних інтеграційних об'єднань (наприклад, АСЕАН). Саме такими є Індія, Бразилія, Мексика, Аргентина, Чилі, Індонезія, Таїланд, Малайзія, Філіппіни. Передумовами для цього є взаємодоповнюваність господарських комплексів, ємність ринків, відносні економічні та демократичні свободи, наявність в окремих із них значної української діаспори.

Важливою, особливо з точки зору диверсифікації постачання енергоресурсів або галузевої структури господарства, але не за рахунок нехтування національними інтересами і демократичними цінностями, має бути і співпраця з Саудівською Аравією, Азербайджаном та ОАЕ.

Нині ведуться запеклі дискусії, у тому числі і в Україні, стосовно місця й ролі Китаю у сучасному світі та необхідності розвивати з ним усебічну співпрацю. У 2019 р. Китай став головним торговельним партнером для нашої держави: на нього припадало 14,4% українського імпорту товарів (1-е місце) та 9,0% – експорту (2-е місце) (International Trade Centre, 2020). Він здійснює важливі для України інвестиційні та інфраструктурні проекти, у тому числі в рамках ініціативи «Один пояс і один шлях» (часто всупереч діям Росії); розвиває освітньо-культурне співробітництво (обмін студентами і науковцями, діяльність відділень Інституту Конфуція, спільні культурні проекти тощо). Водночас слід зазначити, що за рахунок торгівлі товарами з Китаєм формується найбільший дефіцит торгівлі: -2,9 млрд дол США у 2019 р (у 2018 р він становив взагалі рекордні -5,4 млрд дол США).

Китай хоч і не визнає анексії Росією українського Криму, проте не голосував за жодну із резолюцій ООН, які підтримують територіальну цілісність України та засуджують порушення Росією прав людини в Криму та не підтримує санкцій проти РФ.

Більше того, окремі китайські компанії продовжили співробітництво з кримськими підприємствами й після анексії півострова.

Варто завжди пам'ятати, що залишаючись високоцентралізованою експансивною комуністичною диктатурою, Китай має додаткові, далекі від ринкових, важелі для посилення конкурентоспроможності власної продукції та її просування на світовому ринку. Своїми закордонними інвестиціями і фінансовими перевагами він уже забезпечив собі вплив навіть у високорозвинених державах. Разом з тим, Китай всіяко намагається обійти або проігнорувати існуючі правила світоустрою. У стосунках з ним також криється небезпека національним інтересам України: деіндустріалізація, сировинна спеціалізація, технологічне та кібернетичне шпигунство, корупційні схеми тощо. Жодною мірою, розвиток взаємовідносин з Китаєм не має зашкодити стосункам з країнами ЄС, а тим паче хоч якось зіштовхнути Україну з ними: вже є сумний досвід Греції та Угорщини, де китайські інвестиції зумовили протистояння цих країн з ЄС, у тому числі через нехтування ними демократичними цінностями на угоду КНР. Не можуть бути орієнтирами для України і стандарти, на основі яких Китай вибудовує внутрішнє політичне та економічне середовище.

Зважаючи на одне із завдань, яке ми ставили перед собою у даній статті, детальніше зупинимося на місці Росії у рейтингу пріоритетності для України. Разом з Китаєм та Новою Зеландією вона поділяє лише 31 сходинку рейтингу. Показовим є і те, що пріоритетність Росії для України є приблизно такою ж як Естонії, Ісландії чи Молдови. Це цілком логічно і закономірно як для колишнього колонізатора і нинішнього ворога. На нашу думку, це ще й занадто високий рівень пріоритетності.

Найвищі бали Росія отримала за такі показники як чисельність населення, золотовалютні резерви, глобальний індекс сили (значною мірою успадкований від СРСР), чисельність української діаспори (сформувалася як природним, так і насильницькими методами) і обсяг торгівлі послугами. Водночас, ті показники, які найбільшою мірою формують привабливість будь-якої країни та відповідають українським національним інтересам – індекс демократії, економічна свобода, інноваційність господарства, дієздатність держави, участь у відповідних військово-політичних організаціях, підтримка цілісності – є критично низькими.

Росія досі залишається важливим імпортером українських товарів і послуг. Проте, як нами вже зазначалося у попередній статті (Stafichuk, 2017), торгівля з Росією в умовах загарбання нею частини території і вже на 7-му році відкритої російської агресії – це взагалі нонсенс. Структура торгівлі як товарами, так і послугами не витримує жодної критики і є прямою загрозою національній безпеці України. За рахунок торгівлі товарами з Росією формується значне від'ємне сальдо: лише з 2014 р воно коливалося у межах від 1,6 (2016 р) до 4,4 млрд дол США (2018 р) (International Trade Centre, 2020),

що консервує колоніальну і формує фінансову залежність від агресора. Надзвичайно незбалансованою залишається і товарна структура україно-російської торгівлі. Посилення ж залежності від Росії на ринках стратегічної або критично важливої продукції, особливо енергоносіїв, взагалі створює загрози для існування не лише господарського комплексу, а й незалежності загалом. «Вигідність та необхідність» торгівлі з Росією – це такий же міф, як і багато інших в системі «руського мира».

Проте її продовжують лобювати проросійські політики і олігархи, які зацікавлені у збереженні колоніальної залежності України, працюють за усталеними корупційними схемами, доводять до банкрутства цілі галузі української промисловості (яскравий приклад – нафтопереробка), щоб ще більше прив'язати Україну до російського ринку та не дати розвинути власний сучасний господарський комплекс.

У таблиці 1 наведено порівняння окремих цілей, які випливають із концепції стратегічного розвитку та відповідних законодавчих актів, що відображають національні інтереси України і Росії. Як бачимо, якщо не брати до уваги загальні фрази, вони суттєво відрізняються за усіма конкретними цілями.

Проросійські сили в Україні в унісон з російською пропагандою агресивно просувають тези «руського мира», намагаються довести недієздатність української держави без «дружби» (по суті – повної капітуляції) з Росією та її повну залежність від США. Саме місце Росії в третій групі пріоритетності вже є вагомим контраргументом для тих в Україні, хто досі ратує за «першочерговість» «братніх» стосунків з Росією. Цілі цих держав завжди були, а нині тим більше є, дуже різними, тому Росія жодним чином не може бути ні стратегічним, ні важливим партнером для України.

Як додатковий аргумент проти взаємодії з потужними недемократичними суспільствами, як от Росія чи Китай, слід згадати слова С. Плохія (2019b, С. 391) про так і незасвоєний урок ХХ століття: «Як показує Ялта, незалежно від того, наскільки сильно стараються демократичні лідери, творення альянсів із диктатурами та тоталітарними режимами завжди має свою ціну». І стосується це не лише політичної сфери: у таких суспільствах як російське або китайське, політикою просякнуте усе – господарство, зовнішня торгівля, ЗМІ, культура, спорт тощо.

Отже, три перші групи пріоритетності охоплюють 54 держави або понад чверть усіх незалежних держав світу. Приналежність держав до інших груп жодною мірою не означає, що вони не мають знаходитися в полі зору України. Наприклад, особливу увагу слід приділяти дипломатичним, економічним і культурним зв'язкам з незгаданими раніше європейськими державами, демократичними державами Латинської Америки, Азії, Африки та успішними країнами Близького Сходу. На нашу думку, такими є:

- з четвертої групи пріоритетності – Грузія, Мальта, Казахстан (по 39 балів), Уругвай, Перу

Таблиця 1

Порівняння окремих цілей розвитку України та Росії (оновлено Stafichuk, 2012)

Стратегічна ціль	
Україна	Росія
Збереження державного суверенітету	Збереження та посилення російського впливу на пострадянському просторі, аж до відновлення єдиної держави; концепція «зони виключних російських інтересів»
Вступ до ЄС	Втягнення України у Митний союз, ЄАЕС та інші інтеграційні утворення на пострадянському просторі
Цілісність державної території	Подальша окупація Криму, частини Донбасу; заохочення сепаратистських рухів та дестабілізації у різних частинах України
Чітке визначення і контроль державних кордонів	Відмова передати Україні контроль над ділянками окупованих сухопутних та морських кордонів; існування «вільних» кордонів; всіяке відтермінування делімітації та демаркації україно-російського кордону
Європейська ідентичність	Євразійство
Українська політична та етнічна ідентичність	Ідеологія «руського мира», українці (малороси) – складова російського етносу
Розвиток і розширення сфери вжитку української мови як єдиної державної	«Захист» російськомовного населення та продовження росієфікації; надання російській мові статусу державної в Україні
Формування позитивного іміджу держави на міжнародній арені	Дискредитація України на міжнародній арені
Вступ до НАТО	Запобігання розширенню НАТО
Відсутність іноземних військових баз в межах держави	Збереження військової присутності в Криму
Зміцнення помісної Православної Церкви України; відновлення історичної правди про українське православ'я і греко-католицизм; поліконфесійність	Збереження підпорядкування Української Православної Церкви єдиній Російській православної Церкві з центром у Москві; збереження міфу про «тисячоліття православ'я в Росії»
Розбудова сучасного високотехнологічного, наукоємного, енергозберігаючого та експортно-орієнтованого господарства	Збереження енергетичної та колоніальної залежності української промисловості і сільського господарства; подальша деіндустріалізація та маргіналізація українських земель
Відновлення історичної пам'яті про Русь-Україну, Запорізьку Січ, національно-визвольні рухи XVII-XX ст., Голодомор, Другу світову війну тощо	Збереження існуючих історичних міфів про «спільну коліску», «тисячолітню спільну історію», «цивілізаційну місію росіян», Велику Вітчизняну війну тощо
Розвиток україномовних книгодрукування, кіно, ЗМІ	Збереження і розширення російського інформаційного простору
Вшанування національних героїв, борців за свободу України, героїв Небесної сотні та визначних діячів	Таврування всіх, хто говорив про окремішність та прагнув незалежності України у державній, церковній, науково-освітній, мовно-культурній сферах; підтримка ідеї меншовартості українців

(38 балів), Єгипет (37 балів), Північна Македонія, Південна Африка, Панама, Нігерія, Алжир (по 36 балів), Албанія, Туніс, Коста-Ріка (по 35 балів), Йорданія, Бахрейн (по 34 бали), Чорногорія, Пакистан (по 33 бали), Шрі-Ланка, Ботсвана, Парагвай (по 32 бали), Вірменія (31 бал);

- з п'ятої групи пріоритетності – Танзанія, Кенія (по 29 балів), Киргизстан (26 балів), Косово (24 бали; вважаємо, що Україна має визнати незалежність цієї держави).

Співпраця з цими державами дасть змогу не лише диверсифікувати зовнішні зв'язки, а й стимулювати розвиток галузей господарювання з більшою доданою вартістю, а, відповідно, підвищити рівень життя в Україні. Подальше поглиблення співпраці та обопільне підвищення стандартів життя може суттєво вплинути на взаємну пріоритетність зазначених держав і України та сформувати коло дружніх держав. У будь-якому разі, перевагу слід віддавати рівноправним

- cooperation. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Geography*, 54, 55-57. [In Ukrainian]. [Корома Н. С. Місце України у формуванні Балто-Чорноморського регіону: від ідеї до реального співробітництва // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія. Т. 54. С. 55–57].
- Kramar, O. (2020, June 19-25). Enable survival instinct. *The Ukrainian Week*, 25 (657), 19. [In Ukrainian]. [Крамар О. Увімкнути інстинкт виживання // Український тиждень. 2020. №25 (657). С. 19]
- Lavrinenko, S. (2014). Current geopolitics location of Ukraine in the works of native scientists. *Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya*, 69, 3-11. [In Ukrainian]. [Лавриненко С. Сучасне геополітичне положення України у працях вітчизняних учених // Економічна та соціальна географія. 2014. Вип. 69. С. 3–11]
- Lototskyi, S. & Trokhymchuk, S. (2002). *Ukraine in the World Geopolitical Space*. Lviv: Lviv National University. [In Ukrainian]. [Лотоцький С., Трохимчук С. Україна в світовому геополітичному просторі. Львів: Вид-во ЛНУ, 2002. 192 с.]
- Malskyi, M. & Kuchuk, O. (2013). Organization for Democracy and Economic Development – GUAM as a project and regional leadership of Ukraine: problems and prospects. *Bulletin of the Lviv University. (Series «International Relations»)*, 32, 47-54. [In Ukrainian]. [Мальський М., Кучук О. Організація за демократію і економічний розвиток – ГУАМ як проєкт регіонального лідерства України: проблеми та перспективи // Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини. 2013. Вип. 32. С. 47–54]
- Malynovska, O. & Stafichuk, V. (2017). Current regional political and geographical position of Ukraine. *World Science*, 12 (28), 1, 62-68.
- Melnychuk, A. & Stafichuk V. (2011). Ukraine in a multipolar global political space. *Scientific journal of M.P. Drahomanov NPU. (Series 4. «Geography and modernity»)*, 15 (27), 201-208. [In Ukrainian]. [Мельничук А. Л., Стафійчук В. І. Україна в багатоплярному глобальному політичному просторі // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 4. Географія і сучасність. 2011. Вип. 15 (27). С. 201–208]
- Morhatskyi, V. (2019). Structural geostrategy of Ukraine concerning post-Soviet countries in new geopolitical realities. *Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya*, 82, 34-49. [In Ukrainian]. [Моргацький В. Конструктивна геостратегія України щодо держав пострадянського простору // Економічна та соціальна географія. 2019. Вип. 82. С. 34–49.]
- MTsPD. (2019). *Sanctions Against Russia. Current State, Prospects, Successes and Gaps of the Multilateral International Sanctions Regime Against the Russian Federation*. [In Ukrainian]. [Санкції проти Росії. Нинішній стан, перспективи, успіхи та прогалини багатостороннього міжнародного санкційного режиму проти Російської Федерації. Київ: МЦПД, 2019. 47 с. Retrieved from: http://icps.com.ua/assets/uploads/images/files/t_sankcii_rf_a4_ukr.pdf.
- NATO. (2019). *North Atlantic Treaty Organization*. [In Ukrainian]. [Організація Північноатлантичного договору. Retrieved from: <https://www.nato.int/cps/uk/natohq/index.htm>]
- Palamarchuk, M. & Palamarchuk, O. (1994). Geopolitical position of Ukraine (essence and main features). *Ukrainian Geographical Journal*, 1-2, 3-8. [In Ukrainian]. [Паламарчук М. М., Паламарчук О. М. Геополітичне положення України (сутність і основні риси) // Український географічний журнал. 1994. № 1-2. С. 3–8]
- Plokyh, S. (2019a). The Price of Freedom. In *The Gates of Europe* (pp. 433-444). Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia». [In Ukrainian]. [Плохій С. Ціна свободи // Брама Європи; пер. з англ. Романа Ключка. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. С. 433–444]
- Plokyh, S. (2019b). *Yalta. The Price of Peace*. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia». [In Ukrainian]. [Плохій С. Ялта. Ціна миру; пер. з англ. Надії Коваль. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. С. 391]
- Shablii, O. (2004). Ukraine. In H. de Blii & P. H.Muller. *Geography: Worlds, Regions, Concepts* (pp. 152-155). Kyiv: Lybid. [In Ukrainian]. [Шаблій О. Україна // Блій Г. де, Муллер П. Г. Географія: світи, регіони, концепти. [Переклад з англ.]. К.: Либідь, 2004. С. 152–155.]
- Slyvka, R. (2011). Ukraine's buffer position: commonality and conflict of interests of major world players in Central and Eastern Europe. *Geography and Tourism*, 15, 195-201. [In Ukrainian]. [Сливка Р. Буферне положення України: спільність та конфлікт інтересів великих світових гравців у Центрально-Східній Європі // Географія та туризм. 2011. Вип. 15. С. 195–201]
- Stafichuk, V. (2012). Political and geographical analysis of development strategies of Ukraine and Russia. *Geography and Tourism*, 22, 211-218. [In Ukrainian]. [Стафійчук В. І. Політико-географічний аналіз стратегій розвитку України та Росії // Географія та туризм. 2012. Вип. 22. С. 211–218]
- Stafichuk, V. (2017). Ukrainian-Russian trade: political and economic-geographical aspects of interaction with the occupier. In *Current State and Prospects of Economic Development, Accounting, Finance and Management in Ukraine and the World* (pp. 27-29). Poltava: TsFEND. [In Ukrainian]. [Стафійчук В. Україно-російський товарообіг: політико- та економіко-географічні аспекти взаємодії з окупантом // Збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасний стан та перспективи розвитку економіки, обліку, фінансів та управління в Україні та світі» (м. Полтава, 14 листопада 2017 р.). Полтава: ЦФЕНД, 2017. С. 27–29]
- The Economist Intelligence Unit. (2020). *Democracy Index 2019*. Retrieved from: <https://www.eiu.com/topic/democracy-index>.
- The Fund for Peace. (2019). *Fragile States Index*. Retrieved from: <https://fragilestatesindex.org/data/>
- The Heritage Foundation. (2020). *Highlights of The 2019 Index of Economic Freedom*. Retrieved from: <https://>

www.heritage.org/index/pdf/2019/book/highlights.pdf.

United Nations. (2014). *Voting Record on Draft Resolution A/68/L.39 Territorial Integrity of Ukraine*. Retrieved from: <https://papersmart.unmeetings.org/en/ga/68th-session/plenary-meetings/documents/voting-record/resolution-68262/>.

United Nations. (2019). *General Assembly Resolutions*. Retrieved from: <https://www.un.org/en/sections/documents/general-assembly-resolutions/index.html>.

Vasylenko, S. (2002). *Geopolitical Dimensions of Ukraine in the Pan-European Political Process*. (Thesis of Doctoral dissertation). National Academy of Sciences of Ukraine. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies, Kyiv. [In Ukrainian]. [Василенко С. Д. Геополітичні виміри України в загальноєвропейському політичному процесі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра політ. наук: 23.00.02. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України. К., 2002. 35 с.]

Verner, I. (Ed.). (2019). *Statistical Yearbook of Ukraine for 2018*. Zhytomyr: TOV «BUK-DRUK» [In Ukrainian]. [Статистичний щорічник України за 2018 рік. / За ред. Вернера І. Є. Житомир: ТОВ «БУК-ДРУК», 2019. С. 382–383]

Vozniak, T. (2015). *Geopolitical Contexts of the War in Ukraine*. Lviv: Yi. [In Ukrainian]. [Возняк Т. Геополітичні контексти війни в Україні. Львів, «І», 2015. 95 с.]

Zubyk, A. (2016). *Modern Ukrainian Diaspora: Resettlement, Socio- and Demogeographical Processes*. (PhD dissertation). Lviv. [In Ukrainian]. [Зубик А. І. Сучасна українська діаспора: розселення, соціо- і демогеографічні процеси: дис. канд. геогр. наук: 11.00.02. Львів, 2017. 340 с.]

DEMOGRAPHIC SECURITY OF THE LVIV REGION: PROBLEMS AND RISKS OF ITS ACHIEVEMENT**¹Myroslava PETROVSKA, ²Nataliia VERCHYN, ¹Yevhen IVANOV**¹Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine²Main Department of Statistics in Lviv Oblast, Ukraine¹myroslava.petrovska@lnu.edu.ua

Abstract: The demographic situation in Lviv region has been assessed, namely – the population number and density, birth and death rates, the natural increase, the causes of death, the average life expectancy, age and sexual structure, demographic load, the age of maternity, and migration movement of population, as for the administrative-territorial units. The main problems and risks concerning demographic safety of the administrative subdivisions of Lviv region have been pointed out. The factors influencing this were determined, namely: the demogeographic location, economic, social, cultural, religion and behavioral factors, as well as indirect relationships with foreign policy, state and military safety through the social-geographic location. The new model of the demographic behavior that is being formed in Lviv region is characterized by the prevalence of families with few children, the low level of early marriages and births, as well as the increase in the average age of giving birth, the high level of extramarital births, and the prevalence of the psychological motives of giving birth. The migration behavior took the new features of the movement of urban dwellers and residents of remote villages into suburban areas, that caused the deterioration of the demographic indices and the decrease of demographic safety level. The method of the determining the integral assessments of the levels of demographic safety, demographic threats, demographic risk, and demographic danger of the region has been revealed. The level of the demographic safety (danger) is expressed by the indicators, which normalization serves as the basis for the calculation of the integral index of the demographic safety of the region. The latter was calculated from the official data of the State statistical service of Ukraine and the Main statistical office in Lviv region. The regional features of the demographic safety of Lviv region have been determined, and administrative-territorial units were typified according to the levels and tendencies of their demographic safety. It was determined that in 2018 five districts (Brody, Zhydachiv, Peremyshliany, Radehiv, and Stryi) and four cities of regional significance (Boryslav, Drohobych, Morshyn, and Chervonohrad) were in the state of demographic danger (0,0–0,382), while Yavoriv district and the city of Stryi – were in the state of demographic risk (0.619–0.854). No single administrative-territorial unit of Lviv region were in the state of demographic safety (0.855–1), while all the other units were in the state of demographic threat (0.383–0.618). The optimizing measures were proposed for minimizing the demographic danger and lessening demographic threats in Lviv region.

Key words: population, birth rate, death rate, age structure, natural and migrational population movement, demographic load, demographic safety, demographic risk.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2020.84.23-34>**UDC:** [911.375:314.3/8-026.87]:311.212(477.83)**Received:** November 02, 2020.**Accepted:** December 23, 2020.**ДЕМОГРАФІЧНА БЕЗПЕКА ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ПРОБЛЕМИ ТА РИЗИКИ ЇЇ ДОСЯГНЕННЯ****¹Мирослава ПЕТРОВСЬКА, ²Наталія ВЕРЧИН, ¹Євген ІВАНОВ**¹Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна²Головне управління статистики у Львівській області, Україна¹myroslava.petrovska@lnu.edu.ua

Анотація: Оцінено демографічний стан Львівської області, зокрема кількість і щільність населення, рівень народжуваності і смертності, природний приріст, смертність з причин, середню очікувану тривалість життя, вікову і статеву структуру, демографічне навантаження, вік материнства, міграційний рух населення в розрізі адміністративно-територіальних утворень. Виокремлено головні проблеми та ризики демографічної безпеки адміністративних одиниць Львівської області. З'ясовано чинники, які на них впливають: демогеографічне положення, економічні, соціальні, культурно-релігійні й поведінкові; опосередковані взаємозв'язки із зовнішньополітичною, державною та військовою безпекою через суспільно-географічне положення. Нова модель демографічної поведінки, яка формується у Львівській області, відзначається домінуванням малодітних сімей, низьким рівнем ранньої шлюбності і ранньої народжуваності, зростанням середнього віку народження дитини, високою позашлюбною народжуваністю, домінуванням психологічних мотивів народження дітей. Міграційна поведінка набула нових рис виїзду міських мешканців та жителів віддалених сіл у приміську зону, що спричинило погіршення демографічних показників та зниження рівня демографічної безпеки. Розкрито методіку визначення інтегральної оцінки рівнів демографічної небезпеки, демографічної загрози, демографічного ризику та демографічної безпеки регіону. Ступінь демографічної безпеки (небезпеки) виражено індикаторами, на основі нормалізації яких обчислено інтегральний показник рівня демографічної безпеки регіону, для обчислення якого використано офіційні дані Державної служби статистики України і Головного управління статистики у Львівській області. Розраховано регіональні особливості демографічної безпеки Львівської області, проведено типізацію адміністративно-територіальних утворень за рівнем і тенденціями демографічної безпеки. Виокремлено перебування

у 2018 р. п'яти районів (Бродівського, Жидачівського, Перемишлянського, Радехівського, Стрийського) та чотирьох міст обласного значення (Борислава, Дрогобича, Моршина і Червонограда) у стані демографічної небезпеки (0,0–0,382); Яворівського району та міста Стрий – у стані демографічного ризику (0,619–0,854). У стані демографічної безпеки (0,855–1) не перебувала жодна адміністративно-територіальна одиниця області. Усі решта – у стані демографічної загрози (0,383–0,618). Запропоновано оптимізаційні заходи для мінімізації демографічної небезпеки і послаблення демографічних загроз Львівщини.

Ключові слова: населення, народжуваність, смертність, вікова структура, природний і міграційний рух населення, демографічне навантаження, демографічна безпека, демографічний ризик.

Постановка проблеми. Розвиток національної безпеки країни в цілому та її сфер, зокрема, напряму залежить від людського вектора. Адже негативні тенденції складових демографічної безпеки – надзвичайно низької народжуваності, високої смертності чоловіків працездатного віку, повільного зниження дитячої смертності, високими міграційними втратами – призведуть до втрати здатності самовідтворення населення країни та зниження рівня демографічної безпеки. Основним негативним аспектом перешкоди якісного та кількісного відтворення населення і досягнення демографічної безпеки України в цілому та її регіонів, зокрема, є тривала демографічна депопуляція. У Львівській області дані негативні тенденції відтворення населення розпочались у 1995 р. (в Україні – 1994 р.) і, незважаючи на окремі пронаталістичні державні заходи, у 2019 р. вперше не зафіксовано природного приросту в розрізі адміністративно-територіальних утворень. Тому мінімізація демографічних загроз та визначення рівня демографічної безпеки на районному рівні та виявлення основних демографічних проблем і ризиків через призму чинників і впливів інших сфер національної безпеки є пріоритетним.

Метою дослідження є окреслити спектр демографічних проблем і ризиків для адміністративних одиниць Львівської області, які здатні спричинити демографічні небезпеки у них. При цьому *головними завданнями* є: дослідження впливу чинників виникнення цих проблем і ризиків; окреслення регіональних особливостей демографічної безпеки області; типізація адміністративних одиниць Львівської області за рівнем і тенденціями демографічної безпеки; обґрунтування напрямів мінімізації демографічних проблем і ризиків.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Чимало українських учених досліджують демогеографічні процеси, що визначають основні показники демографічної безпеки регіону. Професор І. Прибиткова у підручнику “Основи демографії” подає теоретичні концепції, що пояснюють еволюцію закономірностей відтворення населення в процесі зміни його історичних типів, методологічні принципи та методи демографічного аналізу й вимірювання, тенденції та особливості розвитку демографічних процесів і структур в Україні (Ргубуткова, 1997, р. 2).

Теоретичні основи і методи дослідження територіальної організації відтворення населення розглядає економіст проф. А. Хомра у монографії “Відтворення населення (територіально-організаційний аспект)”. Також він розвиває демо-

економічний підхід до структурування і оцінки демографічної обстановки, подає напрями удосконалення управління територіальним демографічним розвитком (Khomra, 1990). Демограф В. Стешенко у монографії “Демографічна криза в Україні” подає характеристику демографічних загроз, хоч і не визначає їх чітко, а лише розглядає як передумови депопуляції. Також окреслює деякі теоретико-методологічні та методичні проблеми вивчення кризових феноменів, визначає регіональні особливості демографічних втрат України у період сучасної соціально-економічної кризи.

Особливу увагу процесам народжуваності і смертності надають демографи С. Стеценко і В. Швець у праці “Статистика населення”, де розглядають статистичні методи і показники групування, динаміки, причинного аналізу, прогнозування та моделювання процесів народжуваності, смертності (Stetsenko & Shvets, 1993). Втім згадані дослідження проведено загалом на рівні області або країни, на рівні ж адміністративного району показники смертності працездатного населення та очікуваної тривалості життя не проаналізовано. Досить близько до розкриття проблем народонаселення підійшов економіст С. Копчак. У монографії “Населення українського Прикарпаття (історико-демографічний нарис)” він висвітлює демографічні процеси Прикарпаття до 80-х років ХХ ст., динаміку і структуру (статеву-вікову, шлюбну, етнічну, соціально-професійну) населення, його природний і механічний рухи, територіальні особливості процесів (Kopchak, 1974).

Значення міграційних процесів у формуванні демографічного і поселенського потенціалу Західних регіонів України аналізує проф. В. Джаман у праці “Регіональні системи розселення: демогеографічні аспекти”, акцентуючи і на сучасних територіальних відмінностях демогеографічної ситуації в Україні (Dzaman, 2003). У монографії “Регіональне розселення: проблеми та перспективи” А. Доценко вивчає актуальні проблеми розселення в екстремальних регіонах України (Донбасі, Криму, Поліссі), а також їхній вплив на загальну демогеографічну ситуацію в цих регіонах. У праці викладені також головні напрями національної політики розселення в Україні, відповідні форми і методи територіального управління, що може бути використано для посилення демографічної, економічної, екологічної та інших видів безпек, зокрема, і для національної безпеки загалом (Dotsenko, 1994).

Значний внесок у розвиток демогеографічних досліджень зробили українські вчені-географи В. Кубійович, С. Рудницький, А. Синявський, О. Степанів, економісти К. Воблий, В. Садовський, історики та етнографи М. Грушевський, М. Кордуба, В. Огоновський, С. Томашівський, географ-краєзнавець П. Чубинський. В їхніх роботах закладено основні підходи до вивчення проблем населення різних регіонів України. Провідною ідеєю у працях українських учених стає ідея національної безпеки, особливо етнодемографічної. Демогеографічні процеси досліджували також і представники львівської школи географії І. Гудзеляк, Ф. Заставний, І. Пандяк, Н. Паньків, О. Перхач, Н. Прицюк, О. Шаблій, Л. Шевчук та інші, які розглядали демографічні проблеми Західного регіону України та Львівської області в районному розрізі, зокрема. Та в їхніх працях не висвітлені аспекти загрози, ризику чи небезпеки, які спричиняють демографічні процеси у даних регіонах (Pandiak, 2003; Pankiv, 2003; Perkhach, 1999; Prytsiuk, 2007; Shablii, 2001; Zastavnyi, 1993).

Автори акцентують переважно на проблемах соціально-економічної безпеки, яку повинні реалізувати демографічні процеси, тобто демографічну безпеку розглядають як “інструмент” для забезпечення соціальної чи економічної безпеки (Н. Вавдіюк, З. Герасимчук (Vavdiuk & Herasymchuk, 2006), В. Геєць (Heiets, 1999; І. Гнибіденко (Rohovyi et al., 2006) та ін.). Або висвітлюють демографічні проблеми та ризики через демографічну ситуацію, не застосовуючи інтегрування показників і не аналізуючи загального рівня демографічної безпеки регіону (Е. Лібанова (Libanova et al., 2003), М. Дністрянський (Dnistrianskyi, 2012), Ю. Феленчак (Felenchak, 2012) та ін.). Ми пропонуємо розглядати всі сфери національної безпеки через призму демографічної, оскільки негативні впливи інших сфер національної безпеки спричинили демографічну кризу в країні і сьогодні недостатньо людського капіталу для повноцінного розвитку загальнонаціональної безпеки.

Методи дослідження. Для обчислення рівня демографічної безпеки використано офіційні дані Державної служби статистики України (State Statistics Service of Ukraine, 2020) і Головного управління статистики у Львівській області (Main Department of Statistics in Lviv Region, 2020). Ступінь демографічної безпеки (небезпеки) виражаємо такими індикаторами, на основі

нормалізації яких (зведення їх до одного співвимірного виду – від 0 до 1) обчислено інтегральний індекс: *стимуляторами* – загальний приріст населення, коефіцієнт народжуваності, коефіцієнт природного приросту, відносне сальдо міграції, сумарний коефіцієнт народжуваності, бруто-коефіцієнт відтворення, очікувана тривалість життя при народженні; *дестимуляторами* – коефіцієнт смертності, коефіцієнт дитячої смертності, коефіцієнт старіння населення, демографічне навантаження непрацездатного населення на працездатне. Їхні порогові значення для нормалізації взято з “Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України” (Methodical Recommendations..., 2013). На підставі нормалізованих показників визначаємо інтегральний показник рівня демографічної безпеки регіону (ІПдб), який повинен знаходитись у діапазоні від 0 до 1, де 0 – характеризує стан демографічної небезпеки регіону, а 1 – стан демографічної безпеки регіону. Інтегральний показник рівня демографічної безпеки регіону визначається за формулою:

$$ІПдб = \sqrt[n]{\prod_{j=1}^n z_j}, \quad (1)$$

де Z_{ij} – стандартизований показник демографічної безпеки для i -того регіону; n – кількість показників, що досліджують.

Однак, наведена формула може бути застосована лише у тих випадках, коли всі значення $z_{ij} > 0$, в іншому випадку при рівності $z_{ij} = 0$ розрахунковий індекс інтегрального показника рівня демографічної безпеки регіону теж буде рівний нулю, відтак, застосування формули втрачає зміст. Для уникнення подібної ситуації, формулу розрахунку модифіковано до такого вигляду:

$$ІПдб = \sqrt[n]{\prod_{j=1}^n (1 + z_j)} - 1, \quad (2)$$

Для визначення проміжних станів, які характеризуватимуть демографічний ризик регіону та демографічну загрозу регіону, застосовано формулу “золотого поділу” (рис. 1) (Becker, 1981).

Рис. 1. Стани демографічної безпеки регіону

Виклад основного матеріалу. Демографічна ситуація, що склалась у Львівській області, як і в Україні загалом, характеризується депопуляцією – поступовим зменшенням кількості населення, яке розпочалось в середині 90-х років минулого століття. Станом на 1 січня 2019 р. у Львівській області проживало 2 522,0 тис. осіб (6,0 % від загальної кількості населення в Україні), з них 1 537,7 тис. осіб (61,0 %) міських і 984,3 тис. осіб (39,0 %) – сільських мешканців (для порівняння, в Україні, відповідно, 69,4 і 30,6 %). За чисельністю населення область займає п'яте місце серед регіонів України (після Донецької, Дніпропетровської, Харківської областей і м. Києва).

Найбільшу кількість населення простежено в Яворівському (126,4 тис. ос.), Пустомитівському (120,3) і Жовківському (110,5), а найменшу – в Буському (46,2) і Перемишлянському (38,2 тис. ос.) районах. Частка міського населення переважає в Яворівському (47,4 %), Бродівському (44,0) і Жидачівському (43,1), а сільського – в Стрийському (96,1) і Дрогобицькому (91,0) районах (Main Department of Statistics in Lviv Region, 2020).

Щільність населення Львівської області у 2018 р. становила 115,5 осіб/км², що на 10,5 ос./км² менше порівняно з 1989 р. і на 5,0 ос./км² порівняно з 2002 р. Для порівняння, в Україні щільність населення – 70,5 осіб/км². Серед районів області найвищу щільність простежено у Пустомитівському (127,2 ос./км²), Городоцькому (94,6) і Миколаївському (93,3) районах, а найменшу – в Сколівському (32,2), Радохівському (41,2) і Турківському (41,4) районах (рис. 2). Серед міст обласного значення найвищу щільність населення простежено у місті Львові (4 420,0 ос./км²).

Станом на 1 січня 2019 р. у структурі постійного населення Львівської області (2 503,7 тис. осіб) переважали люди у віці 15–64 років (1 722,4 тис. осіб, 68,8 %), діти (0–14 років) становили 412,8 тис. осіб або 16,5 %, а люди похилого віку (65 р. і старші) – 368,5 тис. осіб або 14,7 %. За шкалою ООН, населення вважають старим з часткою людей у віці понад 65 років вище 7 %, який у Львівській області є вищим у більше, ніж два рази. Відсоток дітей і людей похилого віку є дещо вищим від середньообласного у сільській місцевості (відповідно, 17,6 і 15,0), а у віці 15–64 років (69,7 %) – у міській. Для порівняння, в Україні діти до 14 років становлять 15,4 %, 15–64 роки – 67,8 %, а 65 р. і старші – 16,8 % (Khotma, 1990). Якщо діти і економічно активне населення Львівщини варіюють в межах показників України в цілому, то частка людей похилого віку є дещо нижчою, ніж в Україні.

Найвищу частку дітей простежено в Турківському (20,6 %), Яворівському і Сколівському районах (19,6), а найменшу – у Жидачівському (15,2) і Старосамбірському (15,9) районах. Щільність дитячого населення у Львівській області становить 18,9 осіб/км² (в Україні – 10,7 осіб/км²). Найбільшу щільність простежено у Пустомитівському районі (22,6 осіб/км²), а найменшу – у Сколівському (6,3), Радохівському (6,9) і Перемишлянському (7,1).

Населення віком 15–64 років розміщене по

території Львівщини майже рівномірно, в межах 67–69 % за винятком Сколівського (66,5 %), Перемишлянського (65,8) і Турківського (65,5) районів. Серед людей похилого віку, найбільше їх проживає в Перемишлянському (17,2 %) і Жидачівському (17,1), а найменше – в Яворівському (12,1) районах.

Внаслідок старіння населення відбуваються структурні зміни у демографічному навантаженні, яке показує, скільки осіб віком 0–14 років та 65 і старших припадає на 1 000 осіб працездатного віку 15–64 років. У Львівській області на 1 000 осіб віком 15–64 роки припадає 454 особи, а в Україні – 475 осіб, зокрема, особами віком від народження до 14-ти років – 240 осіб і перевищує середній показник в Україні (228 осіб). Цей показник є вищим, ніж навантаження особами у віці 65 років і старшому (214 осіб), в Україні – 247 осіб. Демографічне навантаження у сільській місцевості є вищим, ніж у містах (відповідно, 485 і 434 осіб) (Felenchak, 2012). У порівнянні з переписними даними 2001 р., загальне навантаження на населення працездатного віку дещо зменшилось (483 особи). Проте відбулись структурні зміни такого навантаження: зменшилось навантаження особами 0–14 років (274 особи) та зросло особами вікової категорії 65 і старші (209 осіб).

Показник демографічного навантаження в області один з найнижчих серед регіонів України, після Харківської області (444 осіб) (The Population of Ukraine 2018, 2019).

За статевим складом населення області переважають жінки. У середньому на 1 000 жінок припадає 901 чоловік. Кількість чоловіків на початок 2019 р. становила 1 186,7 тис. осіб (47,4 %), а жінок – 1 317,0 тис. осіб (52,6 %). Кількісну перевагу жінок над чоловіками простежено у віці 44 роки і з кожним наступним роком збільшується.

Середній вік населення області, за даними останнього перепису, становив 37,4 року, а на 1 січня 2019 р. – 40,1 року (чоловіків – 37,7, жінок – 42,2). Для порівняння, в Україні середній вік населення становить 41,6 (чоловіків – 38,7, жінок – 44,0). За цей період міське населення постаріло на 3,5 року (з 36,7 до 40,2 років), а сільське – 1,3 року (з 38,5 до 39,8 років). Міське населення є старшим, ніж сільське на відміну від останнього перепису, відповідно, 36,7 і 38,5 року. “Наймолодшим” в області є населення Турківського (37,5 року), Яворівського (37,8) та Жовківського (37,9) районів, а “найстаршим” – Жидачівського (41,9) району. На початок 2019 р. 10,7 % чоловіків і 18,4 % жінок мали понад 65 років. Рівень старіння у жінок значно вищий, ніж у чоловіків. Кількість жінок віком старших за 65 років на 3,2 % перевищує кількість дівчат віком 0–14 років, тоді як кількість чоловіків у віці старшому за 65 років на 7,1 % менша, ніж хлопчиків віком 0–14 років.

У 2018 р. середня очікувана тривалість життя для обох статей склала 73,36 року (в Україні – 71,76 року; для чоловіків – 66,69 року, а жінок – 76,72 року). Як і в Україні в цілому, у Львівській області середня очікувана тривалість життя при народженні є вищою у містах (74,15 року), ніж у сільській місцевості –

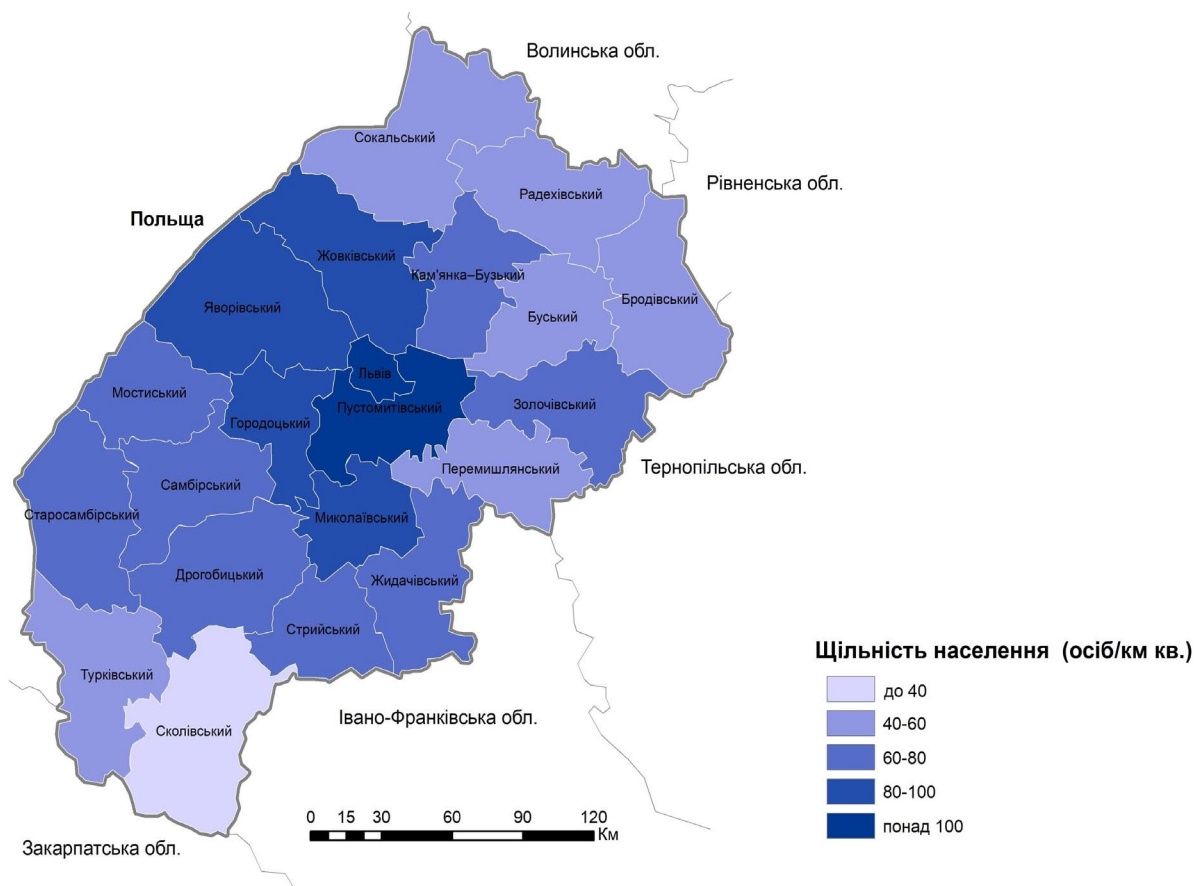

Рис. 2. Щільність населення Львівської області у 2018 році. Складено за (Territory Passport, 2020)

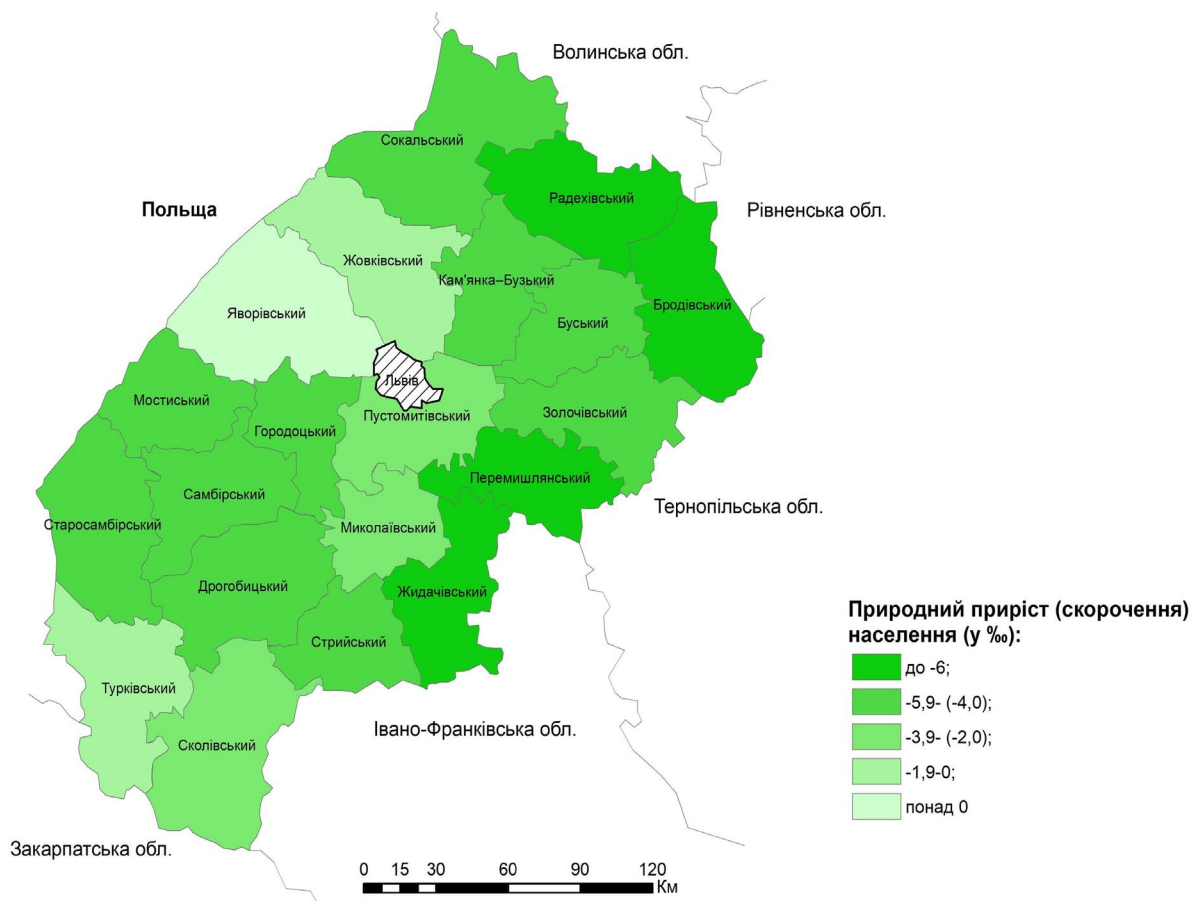

Рис. 3. Природний рух населення Львівської області

72,19 року. Для порівняння, в Україні відповідно, 72,39, а сільській місцевості – 70,47 року. Середня очікувана тривалість життя при народженні має тенденцію до зростання. Зокрема, за останнім переписом у жінок вона становила – 76,10, а в 2018 р. – 78,42 року. Серед чоловіків, цей показник у 2001 р. становив – 65,72, а 2018 р. – 68,33 року.

Процес природного скорочення населення у Львівській області розпочався в середині 90-х років минулого століття, коли відбулося перевищення кількості померлих над кількістю народжених. Якщо пік народжуваності припадав на 1990 р. і становив 14,7 %, то у 2001 р. рівень її зменшився до 8,7 % (Petrovska, 2011). З 2002 р. розпочалося зростання народжуваності, досягнувши у 2014 р. 11,9 % (у цьому році зафіксована найвища народжуваність в області з початку століття). З того часу рівень народжуваності продовжує знижуватись.

У 2018 р. рівень народжуваності становив 92 немовлят на 10 тис. наявного населення області, що на 7 дітей менше порівняно з 2017 р., на 27 новонароджених менше, ніж у 2014 р. і на 5 дітей більше, ніж в 2001 р. Народжуваність у сільській місцевості є традиційно вищою – у 2018 р. на 10 тис. сільських мешканців припало 102, на таку ж кількість містян – 86 новонароджених. Найвищий рівень народжуваності на Львівщині упродовж низки років простежено в Турківському, Сколівському (у 2018 р. – по 12,3 %) та Жовківському (11,2 %) районах. Найнижчий рівень зафіксовано в Бродівському (7,8 %) і Радехівському (8,0) районах, а також у містах Трускавець (7,0) і Моршин (7,2). Рівень народжуваності у Львівській області перевищує загальнодержавний показник (87 немовляти на 10 тис. наявного населення). Згідно з критеріями оцінки основних демографічних показників, загалом в області показник народжуваності оцінюють як “низький” (менше 15 на 1 000 населення) (Main Department of Statistics in Lviv Region, 2020).

Поступово зростає вік материнства. До 2010 року найвищий рівень народження серед жінок фертильного віку належав матерям віком 20–24 років, у подальшому – матерям віком 25–29 років. Продовжує знижуватися рівень народжуваності жінок віком до 19 років та зростати серед жінок старших вікових категорій. Переважну більшість дітей у Львівській області народжують жінки віком 25–29 років (у 2018 році – 8 419 дітей, або 36,2 % від усіх народжених в області). Первістків найчастіше народжують матері віком 20–24 роки. У 2018 році вони народили 38,1 % з 10 394 дітей, народжених першими. Середній вік жінок при народженні дитини у Львівській області у 2018 році становив 25,7 року, в середньому в Україні – 25,9 року (Main Department of Statistics in Lviv Region, 2020).

У 2018 році сумарний коефіцієнт народжуваності у Львівській області становив 1,31 дитини на одну жінку фертильного віку. Зазвичай він є вищим у сільського населення (1,48 дітей проти 1,19 у міського). Тим не менш, цю модель сім'ї реалізували тільки 65 % жінок, в основному через низькі доходи і погані умови життя. Побоювання з приводу погіршення

фінансового стану сім'ї після народження дитини, видається найбільш розумним, тому що рівень бідності серед сімей з дітьми складає близько 25–30 % вище, ніж рівень бідності усіх сімей. Ризик бідності в Україні зростає з народженням другої дитини на 48,4 %, третьої – на 53,8 % (Petrovska et al., 2015). Статистичні дані підтверджує теорія Беккера про дітей. Якість дітей тим вища, чим більші кошти витрачено на них. Кількість дітей у сім'ї та їхня якість залежить від рівня життя, що, у свою чергу, залежить від доходів і споживчих цін на ринку (Becker, 1981). З початку 90-х років коефіцієнт фертильності скоротився на 28 %, у міського населення Львівщини – на 27 %, у сільських мешканців – на 32 %.

Переважає більшість дітей у Львівській області народжуються у шлюбі. Жінки, які не перебували у зареєстрованому шлюбі, у 2018 році народили 7,2 % від загальної кількості народжених (1 679 дітей). Частка позашлюбних народжень у матерів – мешканок міст становила 7,7 %, у сільських матерів – 6,6 %. В Україні загалом цей показник був значно вищий – поза шлюбом народилось 20,5 % дітей (The Population of Ukraine 2018, 2019).

Рівень смертності у Львівській області є нижчим, ніж загальнодержавний, проте динаміка смертності в області відповідає тенденціям, що простежено в Україні загалом. Зростання рівня смертності розпочалося з початку 90-х років. Якщо у 1990 р. в області померло 106 осіб у розрахунку на 10 тис. мешканців, то у 1995 р. – 124 особи, тобто зростання становило 17 % (в Україні зростання становило 27 %). Протягом 1998–2003 рр. в області простежено збільшення рівня смертності з 31 434 осіб (або 11,5 %) у 1998 р. до 34 785 осіб (13,4 %) у 2003 р. У 2004 р. рівень смертності дещо знизився (до 13,1 %), а у 2005 р. знову зріс (13,8 %), в Україні – 16,7 %. Досягнувши піку, надалі цей показник почав поступово знижуватись, досягнувши в 2011 р. 12,3 % (в Україні – 14,5). Рівень смертності у Львівській області в 2011 р. був одним з найнижчих серед регіонів держави після м. Києва (9,6), Закарпатської (11,7) та Івано-Франківської (12,1) областей (Petrovska & Pylypovych, 2013). У 2018 році у Львівській області померло 32,7 тис. осіб. Рівень смертності становив 130 осіб на 10 тис. наявного населення. Порівняно з 1990 роком кількість померлих збільшилась на 3 877 осіб, а рівень смертності – на 23,8 %.

Смертність чоловічого населення вища, ніж жіночого – різниця у рівні смертності за статеву ознакою коливається від 10 до 24 %. У чоловіків ризик передчасної смертності значно вищий, ніж у жінок. У 2018 році рівень смертності чоловічого населення після досягнення 15 років був утричі, а в окремих вікових групах і в чотири рази вищий, як у жінок. І лише після 80 років ці показники для обох статей дещо вирівнюються. Різке зростання рівня смертності у чоловіків розпочинається у віці 40–44 роки, тоді як у жінок – після 60 років. Серед причин смерті переважають хвороби системи кровообігу (у 2018 році – 80 померлих на 10 тис. населення області, або 62,0 % усіх померлих), новоутворення (17; 13,4 %), зовнішні причини захворюваності та смерті (7; 5,2 %),

хвороби органів травлення (6; 4,3 %), хвороби органів дихання (4; 2,9 %). У віці до 40 років основні причини смерті населення загалом – це зовнішні причини захворювання та смерті, у старших – хвороби системи кровообігу. Для жінок віком 30–59 років першість за причинами смерті – за новоутвореннями (у 2018 році таку причину смерті встановили у 27,8 % померлих жінок вказаного віку). Смертність у чоловіків від новоутворень підвищується після 55 років. З таким діагнозом померло 849 чоловіків віком 55–64 роки, що становило третину померлих у цьому віці.

Найвищий рівень смертності простежено у Перемишлянському (18,9 %) і Жидачівському (18,1) районах, а найнижчий – у Яворівському (10,9) та Пустомитівському (12,5) районах. Зазвичай нижчий за загальнообласний показник смертності і у містах обласного значення.

Рівень смертності немовлят почав відчутно знижуватися з 2001 р. (12,3 %) до 2018 р. (7,0 %). Проте коливання усе ж були присутні, зокрема, найвищий рівень 10,5 % у 2007 р. і найнижчий – 6,7 % у 2016 р. За період 2000–2016 років у Львівській області смертність дітей у віці до одного року знизилася на 45,1 %: з 122 до 67 дітей померлих у віці до одного року на 10 тис. живонароджених. У 2018 році рівень смертності немовлят у міських поселеннях (7,0 %) вищий, ніж у сільській місцевості (6,9 %). Смертність дітей віком до одного року викликана переважно станами, що виникають у перинатальному періоді (65,0 % від загальної кількості померлих дітей віком до одного року), природженими вадами розвитку, деформаціями та хромосомними аномаліями (25,1 %), деякими інфекційними та паразитарними захворюваннями (2,4 %). Найвищий показник дитячої смертності простежено в Миколаївському (135 на 10 000 живонароджених), Перемишлянському (123), Турківському (115 на 10 000 живонароджених) районах.

Скорочення населення Львівщини у 2018 р. становить (–3,0 %) зокрема, міське населення скоротилося на 2,9 %, а сільське – 3,2 %. При аналізі показників природного приросту населення Львівщини в 2018 р. бачимо, що приріст населення відбувся лише в Яворівському (0,2 %) районі, в усіх решту адміністративно-територіальних одиниць він є від'ємним. Найгіршу ситуацію зі скороченням населення простежено у Жидачівському (–9,7 %), Перемишлянському (–8,3) і Бродівському (–7,6) районах при середньому показнику в Україні (–6,1) (рис. 3).

На зміну чисельності населення впливає також міграційний рух населення. У 2018 р. простежено додатний міграційний приріст (1 886 осіб, 0,8 %), при 11 716 прибулих та 9 830 вибулих. Зауважимо, що у 2010 і 2011 роках міграційний приріст був від'ємний і становив –1 279 (–1,7 %) та –1 608 осіб (–2,1 %), відповідно.

Міграційний рух населення Львівської області має суттєвий вплив на трудовий потенціал та структуру населення. З часу останнього перепису населення у Львівській області відбувся міграційний приріст, а саме, у 2002 р. простежено міграційне

скорочення на 1,3 %, а у 2018 р. – міграційний приріст (0,8 %). Для порівняння, в Україні 1,0 %. Це означає, що кількість прибулих (15,3 %) перевищила кількість вибулих (14,5 %). Мешканці міст і селищ міського типу більш мобільні. У 2018 р. у міських поселеннях коефіцієнт прибуття та вибуття становив 15,6 особи на 1 000 осіб наявного населення, тоді як у сільській місцевості – відповідно, 14,9 та 13,0 особи на 1 000 осіб наявного населення. Сальдо міграції у 2018 р. становить 1 886 осіб, з яких 1 753 осіб припадає на сальдо внутрішньодержавної міграції і 133 особи на сальдо зовнішньої міграції, у тім числі у віці 16–59 років 2 206 осіб, у віці 0–15 років – 25 816 осіб, а у віці 60 років і старші – 26 осіб. Отож, більшість мігруючого населення – це особи працездатного віку.

У внутрішньообласній імміграції взяло участь 70 %, міжрегіональній – 27 %, а міждержавній – 3 %. Подібна ситуація характерна і для еміграції, зокрема, для внутрішньообласної характерний показник 73 %, міжрегіональної – 24 %, а міждержавної – 3 %. Найбільша перевага кількості прибулих над вибулими була у Пустомитівському (1 479 осіб, 12,3 %), Кам'янка-Бузькому (386 осіб, 6,7 %), Дрогобицькому (306 осіб, 4,1 %), Жовківському (238 осіб, 2,1 %) районах і м. Стрий (590 осіб, 9,9 %). Зменшення кількості населення за рахунок міграції відбулося майже в усіх містах обласного значення (крім Самбора та Стрия) та у Бродівському, Жидачівському, Миколаївському, Мостиському, Радехівському, Самбірському, Сколівському, Сокальському, Старосамбірському, Стрийському та Турківському районах.

Важливим аспектом демографічної ситуації в області є процес урбанізації. За роки, що минули від останнього перепису населення, міське населення області зменшилось лише на 1,4 % або 21 тис. осіб, тоді як чисельність сільських мешканців скоротилася на 8,5 % (83,5 тис. осіб). Внаслідок цього відбулись структурні зміни розподілу населення за типом поселення: станом на 2001 р. у містах проживало 59 % усього населення Львівської області, а на початок 2019 р. – 61 %. Тобто внутрішні потоки міграції спрямовані з сіл в міста. На дату проведення перепису Львівщина за часткою міського населення посідала 11 місце серед областей України, а на початок 2019 р. – 14 місце (The Population of Lviv Region, 2019).

Рівень демографічної безпеки визначають впливом демогеографічного положення та різноманітних економічних, соціальних, культурно-релігійних й поведінкових чинників. Негативні зміни певних факторів посилюють загрози депопуляції, зниження народжуваності, зростання смертності, старіння населення, навантаження людьми похилого віку, втрати людей репродуктивного віку тощо. Демографічна безпека має опосередковані взаємозв'язки із зовнішньополітичною, державною та воєнною безпекою через суспільно-географічне положення. Загрози зовнішньополітичної безпеки створюють ризик нестабільності існування держави і, як наслідок, можуть призводити до масового

виїзду населення в більш спокійні країни та втрату населення у війнах. Львівська область територіально віддалена від зони АТО, але надає чи не найбільше військових, тому має доволі значні втрати чоловіків репродуктивного віку. Водночас сюди прибули біженці з анексованого Криму, Донецької і Луганської областей, отож є загроза виникнення соціокультурних конфліктів. У державній безпеці загроза поширення корупції та хабарництва створює складні умови існування для бідних верств населення. Воєнно-політична ситуація загрожує міграційними втратами чоловічого населення.

Нестабільність економічної безпеки прямо позначається на стані демографічної безпеки. Ці два види найбільш взаємопов'язані, оскільки економічна небезпека виникає через зменшення виробництва і скорочення робочих місць, а в результаті – зниження доходів громадян та рівня їхнього життя, що прямо впливає на зниження народжуваності, зростання смертності, ріст захворюваності населення, особливо у репродуктивному віці. У соціальній та гуманітарній сфері загроза поглиблення проблем системи охорони здоров'я і соціального захисту сприяє погіршенню стану здоров'я населення, поширенню наркоманії, алкоголізму, соціальних хвороб (Verchyn, 2016).

Невирішені соціально-економічні проблеми зумовлюють негативні процеси у репродуктивній поведінці, подальше занедбання поведінки самозбереження, загрозу нетрадиційної матримоніальної поведінки та втрату молодого населення у міграційних процесах. Нова модель демографічної поведінки, яка формується у Львівській області, відзначається домінуванням малодітних сімей, низьким рівнем ранньої шлюбності та ранньої народжуваності, зростанням середнього віку народження дитини, тобто старіння материнства, високою позашлюбною народжуваністю, домінуванням психологічних мотивів народження дітей. Поведінка самозбереження виявляється у нових рисах у молоді, що намагається вести здоровий спосіб життя (правильне харчування), але через низький рівень заробітної плати зазнає чималих труднощів. Міграційна поведінка набула нових рис виїзду міських мешканців та жителів віддалених сіл у приміську зону, це спричиняє погіршення демографічних показників та зниження рівня демографічної безпеки.

Правова система забезпечення демографічної безпеки – важливий чинник захисту від загроз зменшення народжуваності, зростання смертності та еміграції. Крізь призму законодавчої підтримки у сферах праці, забезпеченості житлом, пенсійного забезпечення, освіти, позашкільної зайнятості дітей, охорони здоров'я, забезпечення новітніми технічними засобами медицини та освіти, оплати праці, умов праці, соціальної підтримки матерів, зайнятості матерів, преференційної податкової політики, розвитку малого бізнесу і т. д. можна послабити вплив дестимуляторів інтегрального показника демографічної безпеки.

За досліджуваний період з 1990 р. по 2018 р. у стані демографічної безпеки Україна, як і Львівська область не перебувала. У 1990–1991 рр. Львівщина

знаходилася у стані демографічного ризику (0,730–0,621), а Україна – у 1990 р. в стані демографічного ризику (0,649), а вже 1991 р. – в стані демографічної загрози (0,572). У 1992 р. показник по області знизився та досяг стану демографічної загрози (0,500), як і в Україні в цілому. З 1995 р. на Львівщині (в Україні з 1994 р.) почалась демографічна криза, тому держава вступила у стан демографічної небезпеки (рис. 4).

Найгірша демографічна ситуація в регіоні була у 1997 р. – 0,146, а в Україні – у 1999 р. – 0,103. Стан демографічної небезпеки в області, як і в Україні в цілому тривав до 2008 р., коли у Львівській області показник становив 0,395 та в Україні 0,388. Хоча у подальшому обласний та загальнодержавний показники збільшувалися, все ж область до 2016 р. залишалася в стані демографічної загрози (0,481). В Україні показник збільшувався до 2012 р. і досяг стану демографічного ризику – 0,625. Та все ж в наступні роки стан АТО спричинив різкий спад до стану демографічної загрози в Україні – 0,391 у 2018 р., в області до стану демографічної небезпеки – 0,335, у зв'язку з однією з найбільших кількістю атовців серед областей (рис. 4).

За результатами проведеного просторового аналізу стану демографічної ситуації Львівської області у 2018 р., виділено п'ять районів та чотири міста обласного значення зі станом демографічної небезпеки (високі рівні показників-дестимуляторів та низькі – показників-стимуляторів): Бродівський (0,235), Жидачівський (0,191), Перемишлянський (0,275), Радехівський (0,300), Стрийський (0,337), м. Борислав (0,289), м. Дрогобич (0,346), м. Моршин (0,327) та м. Червоноград (0,329) (рис. 5). У Бродівському районі – один з найвищих показників смертності та досить низька народжуваність, Жидачівський і Перемишлянський райони мають найгірші демографічні показники, у Радехівському районі висока дитяча смертність, у Стрийському високі показники-дестимулятори та низькі показники-стимулятори, у м. Борислав у 2018 р. зафіксовано найвище міграційне скорочення та високу дитячу смертність, у м. Дрогобич та у м. Червоноград – найнижча народжуваність, у м. Моршин – найнижча народжуваність та сумарний коефіцієнт народжуваності (0,961 – тобто навіть одна дитина на кожному сім'ю не народилась у 2018 році).

Для мінімізації демографічної небезпеки пропонуємо стимулювати розвиток підприємництва, створити нові робочі місця, ввести інновації та інвестування малого бізнесу, покращити комунікаційну інфраструктуру. Вихід цих районів і міст обласного значення з повного економічного занепаду створить ймовірність послаблення демографічної небезпеки і переходу до демографічної загрози, а подальше формування середнього класу, підвищення рівня життя людей – запорука демографічної безпеки території.

У стані демографічної безпеки (понад 0,855) не перебуває жодна адміністративно-територіальна одиниця області.

Лише Яворівський район і місто Стрий перебувають у стані демографічного ризику (0,619–

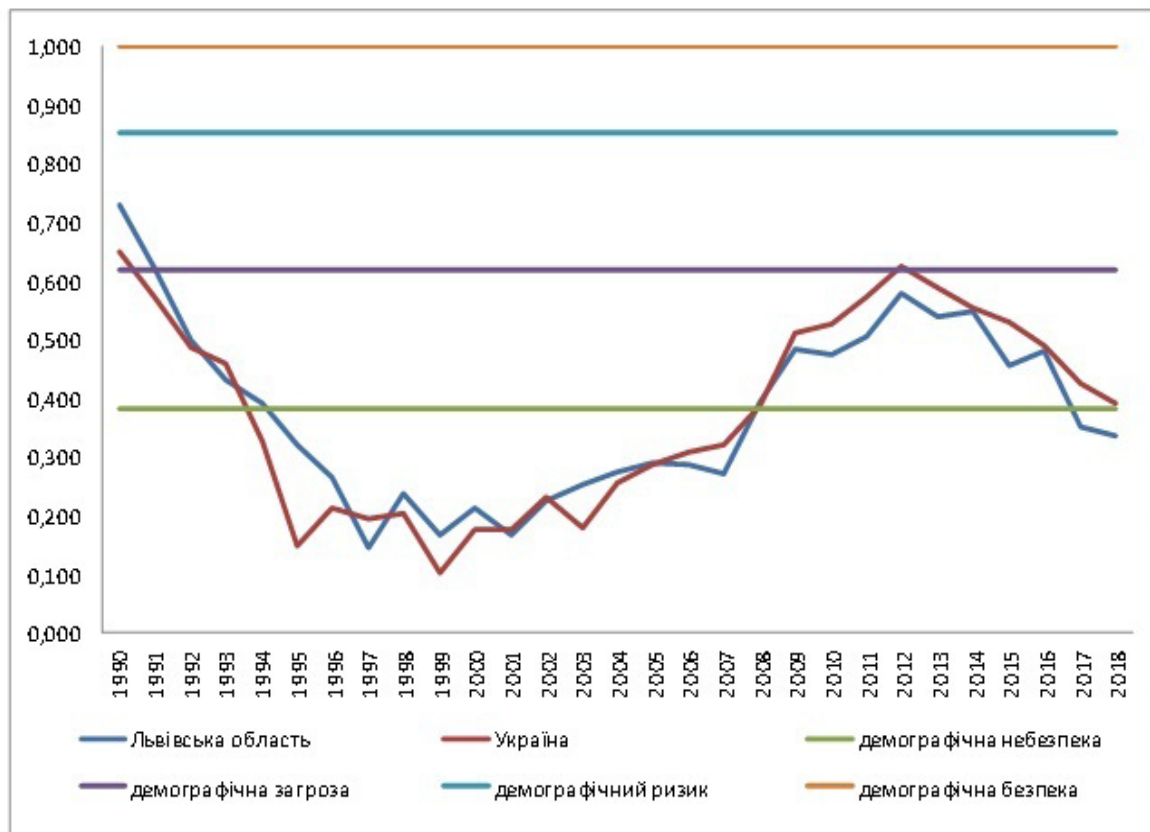

Рис. 4. Динаміка рівня демографічної безпеки Львівської області та України

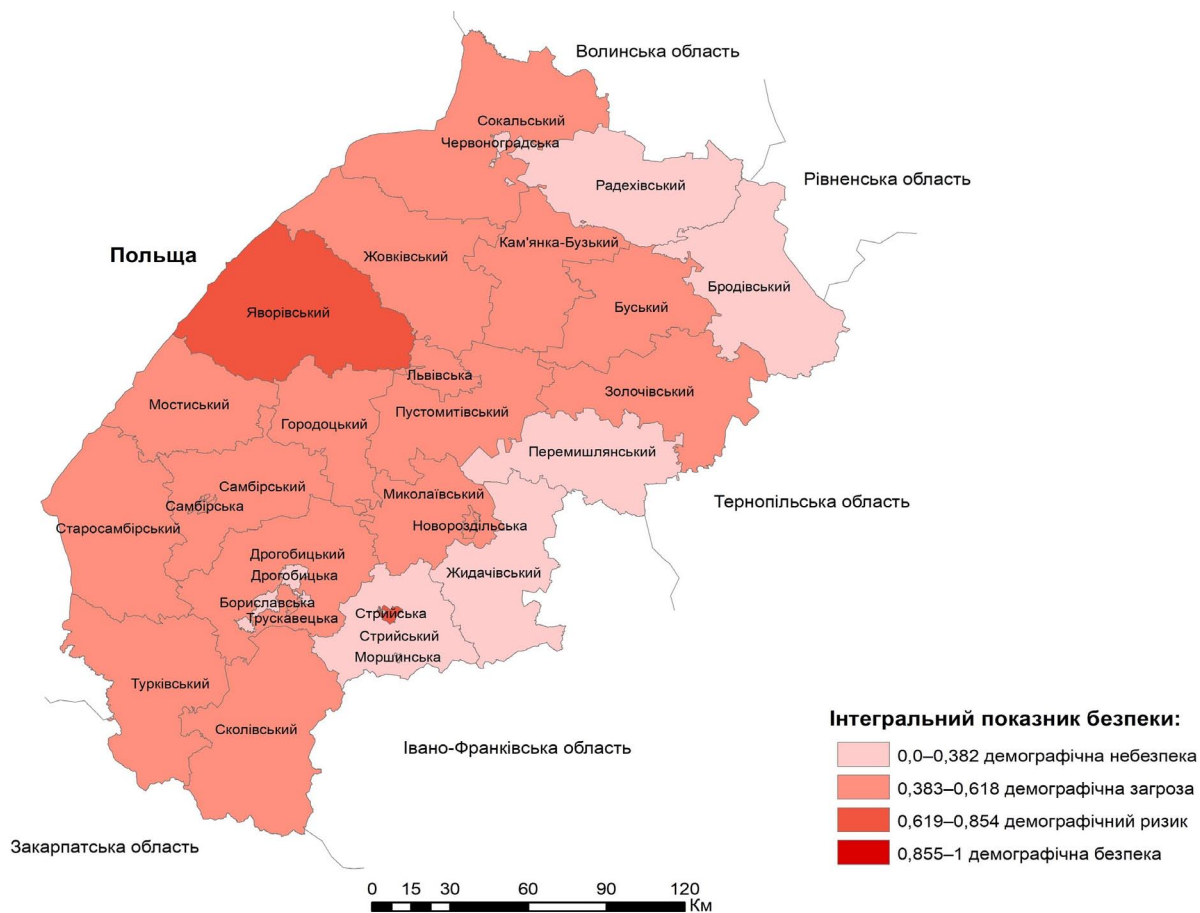

Рис. 5. Рівень демографічної безпеки у Львівській області, 2018 р.

0,854) за рахунок високого рівня народжуваності, низького рівня дитячої смертності та найнижчих показників старіння і демографічного навантаження населення, а також високого позитивного міграційного сальдо у м. Стрий. Райони, які перебувають у стані демографічного ризику, характеризуються найвигіднішим суспільно-географічним положенням, яке стало чинником позитивної демографічної та соціально-економічної ситуації. В умовах економічної кризи населення пристосувалось і максимально використало можливості території. Для збереження і покращення демографічних тенденцій пропонуємо сприяти формуванню інвестиційного клімату в аграрній сфері, збільшити фінансування освітніх установ, провести реконструкцію та оптимізацію рекреаційних, туристичних та курортних об'єктів, закладів охорони здоров'я, збільшити кількість культурних установ, покращити умови життєдіяльності населення прикордонних територій.

Решта адміністративних одиниць регіону – у стані демографічної загрози (0,383–0,618). Для послаблення демографічних загроз головну увагу треба звернути на регулювання соціально-психологічних механізмів репродуктивної та самозберігальної поведінки, на розвиток сфери послуг, культурної і туристичної сфер, забезпечити державне регулювання економічного розвитку територій. Райони цієї підгрупи потребують підвищення якості надання освітніх послуг, забезпечення дитячими дошкільними закладами сільських поселень, покращення матеріально-технічної бази фельдшерсько-акушерських пунктів у сільській місцевості, розширення і підвищення доступності кредитування фермерства, сімейного малого й середнього бізнесу, забезпечення сільгоспвиробників новітньою технікою, покращення інфраструктури засобів зв'язку. Особливу увагу треба звернути на екологічний стан, оскільки саме він в деяких районах знижує якість життя людей та спричиняє негативні демографічні тенденції. Подальший соціально-економічний розвиток та підтримка населення соціальними дотаціями з боку держави зумовить можливість досягнення демографічної безпеки районів і міст обласного значення.

Висновки. На основі проведеного дослідження зроблено такі висновки:

1. Сучасну демографічну ситуацію у Львівській області характеризує депопуляція із поступовим зменшенням кількості населення, яке розпочалось в середині 1990-х років. Скорочення населення у 2018 р. становить $-3,0\%$, зокрема міське населення скоротилося на $2,9\%$, а сільське – $3,2\%$. Приріст населення відбувся лише в Яворівському ($0,2\%$) районі, в усіх решту адміністративно-територіальних одиницях він є від'ємним. Найгіршу ситуацію зі скороченням населення простежено у Жидачівському ($-9,7\%$), Перемишлянському ($-8,3$) і Бродівському ($-7,6$) районах при середньому показнику в Україні ($-6,1$).

2. Щільність населення Львівської області у 2018 р. становила $115,5$ осіб/км², що на $10,5$ ос./км² менше порівняно з 1989 р. і на $5,0$ ос./км² порівняно з 2002 р. Для порівняння, в Україні щільність населення – $70,5$ осіб/км². Серед районів області найвищу щільність простежено у Пустомитівському ($127,2$ ос./км²), Городоцькому ($94,6$) і Миколаївському ($93,3$) районах, а найменшу – в Сколівському ($32,2$), Радехівському ($41,2$) і Турківському ($41,4$) районах. Серед міст обласного значення найвищу щільність населення простежено у місті Львові ($4\ 420,0$ ос./км²).

3. Міграційний рух населення Львівської області має суттєвий вплив на трудовий потенціал та структуру населення. З часу останнього перепису населення у Львівській області відбувся міграційний приріст, а саме, у 2002 р. простежено міграційне скорочення на $1,3\%$, а у 2018 р. – міграційний приріст ($0,8\%$). У внутрішньообласній імміграції взяло участь 70% , міжрегіональній – 27% , а міждержавній – 3% . Подібна ситуація характерна і для еміграції, зокрема, для внутрішньообласної характерний показник 73% , міжрегіональної – 24% , а міждержавної – 3% . Найбільша перевага кількості прибулих над вибулими була у Пустомитівському, Кам'янка-Бузькому, Дрогобицькому, Жовківському районах і м. Стрий.

4. Найгіршу демографічну ситуацію у Львівській області спостерігали у 1997 р. ($0,146$). Стан демографічної небезпеки у регіоні, як і в Україні в цілому тривав до 2008 р., коли у Львівській області показник становив $0,395$. У подальшому показник збільшувався, все ж область до 2016 р. залишалася в стані демографічної загрози ($0,481$). За результатами просторового аналізу стану демографічної ситуації Львівської області у 2018 р., виділено п'ять районів і чотири міста обласного значення зі станом демографічної небезпеки: Бродівський, Жидачівський, Перемишлянський, Радехівський, Стрийський, міста Борислав, Дрогобич, Моршин і Червоноград.

5. На жаль, на сьогодні жодна адміністративно-територіальна одиниця Львівської області не перебуває у стані демографічної безпеки. Яворівський район і місто Стрий знаходяться у стані демографічного ризику за рахунок високого рівня народжуваності, низького рівня дитячої смертності та найнижчих показників старіння і демографічного навантаження населення, високого позитивного міграційного сальдо. Решта адміністративних одиниць регіону перебувають у стані демографічної загрози.

6. Для послаблення демографічних загроз у регіоні слід звернути увагу на регулювання соціально-психологічних механізмів репродуктивної та самозберігальної поведінки, на розвиток сфери послуг, культурної і туристичної сфер, забезпечити державне регулювання економічного розвитку територій. Райони у стані демографічної загрози потребують підвищення якості надання освітніх послуг, забезпечення дитячими дошкільними закладами сільських поселень, покращення матеріально-технічної

бази фельдшерсько-акушерських пунктів у сільській місцевості, розширення і підвищення доступності кредитування фермерства, сімейного малого й середнього бізнесу, забезпечення сільгоспвиробників новітньою технікою,

покращення інфраструктури засобів зв'язку. Особливу увагу треба звернути на екологічний стан, оскільки саме він в деяких районах знижує якість життя людей та спричиняє негативні демографічні тенденції.

References:

- Becker, G. S. (1981). *A Treatise of the Family*. Cambridge: Harvard University Press.
- Libanova, E., Pyrozhekov, S., Vlasenko, N., & all. (2003). *Demographic Crisis in Ukraine: its Causes and Consequences*. Kyiv. [In Ukrainian]. [Демографічна криза в Україні: її причини та наслідки / Е. М. Лібанова, С. І. Пирожков, Н. С. Власенко та ін. К., 2003. 230 с.]
- State Statistics Service of Ukraine. (2020). [Electronic source]. URL: www.ukrstat.gov.ua. [In Ukrainian] [Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
- Dnistrianskyi, M. (2012). Demographic crisis in Ukraine: objective historical and geographical preconditions and subjective geopolitical interpretations. *Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka Volyn National University. Geographical sciences*, 9, 76-81. [In Ukrainian]. [Дністрянський М. С. Демографічна криза в Україні: об'єктивні історико-географічні передумови та суб'єктивні геополітичні інтерпретації // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Географічні науки. 2012. № 9. С. 76–81]
- Dotsenko, A. (1994). *Regional Settlement: Problems and Prospects*. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian]. [Доценко А. І. Регіональне розселення: проблеми та перспективи. Київ: Наукова думка, 1994. 195 с.]
- Dzhaman, V. (2003). *Regional Settlement Systems: Demographic Aspects*. Chernivtsi: Ruta. [In Ukrainian]. [Джаман В. О. Регіональні системи розселення: демографічні аспекти. Чернівці: Рута, 2003. 391 с.]
- Rohovyi, V., Smenkovskiy, A., Hnybidenko, I., & all. (2006). *Economic Security of Ukraine: Analytical report*. Kyiv: Office of the National Security and Defense Council of Ukraine. [In Ukrainian]. [Економічна безпека України: аналітична доповідь / [В. В. Роговий, А. Ю. Сменковський, І. Ф. Гнибіденко та ін.]; Апарат Ради нац. безпеки і оборони України. Київ, 2006. 271 с.]
- Felenchak, Yu. (2012). *Risks of Demographic Losses in Ukraine: Regional Dimension*. Lviv: IRD NAN of Ukraine. [In Ukrainian]. [Феленчак Ю. Ризики демографічних втрат в Україні: регіональний вимір. Львів : ІРД НАН України, 2012. 204 с.]
- Hudzeliak, I. (2008). *Geography of Population*. Lviv: Ivan Franko Lviv National University Publishing Center [In Ukrainian]. [Гудзеляк І. І. Географія населення: навчальний посібник. Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2008. 232 с.]
- Khomra, A. (1990). *Population Reproduction*. Kyiv: Naukova dumka [In Russian]. [Хомра А. Г. Воспроизводство населения. Киев: Наукова думка, 1990. 176 с.]
- Heiets, V. (1999). *The Concept of Economic Security of Ukraine*. Kyiv: Lohos [In Ukrainian] [Концепція економічної безпеки України / керівник проекту В. М. Геєць. Київ: Логос, 1999. 56 с.]
- Korcsak, S. (1974). *The Population of the Ukrainian Prykarpattia (historical and demographic essay). Pre-Capitalist Period*. Lviv: Vyshcha shkola. [In Ukrainian]. [Копчак С. І. Населення Українського Прикарпаття (історико-демографічний нарис). Докапіталістичний період. Львів: Вища школа, 1974. 186 с.]
- Methodical Recommendations for Calculating the Level of Economic Security of Ukraine* (2013). Order of the Ministry of Economic Development of Ukraine, 29.10.2013 № 1277 [In Ukrainian] [Наказ Міністерства економічного розвитку України від 29.10.2013 № 1277 “Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України”]
- The Population of Lviv Region. Demographic Yearbook-2018* (2019). / Ed. S. I. Zimovina. Lviv, Main Department of Statistics in Lviv Region. [In Ukrainian]. [Населення Львівської області. Демографічний щорічник-2018 / за ред. С. І. Зимовіної. Львів: Головне управління статистики у Львівській області, 2019. 122 с.]
- The Population of Ukraine in 2018: A Demographic Yearbook* (2019). Kyiv: State Statistics Service of Ukraine [In Ukrainian]. [Населення України за 2018 рік: демографічний щорічник. Київ: Державна служба статистики України, 2019. 188 с.]
- Pandiak, I. (2003). *Rural Resettlement of Lviv Region: Peculiarities of Formation, Structure and Tendencies of Development*: abstract of PhD thesis. Lviv. [In Ukrainian] [Пандяк І. Г. Сільське розселення Львівської області: особливості формування, структура та тенденції розвитку: автореф. дисер. ... канд. геогр. наук. Львів, 2003. 20 с.]
- Pankiv, N. (2003). *The population of the Ukrainian Carpathians*. Lviv: Ivan Franko Lviv National University Publishing Center. [In Ukrainian]. [Паньків Н. Населення Українських Карпат. Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2003. 248 с.]
- Territory passport* (2020). URL: <http://database.ukrcensus.gov.ua/regionalstatistics/> [In Ukrainian]. [Паспорт території. Режим доступу: <http://database.ukrcensus.gov.ua/regionalstatistics/>]
- Perkhach, O. (1999). *Demogeography of the Region in the Conditions of Depopulation (on the materials of Lviv region)*: abstract of PhD thesis. Lviv. [In Ukrainian]. [Перхач О. Р. Демогеографія регіону в умовах депопуляції

населення (на матеріалах Львівської області): автореф. дисер. ... канд. геогр. наук. Львів, 1999. 18 с.]

Petrovska, M., Pantylei, V., Artemenko, O. (2015). Factors forming the health potential of children in Lviv region. *Scientific notes of Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University. Series: Geography, 2 (39)*, 44-53. [In Ukrainian]. [Петровська М., Пантйлей В., Артеменко О. Чинники формування потенціалу здоров'я дитячого населення Львівської області // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: географія. 2015. № 2 (Вип. 39). С. 44–53]

Petrovska, M., Pylypovych, O. (2013). Medical and geographical analysis of the population of Lviv region. *Scientific notes of Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University. Series: Geography, 2 (35)*, 53-60. [In Ukrainian]. [Петровська М., Пилипович О. Медико-географічний аналіз населення Львівської області // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: географія. 2013. № 2 (Вип. 35). С. 53–60]

Petrovska, M. (2011). Assessment of the current medical and demographic situation in Lviv region. *Scientific notes of Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University. Series: geography, 1 (29)*, 55-61. [In Ukrainian]. [Петровська М. Оцінка сучасного медико-демографічного стану у Львівській області // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія. 2011. № 1 (Вип. 29). С. 55–61]

Prybytkova, I. (1997). *Fundamentals of Demography*. Kyiv: ArtEk. [In Ukrainian]. [Прибиткова І. М. Основи демографії : посібник. Київ: АртЕк, 1997. 256 с.]

Prytsiuk, N. (2007). *Demogeographical situation of the western Ukrainian border*. Lviv: Ivan Franko Lviv National University Publishing Center. [In Ukrainian]. [Прицюк Н. Демогеографічна ситуація західноукраїнського пограниччя. Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2007. 152 с.]

Shablii, O. (2001). *Social Geography: Theory, History, Ukrainian Studies*. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv. [In Ukrainian]. [Шаблій О. І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2001. 744 с.]

Stetsenko, S., Shvets, V. (1993). *Population Statistics*. Kyiv: Vyshcha shkola. [In Ukrainian]. [Стеценко С. Г., Швець В. Г. Статистика населення: підручник. Київ: Вища школа, 1993. 462 с.]

Vavdiuk, N., Herasymchuk, Z. (2006). *Economic Security of the Region: Diagnostics and Support Mechanism*. Lutsk: Nadstyr'ia. [In Ukrainian] [Вавдіюк Н. С., Герасимчук З. В. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення. Луцьк: Надстир'я, 2006. 244 с.]

Verchyn, N. (2016). *Demographic Security of Lviv Region: Socio-Geographical Problems*: abstract of PhD thesis. Lviv. [In Ukrainian]. [Верчин Н. Р. Демографічна безпека Львівської області: суспільно-географічні проблеми: автореф. дисер. ... канд. геогр. наук. Львів, 2016. 22 с.]

Zastavnyi, F. (1993). *The Population of Ukraine*. Lviv: Krai, Prosvita. [In Ukrainian]. [Заставний Ф. Д. Населення України. Львів: Край, Просвіта, 1993. 223 с.]

POLYCULTURALITY AS A FACTOR OF EVENT TOURISM DEVELOPMENT IN UKRAINE**¹Tamara BULYCHEVA, Kateryna BUTKALIUK, Tetiana GRYNIIUK***National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine**¹ilacsky53@gmail.com*

Abstract: The article substantiates the popularity of event tourism in the world in general and individual countries in particular. The need to study the demand for event tourism and the impact of multiculturalism as an important factor in its development is emphasized. It was found that its rapid development is due to a combination of ethnonational and ethnocultural features of specific areas, the participation of travellers in contemplating the cultural identity of a particular area, the richness of the program, entertainment, brightness, festive atmosphere. It is shown that in Ukraine and its regions there are real opportunities for active development of event tourism on the basis of ethnonational and ethnocultural features of its territory, as it is multinational and, consequently, multicultural. It is determined that the problems of studying the influence of ethnonational and ethnocultural features of individual territories on the development of tourism within them and social and economic development in general are complex. The relationship between multiculturalism and the development of event tourism is proved taking into account the ethnonational features of the regions of Ukraine. An example is given that demonstrates the current situation of event tourism development in the Odessa region on the basis of multiculturalism.

Key words: tourism, types of tourism, event, event tourism, culture, multiculturalism, ethnonational, ethnocultural.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2020.84.35-41>

UDC: 379.85

Received: October 21, 2020.

Revised: December 5, 2020.

Accepted: December 23, 2020.

ПОЛІКУЛЬТУРНІСТЬ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ПОДІЄВОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ**¹Тамара БУЛИЧЕВА, Катерина БУТКАЛЮК, Тетяна ГРИНЮК***Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, Україна**¹ilacsky53@gmail.com*

Анотація: В статті обґрунтовується популярність подієвого туризму в світі загалом і окремих країнах. Розкривається необхідність вивчення туристичного попиту на подієвий туризм та впливу полікультурності як важливого чинника його розвитку. Виявлено, що його стрімкий розвиток відбувається завдяки поєднанню етнонаціональних та етнокультурних особливостей конкретних територій, участі мандрівників у спогляданні культурної ідентичності певної місцевості, також насиченості програми, видовищності, яскравості, атмосфери свята. Показано, що в Україні та її регіонах є реальні можливості для активного розвитку подієвого туризму на базі етнонаціональних та етнокультурних особливостей її території, оскільки вона є багатонаціональною, а, отже, полікультурною. Визначено, що проблематика дослідження впливетнонаціональних та етнокультурних особливостей окремих територій на розвиток туристичної діяльності в їх межах та соціально-економічний розвиток загалом комплексна. Доведено взаємозв'язок між полікультурністю і розвитком подієвого туризму з огляду на етнонаціональні особливості регіонів України. Наведений приклад, що демонструє сучасну ситуацію розвитку подієвого туризму в Одеському регіоні на основі полікультурності.

Ключові слова: туризм, види туризму, подія, подієвий туризм, культура, полікультурність, етнонаціональний, етнокультурний.

Постановка проблеми. Нині популярність подієвого туризму невідомо зростає. Незважаючи на молодий вік, він перебуває на підйомі свого розвитку. Все більше туристів має бажання долучитись до найрізноманітніших подій – природних, національно-історичних, політичних, спортивних, культурно-розважальних тощо, стати частиною світових дійств. За оцінкою Всесвітньої туристичної організації (UNWTO) подієвий туризм наданий час є одним з найперспективніших видів туризму у світі. Серед інших видів туризму він вражає своєю насиченістю програми, видовищністю, яскравістю та атмосферою свята. Ще однією особливістю такого виду туризму є невичерпність його ресурсів (Frolova, 2010).

Потужним туристсько-рекреаційним ресурсом цього виду туризму стали етнонаціональні та етнокультурні особливості окремих континентів, регіонів, країн, адміністративних та етнографічних областей, населених пунктів. В силу цього ресурсна база подієвого туризму необмежена та досить різноманітна, особливо за умов його оптимальної організації.

Україна та її регіони володіють унікальним полікультурним потенціалом, який може бути активно включений до соціально-економічних процесів загалом і розвитку подієвого туризму зокрема. Нині відбувається активна інтеграція України до світового культурного простору. Тому повноцінне та всебічне виявлення й вивчення культурної спадщини з метою раціонального використання і збереження її – стратегічне завдання держави. Вивчення, аналіз і оцінювання культурної спадщини є необхідною умовою планування розвитку регіону, адміністративного району, міста та села, оскільки має економічну користь і є важливим чинником їх розвитку.

В Україні та її регіонах є реальні можливості для активного розвитку подієвого туризму на базі етнонаціональних та етнокультурних особливостей її території, оскільки вона є багатонаціональною, а, отже, полікультурною. Але необхідно, як це зазначено в Законі України «Про туризм», забезпечити раціональне використання та збереження туристичних ресурсів. Адже, подія, як туристичний ресурс, має яскраво виражений мультиплікаційний ефект – вона «змушує» розвиватися різні сектори туристичної індустрії для ефективнішого використання власного потенціалу. Це зумовлює необхідність вивчення туристичного попиту на подієвий туризм та впливу полікультурності як важливого чинника його розвитку.

Аналіз останніх публікацій. Наукове обґрунтування нових видів туризму є предметом широких міждисциплінарних досліджень, а їх історія та чинники розвитку, характерні особливості, ресурсна база вивчається різними науковими школами та напрямками. Проблематика дослідження впливу етнонаціональних та етнокультурних особливостей окремих територій на розвиток туристичної діяльності в їх межах та соціально-

економічний розвиток загалом комплексна. Про це свідчить участь у її розробці представників різних наукових дисциплін – культурологів, істориків, мистецтвознавців, етнографів, археологів, архітекторів, географів, економістів, фахівців туристичної галузі тощо.

Серед науковців, що зробили вагомий внесок у вивчення подієвого туризму, слід відмітити праці економістів Ю. Блохіної, О. Богданової, М. Кабушкіна, П. Тищенко (Tishchenko, 2011), О. Шикіної (Shikina & Liptuga, 2017; Shikina & Oliynyk, 2016). Однак, це дослідження переважно економічного профілю. Серед туризмознавців виділяються роботи О. Бабкіна (Babkin, 2008), М. Біржакова (Birzhakov, 2000), Д. Ісмаєва, В. Квартальнова, І. Давиденка (Davydenko, 2012). Як історико-культурне явище подієвий туризм охарактеризований Л. Устименко (Smal, 2010; Tereshkovich, 1998). Серед економіко-географів, що займаються вивченням окремих видів туризму і, зокрема, подієвого, слід відзначити О. Любіцеву, М. Мальську, І. Смирнова, Т. Ткаченко, В. Федорченка, О. Бейдика, Н. Новосад, І. Смаля, О. Топалову та ін. (Beidyk, 2001; Beidyk et al., 2016; Oliynyk & Shikina, 2016).

У своїх працях науковці акцентують увагу на визначенні основних термінів, особливостей та дефініцій подієвого туризму, висвітлення ролі подієвого туризму в економічному розвитку країни, як на національному, так і на локальному рівнях, дослідженні івент-менеджменту, як складової подієвого туризму, аналізі типології запланованих подій. Зроблений аналіз сучасного стану подієвого туризму в світі та перспектив його розвитку в Україні, висвітлені питання створення та просування подієвих турів на теренах нашої держави, підвищення якості послуг, пов'язаних з проведенням подій, виділені лімітуючі чинники розвитку. Завдяки сучасним дослідженням подієвий туризм виділився в самостійну галузь науки зі своїм термінологічним апаратом і став розглядатися як окремий напрям.

Що ж до етнонаціональних та етнокультурних особливостей конкретної території, культурних ресурсів загалом, культурної трансформації, полікультурності, то аналіз наукової літератури засвідчує, що в останні роки ці питання висвітлюються у працях зарубіжних та вітчизняних науковців. Головно, це праці культурологів, зокрема, В. Шейка (Sheiko, 2012, 2017), О. Бойко (Boyko, 2011a, 2011b). Проблематика культурних трансформацій у туризмі представлена у працях Л. Божко (Bozhko, 2017). Публікацій, присвячених вивченню полікультурності як чинника розвитку подієвого туризму з суспільно-географічних позицій не так вже й багато, особливо коли йдеться про регіональний аспект дослідження.

Постановка завдання. Метою даної публікації є показати, що стрімкий розвиток подієвого туризму відбувається завдяки його поєднанню з етнонаціональними та етнокультурними особливостями народів конкретних територій

(окремих континентів, регіонів, країн, адміністративних та етнографічних областей, населених пунктів), насамперед спогляданню культурної ідентичності на певній території; вивчення подієвого туризму в контексті полікультурних особливостей окремих регіонів України і виявлення взаємозв'язку між полікультурністю і розвитком подієвого туризму з огляду на етнонаціональні особливості території; навести приклади, які демонструють сучасну ситуацію розвитку подієвого туризму в регіоні.

Виклад основного матеріалу. Земля як планета існує у Всесвіті вже більше 5 мільярдів років. Сфера живого на планеті існує приблизно 3,5 мільярдів років. Людина в природі з'явилась 3-3,5 млн. років тому. А явище «культури» відоме людству лише з IV століття до нашої ери.

Проблемам культури приділялась увага ще в епоху античності. Так, Демокритом і Тітом Лукрецієм Каром були сформульовані перші концепції антропологічного зумовлення соціально-психологічних і політичних явищ була запропонована Гіппократом. Корнелій Тацит, як, ймовірно, перший етнограф, протиставив цивілізаційний розвиток дикунству (Paznok & Fedorchenko, 2004).

Те, в якому сенсі ми і наші попередники декілька поколінь тому розуміли поняття «культура», те, який сенс та властивості вкладали, сформувалося лише у XVI-XVIII – на початку XIX ст. в Західній Європі. З іменами П'єтро Мартіна, Мішеля де Монтеня, Жана Жака Руссо і Дені Дідро пов'язана концепція «щасливого дикона», яка ідеалізувала суспільний лад «примітивних» народів (мала широку популярність) (Frolova, 2010).

До першої половини XIX ст. феномен культури розглядався через раціональне осмислення морально-правових, естетичних норм життя, філософсько-теоретичної свідомості. У другій половині XIX ст. з розвитком різних наук про людину, культура стала досліджуватись в межах низки науково-концептуальних напрямів цих наук. Так, з'явився лінійний еволюціонізм, який розглядав культуру людства як перехід від простих форм до більш складних. Основним об'єктом дослідження еволюціоністів (Джеймс Фрезер, Люсьєн Леві-Брюль) було корінне населення колоній в Африці, Південній Америці, Південно-Східній Азії.

На початку XX ст. у дослідженні культури з'являється функціональний підхід, який дозволив розглядати її як цілісне утворення, що складається з окремих елементів, частин. Кожна «атомарна клітинка» культури досліджується не як випадкове (архаїчне) утворення (пережиток), а яка виконує певну функцію в соціокультурній спільноті. Основою такого підходу є теорія потреб (Belik, 1999).

У другій половині XX ст. дифузійністська концепція культури (Babkin, 2008) доводить, що глобалізація зумовлює уніфікацію культур і що в основі цього процесу є запозичення культур. Вивчалися колоніальні контактні ситуації, які демонстрували вплив розвиненішої активної

культури на менш розвинену, пасивну.

На початку XXI ст. завдяки трансформаційним процесам створюються нові ціннісні орієнтації. Туризм, зокрема подієвий, стрімко розвивається, оскільки існує розмаїття й унікальність культурного та природного середовища. Нині замість знищення національних культур і природних територій здійснюється їх збереження та розвиток. Місцеве населення, щоб привернути увагу зарубіжних та вітчизняних туристів, готуючи якість дійство (подію), використовує елементи побуту, дотримується стародавніх традицій, виконує різні обряди, відзначає свята, одягається в національні костюми. Такий національний колорит зацікавлює представників інших культур. Розвиток туризму називають умовою цих процесів (Shikina & Liptuga, 2017).

Світова культура неосяжна, вона барвиста і нагадує вітраж готичного храму, кожне скельце якого несе свою ідею, додає свого забарвлення, складає свій малюнок. Вона розкладається на більш вузькі культури: континентів, регіонів, країн, адміністративних та етнографічних областей, населених пунктів. Культура навіть одного населеного пункту не однобока, не представлена чимось одноманітним – це світ в мініатюрі. Вражає глобальність, насиченість, диференційованість і в той же час сакральне поєднання всіх елементів. Безглуздо вживати термін монофонії для опису культури будь-якої з епох, адже навіть у найперших проявах цього архаїчно-модерного явища прослідковується різкий контраст елементів.

Населення України являє собою широкий спектр різних національностей. Кожна етнічна група має свою виражену ідентичність, а взаємодія культур та релігій є важливою справою для такої багатонаціональної держави як Україна. Надзвичайно актуальним є формування полікультурного менталітету, сприйняття культурного плюралізму, загальнолюдських цінностей, толерантного ставлення до інших культур та традицій. У зв'язку з цим особливого значення набуває подієвий туризм як одна з найбільш перспективних та динамічних галузей відпочинку в світі.

Подієвий туризм – це неминуща атмосфера свята, індивідуальні умови відпочинку і незабутні враження. Головна особливість подієвого туризму – безліч яскравих неповторних моментів (Babkin, 2008). З іншого боку, подієвий туризм – складова культурного туризму, пов'язана з певною подією в суспільному житті; подорож, пов'язана з цікавою для туриста подією (Beydik, 2001; Interesting Places of Ukraine, 2020a, 2020b); поїздки з метою задоволення потреби у відвідуванні будь-якого заходу (Tishchenko, 2011); вид туристської діяльності, що приваблює туристів різноформатними громадськими заходами культурного або спортивного життя, які сприяють розвитку інфраструктури туризму, інтеграції різних верств населення в суспільство і формуванню позитивного іміджу дестинації (Alekseeva, 2012); туристська діяльність, пов'язана з різноманітними значущими суспільними подіями, а також рідкісними природними явищами, що

привертають своєю унікальністю, екзотичністю, неповторністю велику кількість туристів з різних країн (Alekseeva, 2012; Interesting Places of Ukraine, 2020a, 2020b; Tishchenko, 2011).

Характерною особливістю сучасного етапу розвитку туризму є зростання інтелектуальних вимог туристів, яким притаманне бажання комплексного ознайомлення з територією, бажання знати чим та як вона живе, відчути дух, стиль та темп її життя. Особливостями подієвого туризму є: відсутність сезонності; можливість прогнозування; масовість; інтерактивність; інноваційність; регулярність подій; стимулювання повторного відвідування дестинацій; видовищність (Beidyk et al., 2016).

Одночасно подієвий туризм є важливим пріоритетом розвитку національного туристичного ринку країни, стабілізуючим чинником ринку робочої сили. Він може позитивно впливати на обсяг капіталовкладень у національні підприємства сфери туризму, на вирівнювання рівнів життя в регіонах країни, на зняття соціальної напруги в полікультурному середовищі.

Подієвий туризм, допомагаючи усунути бар'єри між представниками різних культур та національностей, створює атмосферу миру та розуміння. Суспільно-культурне багатство окремих регіонів України – архітектура, одяг, спосіб господарювання, прив'язаність до землі, духовна сфера, звичаї та традиції створюють особливу неповторність. Зберігаючи таку полікультурну спадщину, варто робити все можливе, щоб контакти між народами та етнічними групами безперервно розвивались та підтримувались. Такий обмін дає прекрасний шанс взаємопізнання, виховує почуття гордості за власну самобутність та одночасно формує толерантність до «відмінностей» сусідів. Розвиток подієвого туризму є одним з найефективніших та найдієвіших механізмів створення та поширення позитивного іміджу регіону, де пропонується певний набір послуг, що відповідає попиту туриста на перевезення, проживання, харчування, відпочинок, розваги тощо.

Україна є давнім потужним центром слов'янської культури з величезним культурно-історичним потенціалом. Починаючи з Трипільської та Черняхівської культур, Давньої Русі в Україні формувались та нашаровувались різні культурні надбання, які створюють необмежену можливість для полікультурного подієвого туризму в наш час. Подієвий туризм може розглядатись як важливий фактор довгострокових програм та стратегій збалансованого регіонального розвитку з метою підвищення рівня національно-патріотичного виховання молоді, відродження духовності, формування гармонійно-розвиненої особистості та розширення світогляду.

Серед напрямів подієвого туризму в Україні за останні 20-25 років найбільш репрезентативними були мистецькі (музикальні, літературні, танцювальні, співочі) та гастрономічні фестивалі, ярмарки, релігійні паломництва.

Серед найвідоміших фольклорно-етнографічних фестивалів слід відзначити такі: Дзвони Лемківщини (урочище Бичова біля м. Монастирська, Тернопільська область), Жнива (Київ), Етновир (Львів), Міжнародний гуцульський фестиваль (міста Гуцульщини), Свіччине весілля (с. Березова Рудка, Полтавська область), Гребінчині вечорниці (м. Гребінка, Полтавська область), Купальські роси (с. Немиринці, Житомирська область), Київська Русь (с. Копачі, Київська область), Етнофестиваль «Шешори» (с. Шешори, Івано-Франківська область), Гуморина (м. Одеса).

Фестивалі давньої та середньовічної культури знайшли своє відображення в таких дійствах: Трипільське коло (м. Ржищів, Київська область), Живий вогонь (м. Вінниця, м. Хмільник), Срібний Тотош (с. Чинадієво, Закарпатська область), Терра Героїка (м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька область), Львів стародавній (Львів), Ту Стань! (с. Урич Сколівського району, Львівська область), Під покровом тризуба (м. Боярка, Київська область), Битва націй (м. Чернівці).

Гастрономічний туризм повною мірою відповідає соціально-гуманітарній місії туристичної діяльності як чинника діалогу культур, поваги до загальнолюдських цінностей, толерантності до способу життя, світогляду та традицій, оскільки національна кухня є невід'ємною частиною культурної спадщини кожної нації, оригінальним надбанням будь-якого етносу. Найяскравішими щорічними подіями у гастрономічній сфері були: КоропФест (с. Коропець, Тернопільська область), Галицька Дефіляда (м. Тернопіль), Борщик у глиняному горщику (м. Опішня, Полтавська область), Міжнародний фестиваль дерунів (м. Коростень, Житомирська область), Закарпатське божоле (м. Ужгород) (Antonenko, 2005; Oliynyk & Shikina, 2016).

Лімітуючими чинниками, що негативно впливають на розвиток подієвого туризму, є слабо розвинена туристська інфраструктура, низька інвестиційна та ділова активність місцевого населення, нестача кваліфікованих кадрів, слабке інформаційне просування заходу, незначне використання туристського потенціалу (Beidyk, 2001).

Серед регіонів України значним історико-культурним потенціалом володіє Одеська область. Серед наукових розробок, присвячених вивченню та систематизації культурної спадщини, краєзнавчих матеріалів, пам'яток історії та культури області прослідковується тенденція до виокремлення явища полікультурності, як одного з головних чинників розвитку туризму. В останніх дослідженнях таких авторів, як О. Присяжнюк, М. Петрова, В. Кушнір, С. Булатович та ін. увага зосереджена на проблемах вивчення проявів культури народів, що проживали на території Одеської області.

Дослідження особливостей впливу різних культур та народностей на формування культурного середовища Одеської області та ролі полікультурності для розвитку туризму в регіоні довели, що культура є одним з головних чинників туристсько-

рекреаційної діяльності. Це підтверджують результати досліджень по інших регіонах України і в світі загалом. Більшість туристичних мандрівок у світі здійснюється саме в пошуках і пізнанні культур окремих континентів, держав, міст, тощо. Культурні мотиви туризму спонукають людей відвідувати об'єкти, які становлять культурну спадщину країн і регіонів: історичні місця, археологічні пам'ятки, музеї, картинні галереї, театри, народне мистецтво тощо.

Заселення територій на березі Чорного моря веде свій початок з пізнього палеоліту (40—13 тис. років тому). У VII—II ст. до н. е. причорноморські степи населяли іраномовні племена скіфів. У VI ст. до н. е. греки-переселенці заснували багато поселень, найвідоміші з яких Тіра і Ніконій, що перебували на протилежних берегах Дністровського лиману. У I—III ст. Північно-Західне Причорномор'я завоювали римляни, на зміну яким прийшли готи (III ст.), а згодом — гуни (IV ст.).

У VIII ст. на межиріччі Дунаю і Дністра осіли алано-болгарські племена, яких за часів Київської Русі витиснули та частково асимілювали слов'яни. В середині XIII ст. край прибрали до рук татаро-монголи. В XV ст. задністровська частина потрапила під владу Молдавського князівства, що з середини XV ст. поволі переходить під контроль Туреччини. У 1475 році і Кримське ханство стало васалом османів, а Північне Причорномор'я з того часу майже на три сторіччя перетворюється на один із плацдармів для турецько-татарських нападів на європейські землі.

Після трьох воєн з турками (1768-1774, 1787-1791 і 1806-1812 рр.) Російська імперія повністю відтіснила османів за межі сучасної Одеської області. На причорноморських землях російський уряд заснував місто-порт Одесу, що незабаром перетворилася на головну морську браму півдня імперії. У 1918 році південно-західна частина краю (межиріччя Дністер–Дунай–Прут) була окупована Румунією, у складі якої та й залишалася до 1940 року (Sheiko, 2012).

Екскурс в історію краю дозволяє констатувати, що кількість народів, що в той чи інший час перебували на цих теренах, близька до 16. Кожен з них залишив окремий культурний відбиток у вигляді архітектурних споруд, прикладів містобудування тощо. Можна взяти до уваги давнє, збудоване греками-колоністами, місто Тіра (сучасна назва Білгород-Дністровський). Його культурна цінність приваблює щороку тисячі туристів. Найбільшою пам'яткою стародавнього світу вважається знаменита фортеця – оборонна споруда XIII-XV ст. Вона заснована на високому скелястому березі Дністровського лиману і будувалася протягом майже двох сторіч. Основу кріпосної нездоланності

формує грізна цитадель, що нависає над урвищем, яку ще називають Генуезьким замком. Високі і міцні (завтовшки до 5 м) мури з вузькими бійницями, величезні вежі з шатровими черепичними дахами навіть крізь віки вражають своєю неприступністю (Sheiko, 2017).

Ще одним проявом древнього культу слід вважати Скіфську гробницю, знайдену на околицях міста. Склеп, виявлений у 1895 році, представляє собою двокамерну споруду на скелі. В середині є орнамент у вигляді візерунка деревини. Є припущення, що до Скіфської могили прокладений підземний хід з Акерманської фортеці (Nikitina & Zinchenko, 2012).

До більш пізньої епохи належать Олександрівські казарми, датовані початком 1828-1838 років. Побудовані за указом російського імператора Олександра I з метою зміцнення кордону імперії в Бессарабії. Комплекс займає територію площею 2,6 га на високому березі Дністровського лиману. Складається з офіцерських корпусів і солдатських казарм у східному стилі. Решта пам'яток міста представлені храмовими спорудами різних епох та культур: Вознесенський собор, підземна церква Івана Сочавського, Грецька церква, Вірменська церква; міськими спорудами, які з часом втратили початкове призначення: особняк поміщика Ярошевича, Земська управа (приміщення Аграрного технікуму), Чоловіча гімназія (приміщення педагогічного коледжу). Місто залишається цікавим для туристів і для людей мистецтва. Тут було знято і знімається багато кінофільмів з історичним підтекстом, серед найбільш відомих – «Мушкетери двадцять років потому» (Doroga.ua, 2020).

Таким чином, розмаїття націй та національностей, що проживали і проживають в Одеському регіоні і зокрема в м. Білгороді-Дністровському, позитивно впливають на сучасний розвиток туризму. Вони створюють непідробний колорит і бажання приїздити знову і знову. Білгород-Дністровський не єдине місто, яке створює настрій туристів в Одеському регіоні, але його самотність і мікс культур вражає.

Висновки. В наш час українські фестивалі, ярмарки, спортивні та інші заходи, що піднімають туристичний імідж країни, регіону або конкретної місцевості поки що не можуть вийти на гідний міжнародний рівень. Досить перспективним є проведення в Україні етнофестивалів або інших заходів, що представляють полікультурне середовище держави. Умовами успішного проведення таких заходів є відповідна державна політика, а також підтримка відомих торгових марок.

References:

- Alekseeva, O. (2012). *Event Tourism as a Factor of Socio-Economic Development of the Region*. Abstract of PhD Thesis. Moscow. [In Russian]. [Алексеєва О. В. Событийный туризм как фактор социально-экономического развития региона : автореф. дисс. на соиск. уч. степени канд. экон. наук. М., 2012. 28 с.]
- Antonenko, V. (2005). International tourism as a factor of interaction and mutual enrichment of cultures. In V. Pazenok (Ed.), *Philosophical Essays on Tourism* (pp. 223-233). Kyiv. [In Ukrainian]. [Антоненко В. Г. Міжнародний

туризм як чинник взаємодії та взаємозбагачення культур. Філософські нариси туризму: за ред. В. С. Пазенка. К., 2005. С. 223–233.]

Artanovsky, S. (1967). *Historical unity of mankind and mutual influence of cultures: Philosophical and methodological analysis of modern foreign concepts*. Leningrad, 1967. [In Russian]. [Артановский С. Н. Историческое единство человечества и взаимное влияние культур: Философско-методологический анализ современных зарубежных концепций. Ленинград, 1967]

Babkin, O. (2008). *Special Types of Tourism*. Rostov-on-Don. [In Russian]. [Бабкин О. В. Специальные виды туризма. Ростов-на-Дону: Феникс, 2008. 252 с.]

Beydik, O. (2001). *Recreational and Tourist Resources of Ukraine: Methodology and Techniques of Analysis, Terminology, Zoning*. Kyiv. [In Ukrainian]. [Бейдик О. О. Рекреаційно-туристичні ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування: Монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001, 395 с.]

Beidyk, O., Novosad, N., & Topalova, O. (2016). Factors of development and features of event tourism. *Chasopys kartohrafiji*, 16, 125-131. [In Ukrainian]. [Бейдик О. О., Новосад Н. О., Топалова О. І. Чинники розвитку та особливості подієвого туризму // Часопис картографії. 2016. Вип. 16. С. 125–131.]

Belik, A. (1999). *Culturology. Anthropological Theories of Cultures*. Moscow. [In Russian]. [Белик А. А. Культурология. Антропологические теории культур. Учебное пособие. М.: РГГУ, 1999. С. 67–71.]

Birzhakov, M. (2000). *Introduction to Tourism*. Saint-Petersburg. [In Russian]. [Биржаков М. Б. Введение в туризм. СПб. Изд. Дом «Герда», 2000. 192 с.]

Boyko, O. (2011a). *Leisure Culture: Transformations and Development Prospects in the Age of Globalization*. Abstract of Doctoral Thesis. Kharkiv. [In Ukrainian]. [Бойко О. П. Культура дозвілля: трансформації та перспективи розвитку в добу глобалізації. Автореф. дис... д-ра філософ. наук 09.00.04. Харків. нац. пед. ін-т ім. Г. Сковороди. X. 2011. 31 с.]

Boyko, O. (2011b). *Culture of Leisure in Society of Risk*. Sumy. [In Ukrainian]. [Бойко О. П. Культура дозвілля у суспільстві ризику: монографія. Суми: ДВНЗ «УАБСНБУ», 2011. 285 с.]

Bozhko, L. (2017). *Tourism as a Socio-Cultural Phenomenon: History and Modernity (middle of XIX - beginning of XXI centuries)*. Kharkiv. [In Ukrainian]. [Божко Л. Д. Туризм как социокультурный феномен: история и современность (середина XIX – нач. XXI в.): монографія. Харьков: Лидер, 2017. 344 с.]

Davydenko, I. (2012). Dominants of the event tourism market. In *Development of Science in the Modern World: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference* (pp. 97-103). Krakow. [In Russian]. [Давыденко И. В. Доминанты рынка событийного туризма. Перспективы развития науки в современном мире : мат. междунар. научно-практич. конф. Краков, 2012. С. 97–103.]

Doroga.ua. (2020). *Sightseeings of Bilhorod-Dnistrovskiy: photos, addresses of museums, palaces, monasteries, churches, parks, reserves, etc.* Rethrieved from: <http://www.doroga.ua/pois/odeskaya/Belgorod-Dnestrovsky> [In Ukrainian]. [Пам'ятки Білгорода–Дністровського: фото, адреси музеї, палаци, монастирі, церкви, парки, заповідники та ін. пам'ятки [Інтернет ресурс]. Режим доступу: <http://www.doroga.ua/pois/odeskaya/Belgorod-Dnestrovskij>]

Frolova, T. (2010). *Economics and Management in the Field of Socio-Cultural Services and Tourism: Lecture Notes* [Electronic resource]. Taganrog. Rethrieved from: http://www.aup.ru/books/m19/2_1.htm131. [In Russian]. [Фролова Т. А. Экономика и управление в сфере социально-культурного сервиса и туризма: конспект лекций. Таганрог: ТТИ ЮФУ, 2010. Режим доступа: http://www.aup.ru/books/m19/2_1.htm131.]

Interesting Places of Ukraine. (2020a). *History of Odessa region*. Rethrieved from: <http://ua.interestingukraine.Kiev.ua/Odeska-oblast/istoriyaOdeskojioblasti/> [In Ukrainian]. [Цікаві місця України. Історія Одеської області [Інтернет ресурс]. Режим доступу: <http://ua.interestingukraine.Kiev.ua/Odeska-oblast/istoriyaOdeskojioblasti/>]

Interesting Places of Ukraine. (2020b). *Interesting places and sights of Bilhorod-Dnistrovskiy*. Rethrieved from: <http://ua.interestingukraine.Kiev.ua/Odeska-oblast/istoriyaOdeskojioblasti/> [In Ukrainian]. [Цікаві місця України – Цікаві місця та пам'ятки м. Білгород-Дністровський [Інтернет ресурс]. Режим доступу: <http://ua.interestingukraine.Kiev.ua/Odeska-oblast/istoriyaOdeskojioblasti/>]

Lakomov, E. (2013). *Improving the Competitiveness of the Regions of Russia on the Basis of the Development of Event Tourism Services*. Extract of PhD Thesis. Moscow. [In Russian]. [Лакомов Е. Ф. Повышение конкурентоспособности регионов России на основе развития услуг по событийному туризму: автореф. дисс. на соиск. уч. степени канд. экон. наук. М., 2013. 28 с.]

Nikitina, S., Zinchenko, M. (2012). Event as a basis for designing a tourist product. In *Actual Problems of the Humanities: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference* (Tomsk, April 5-6, 2012) (pp. 81-84). [In Russian]. [Никитина С. С., Зинченко М. В. Событие как основа для проектирования туристического продукта / Актуальные проблемы гуманитарных наук: Мат. Международной научно-практ. конф. (Томск, 5-6 апр. 2012 г.). Томск, 2012. С. 81–84]

Oliynyk, V., Shikina, O. (2016). The current state and prospects of development of event tourism in Ukraine. *Global and National Issues of Economy*, 14, 460-463. [In Ukrainian]. [Олійник В. В., Шикіна О. В. Сучасний стан та перспективи розвитку подієвого туризму на території України // Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. Вип. 14. С. 460–463.]

Pazenok, V., Fedorchenko, V. (2004). *Philosophy of Tourism*. Kyiv. [In Ukrainian]. [Пазенок В. С., Федорченко

В. К. Філософія туризму. К.: Кондор, 2004. 268 с.]

Smal, I. (2010). *Tourist Resources of the World*. Nizhyn: Gogol State University Publishing House. [In Ukrainian]. [Смаль І. В. Туристичні ресурси світу: навч. посібник. Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2010. 336 с.]

Tereshkovich, P. (1998). Cultural anthropology. In A. Gritsanov (Ed.), *The Actual Philosophical Dictionary: Encyclopedia* (p. 896). Minsk. [In Russian]. [Терешкович П. В. Антропология культурная / Новейший философский словарь: Энциклопедия / Сост. А. А. Грицанов. Минск, 1998. С. 896.]

Tishchenko, P. (2011). Theoretical aspects and development of event tourism in the region. *Scientific bulletin of the Uzhhorod University: Economics series*, 33 (4), 124–128. [In Ukrainian]. [Тищенко П. В. Теоретичні аспекти та розвиток подієвого туризму регіону // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка. 2011. Спецвипуск 33. Частина 4. С. 124–128.]

Sheiko, V. (2012). Globalization challenges and Ukraine: cultural and economic dimensions. In *Objectification of Cultural Creation in the Age of Civilizational Globalization*. Collection of Scientific works, National Academy of Arts of Ukraine, Vol. 2. (pp. 18-28). Kyiv. [In Ukrainian]. [Шейко В. М. Глобалізаційні виклики та Україна: культурологічно-економічні виміри // Об'єктивізація культуротворення в добу цивілізаційної глобалізації. Збірник наукових праць. Національна академія мистецтв України. Т.2. Київ. Інститут культурології, 2012. С. 18–28.]

Sheiko, V. (2017). *Bibliographic index (to the 75th anniversary of birth)*. Kharkiv: KhDAK. [In Ukrainian]. [Шейко В. М. (до 75 річчя від дня народження). Бібліографічний показчик. Харків, ХДАК, 2017. 239 с.]

Shikina, O., Liptuga, I. (2017). Analysis of the structure of tourist flows of Odessa region. *Global and national problems of economy*, 7, 114-127. [In Ukrainian]. [Шикіна О. В., Ліптуга І. Л. Аналіз структури туристичних потоків Одеської області // Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. № 7. С. 114–127.]

Shikina, O., Oliynyk, V. (2016). Current state and prospects of event tourism in Ukraine. *Global and national economic problems*, 12, 460-463. [In Ukrainian]. [Шикіна О. В., Олійник В. В. Сучасний стан та перспективи розвитку подієвого туризму на території України // Глобальні та національні проблеми економіки. Миколаївський нац. університет імені В. О. Сухомлинського. 2016. Вип. 12. С. 460–463.]

FORMATION OF AGRICULTURAL LAND LAYOUT AS AN ALTERNATIVE OF LAND CONSOLIDATION**¹Andriy POPOV, ²Serhii MOVCHAN, ²Serhii KOLOMIETS, ¹Ivan LEZHENKIN**¹*Kharkiv National Agrarian University named after V. V. Dokuchayev, Ukraine*²*Dmytro Motorny Tavria State Agrotechnological University, Melitopol, Ukraine*¹*popov_andriy@knau.kharkov.ua, ²sergey.movchan@tsatu.edu.ua*

Abstract: The lack of a national strategy (program) for land consolidation, which would be integrated into the country's land policy, led to the adoption in 2018 of the Law of Ukraine № 2498-VIII "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine in Respect of the Issue of Collective Ownership of Land, Improvement of Agricultural Land Use Rules, Prevention of Raidership and Stimulation of Irrigation in Ukraine". This law is designed to solve the existing problems of land use concerning the rational use of land parcels. However, the principles declared by the relevant law have not gained practical application to this day. The purpose of the article is to analyse the procedure for the formation of the agricultural land layout to ensure the rational use of land through the exchange of rights of use as an alternative to land consolidation.

A detailed analysis of the Law № 2498-VIII allowed to develop an algorithm for the formation of the agricultural land layout with the purpose to exchange of land parcels and their rights of use. This has allowed approaching the solution of the set problem in a more structured and comprehensive way. It has been established that the permitted exchange of land parcels and rights of use within the agricultural land layout is not a land consolidation either in the classical or in any other sense.

An analysis of the legal provisions of Law № 2498-VIII has revealed their inconsistency with the "Voluntary Guidelines on Responsible Governance of Tenure of Land, Fisheries and Forests in the Context of National Food Security" and best international practice on land consolidation. The existing obstacles to the implementation of the legislation on improving the rules of land use in the agricultural land layout have been found out. Three key causes of their occurrence (technical, legal and organizational) have been identified.

Key words: land consolidation, exchange of rights, land parcel, landowner, land user, land layout, lease.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2020.84.42-54>

UDC: 332.37:63

Received: November 26, 2020.

Accepted: December 23, 2020.

**ФОРМУВАННЯ МАСИВІВ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ
ЯК АЛЬТЕРНАТИВА КОНСОЛІДАЦІЇ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК**

¹Андрій ПОПОВ, ²Сергій MOVCHAN, ²Сергій КОЛОМІЄЦЬ, ¹Іван ЛЕЖЕНКІН¹*Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва, Україна*²*Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного, м. Мелітополь, Україна*¹*popov_andriy@knau.kharkov.ua, ²sergey.movchan@tsatu.edu.ua*

Анотація: Відсутність національної стратегії (програми) щодо консолідації земель, яка б була інтегрована до земельної політики країни, обумовила прийняття у 2018 р. Закон України № 2498-VIII "Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо вирішення питання колективної власності на землю, удосконалення правил землекористування у масивах земель сільськогосподарського призначення, запобігання рейдерству та стимулювання зрошення в Україні". Цей закон покликаний розв'язати існуючі проблеми землекористування щодо раціонального використання земельних ділянок. Проте задекларовані законом засади не набули практичного застосування донині. Метою статті є аналіз процедури формування масиву земель сільськогосподарського призначення для забезпечення раціонального використання земельних ділянок за рахунок запровадження обміну прав користування як альтернативи консолідації земель.

Детальний аналіз Закону № 2498-VIII дозволив скласти алгоритм формування масивів земель сільськогосподарського призначення щодо обміну земельними ділянками та правами їх користування, який дозволив структуровано і комплексно підійти до вирішення поставленої проблематики. Встановлено, що дозволений обмін земельними ділянками та правами користування в межах масиву земель сільськогосподарського призначення не є консолідацією земель ані у класичному, ані у будь-якому іншому її розумінні.

Аналіз правових норм Закону № 2498-VIII виявив їх невідповідність "Добровільним керівним принципами відповідального управління з питань володіння та користування земельними, рибними та лісовими ресурсами у контексті національної продовольчої" та кращій міжнародній практиці щодо консолідації земель. Ідентифіковано існуючі перешкоди реалізації норм законодавства щодо удосконалення правил землекористування у масивах земель сільськогосподарського призначення, що дозволило виділити три ключові причини їх виникнення: технічну, юридичну та організаційну.

Ключові слова: консолідація земель, обмін правами, земельна ділянка, землевласник, землекористувач, масив земель, оренда.

Постановка проблеми. Під час проведення приватизації земель колективних сільськогосподарських підприємств, земельні масиви були поділені на земельні ділянки середньою площею 4 га по Україні за принципом, що кожна земельна ділянка буде використовуватися її власником окремо. Відповідно, у кожному масиві земель сільськогосподарського призначення було запроєктовано мережу польових доріг для доступу до кожної земельної ділянки. Проте, як показав час, переважна більшість власників земельних ділянок не використовують їх самостійно, а здають їх в оренду агроформуванням. Це призвело до того, що мережа польових доріг так і не була сформована до нині і на практиці розорюється орендарями без будь-яких на те правових підстав і використовуються як рілля.

Стрімкий розвиток ринкових орендних відносин призвів до порушення цілісності масивів земель сільськогосподарського призначення через наявність окремого використання земельних ділянок в межах масиву. Однією з причин є те, що нерідко власники земельних ділянок, що розташовані в межах одного масиву, оформлюють права оренди з різними орендарями. Іншою причиною може бути наявність у масиві земель сільськогосподарського призначення громадян, які одноосібно обробляють власні земельні ділянки, так званих одноосібники. У результаті, землекористування, площа якого складається з орендованих однією юридичною чи фізичною особою, може не створювати замкненого контуру і набуває таких недоліків у його використанні, як вкраплення земельних ділянок інших землевласників (землекористувачів), черезсмужжя та далекоземелля. З метою усунення недоліків сільськогосподарського землекористування орендарі нерідко укладають між собою усні угоди щодо пропорційного обміну орендованих земельних ділянок для більш зручного їх використання. Проте з юридичної точки зору, таких орендарів можна звинуватити у самовільному захопленні земельних ділянок.

Особливо гострою проблема порушення цілісності масивів стає при використанні одного масиву зрошувальних земель декількома орендарями і одноосібниками. Оскільки виникають труднощі, пов'язані зі здійсненням поливу поля та проведенням сільськогосподарських робіт для домінуючого (істотного) землекористувача.

Прийнятий у 2018 р. Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо вирішення питання колективної власності на землю, удосконалення правил землекористування у масивах земель сільськогосподарського призначення, запобігання рейдерству та стимулювання зрошення в Україні” (далі Закон № 2498–VIII) був покликаний розв'язати більшість вищенаведених проблем землекористування у масивах земель сільськогосподарського призначення і стати запобіжником для порушення прав та інтересів

землевласників та землекористувачів. Представники наукової спільноти, практиків та експертів (Kulinich, 2018; Ruden, 2018; Maksymenko, 2019; Yurchenko, 2020) з великим оптимізмом зустріли цей закон та нарекли його законом про консолідацію земель. Вже пройшло майже два роки з моменту набрання чинності норм про особливості набуття і реалізації права оренди на земельні ділянки в межах масиву земель призначення, проте задекларовані засади так і не набули практичного застосування донині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сьогочасній вітчизняній науковій літературі питанням розвитку консолідації земель сільськогосподарського призначення в Україні та способам її проведення приділялася увага немалою кількістю науковців, основними з яких, на нашу думку, є праці А. Мартина й О. Краснолуцького (Martyn & Krasnolutskyi, 2011), М. Ступеня й Г. Дудич (Stupen & Dudych, 2015), А. Шворака й Т. Євсюкова (Shvorak & Yevsiukov, 2014). У своїх працях вони обґрунтовують, що довгострокова оренда, обмін земельними ділянками та їх об'єднання є основними способами проведення консолідації земель сільськогосподарського призначення в сучасних умовах розвитку земельних відносин. З набуттям чинності Закону № 2498–VIII (VRU, 2018) окремі теоретичні напрацювання та рекомендації цих авторів втратили своєї актуальності, а зміст відповідного закону щодо запровадження альтернативи консолідації земель через механізм обміну правами користування залишився поза увагою наукової спільноти.

Комплексним аналізом проведення консолідації земель з використанням різних методичних підходів для її здійснення в європейських країнах займалися експерти ФАО (FAO, 2003, 2004), van Dijk (2007), Thomas (2006, 2006a), Hartvigsen (2014, 2015), Veršinskas et al. (2020). У вказаних роботах підкреслюється, що консолідація земель у більшості країн еволюціонувала з вузькоспеціалізованого заходу, управління земельними ресурсами спрямованого лише на розвиток сільського господарства, до багатопільового інструменту з реалізації різних цілей, таких як розвитку сільського господарства і місцевих громад, відновлення навколишнього середовища, здійснення великомасштабних інфраструктурних проєктів тощо.

Як зарубіжні, так і вітчизняні дослідження наголошують, що розробка та прийняття монолітного і функціонуючого законодавства щодо консолідації земель є фундаментальною основою в процесі реалізації національної програми (стратегії). Однак практика свідчить (Hartvigsen, 2019), що дуже важко прийняти повністю функціонуюче законодавство з першої спроби, тому окремі країни постійно вносять вагомі поправки до свого законодавства після реалізації перших проєктів з консолідації земель в рамках національних програм.

Не виключенням стала й Україна. Не маючи національної стратегії (програми) щодо консолідації земель, усі спроби в країні змінити чинне чи прийняти нове відповідне законодавство закінчувалися фіаско.

Метою дослідження є вивчення процедури формування масиву земель сільськогосподарського призначення для забезпечення раціонального використання земельних ділянок за рахунок запровадження обміну прав користування як альтернативи консолідації земель. Ця дослідницька проблема буде розкрита за допомогою надання відповідей на чотири питання: 1. Яка процедура формування масивів земель сільськогосподарського призначення? 2. Чи є формування масиву земель сільськогосподарського призначення альтернативою консолідації земель? 3. Чи відповідають правові норми формування масиву земель сільськогосподарського призначення щодо обміну правами користування земельними ділянками кращим міжнародним практикам з проведення консолідації земель? 4. Що заважає реалізації норм законодавства щодо формування масиву земель сільськогосподарського призначення?

Дослідження в основному базується на **використанні якісних методів**, одним з яких є контент-аналіз. Цей метод був використаний для аналізу текстової інформації (публікацій вітчизняних і закордонних авторів, нормативно-правових актів) за відповідною тематикою, що забезпечило формалізацію та вимір досліджуваних ознак і дозволило зробити професійні висновки про характер і особливості формування масивів земель сільськогосподарського призначення для забезпечення раціонального використання земельних ділянок. Основним напрямком даної роботи є емпіричне дослідження для отримання емпіричних даних.

Виклад основного матеріалу дослідження

Формування масиву земель сільськогосподарського призначення

Землевласник(и) і землекористувач(и), які зацікавлені в усуненні просторових недоліків своїх землеволодінь та землекористувань шляхом обміну земельними ділянками та/або належними їм правами користування земельними ділянками, мають сформувати масив земель сільськогосподарського призначення. Під масивом земель сільськогосподарського призначення (МЗСП) розуміється сукупність земельних ділянок сільськогосподарського призначення, що складаються з сільськогосподарських та необхідних для їх обслуговування несільськогосподарських угідь (земель під польовими дорогами, меліоративними системами, господарськими шляхами, прогонами, лінійними об'єктами, об'єктами інженерної інфраструктури, а також ярами, заболоченими землями, іншими угіддями, що розташовані всередині земельного масиву), мають спільні межі та обмежені природними та/або штучними елементами рельєфу (автомобільними дорогами загального користування, полезахисними

лісовими смугами та іншими захисними насадженнями, водними об'єктами тощо) (VRU, 2003). Для формування МЗСП зацікавленим сторонам спочатку необхідно замовити проведення інвентаризації МЗСП. Рішення про надання дозволу або відмову у проведенні інвентаризації надає: для земель державної власності – орган виконавчої влади, уповноважений здійснювати розпорядження земельною ділянкою; в інших випадках – сільська, селищна, міська рада, на території якої розташований масив.

Проведення інвентаризації земель державної власності здійснює Держгеокадастр або його територіальний орган, а в інших випадках – юридичні або фізичні особи, що володіють необхідним технічним і технологічним забезпеченням та у складі яких працюють сертифіковані інженери-землевпорядники. За результатами проведення інвентаризації земель виконавцями розробляється відповідна технічна документація, яка погоджується та затверджується відповідно ст. 186 Земельного кодексу України (VRU, 2001), та вносяться відомості до Державного земельного кадастру (ДЗК) про сформовані МЗСП (з присвоєнням облікового номеру) та земельні ділянки, відомості про які не були внесені до ДЗК.

Після формування МЗСП зацікавлені землевласники і землекористувачі усіх форм власності, розташованих у відповідному масиві, можуть ініціювати обмін (міну) земельними ділянками та обмін належними їм правами користування земельними ділянками шляхом взаємного укладання між ними договорів оренди (суборенди) відповідних ділянок на період дії договору оренди. При укладенні договору суборенди згода орендодавця не вимагається, при цьому орендар залишається відповідальним перед орендодавцем за виконання договору оренди. Припинення дії одного з договорів оренди, суборенди земельної ділянки, укладених у порядку обміну правами користування, припиняє дію іншого договору оренди, суборенди, укладеного взаєм, про що обов'язково зазначається у таких договорах.

Під час обміну (міни) земельної ділянки державної або комунальної власності, розташованої у МЗСП, на іншу земельну ділянку, розташовану у цьому ж масиві, обидві земельні ділянки повинні мати однакову нормативну грошову оцінку або не перевищувати 10% різниці між нормативними грошовими оцінками.

Норма Закону № 2498–VIII дозволяє земельні ділянки державної чи комунальної власності під польовими дорогами, запроєктованими для доступу до земельних ділянок, розташованих у МЗСП (крім польових доріг, що обмежують масив), передавати в оренду на сім років без проведення земельних торгів власникам та/або користувачам земельних ділянок, суміжних із земельними ділянками під такими польовими дорогами. Передача в оренду таких ділянок здійснюється за умови забезпечення безоплатного доступу усіх землевласників та землекористувачів МЗСП до

належних їм земельних ділянок для використання їх за цільовим призначенням. Також, дозволено використовувати земельні ділянки під польовими дорогами, що розташовані у МЗСП (крім польових доріг, що обмежують масив), як для проходу (проїзду) до інших земельних ділянок, так і для вирощування сільськогосподарської продукції.

Особа, якій належить право користування істотною частиною МЗСП (далі – істотний землекористувач), має право орендувати інші земельні ділянки сільськогосподарського призначення, розташовані у такому масиві, а у разі якщо ці земельні ділянки перебувають в оренді, – на одержання їх у суборенду, за умови передачі їх власнику (орендарю) у користування (оренду, суборенду) іншої земельної ділянки, розташованої у цьому ж масиві, на такий самий строк та на таких самих умовах, якщо внаслідок черезсмузжя невикористання таких земельних ділянок створює перешкоди у раціональному використанні земельних ділянок, що перебувають у користуванні цієї особи (VRU, 2018, para. 1).

Істотний землекористувач – це землекористувач, якому належить право користування (оренда, емфітевзис) земельними ділянками, розташованими у масиві земель сільськогосподарського призначення, загальною площею не менш як 75 % усіх земель масиву.

Землевласник або землекористувач, земельна ділянка якого передається в оренду (суборенду)

істотному землекористувачу, має право на відшкодування майнової шкоди, завданої йому в результаті такої передачі, у повному обсязі, розмір якої визначається шляхом проведення відповідної оцінки.

Істотний землекористувач з метою усунення черезсмузжя та організації раціонального використання свого землекористування в порядку обміну правами користування земельними ділянками письмово звертається до інших власників і користувачів земельних ділянок МЗСП з пропозицією укласти договір(и) оренди (суборенди). У разі недосягнення згоди щодо укладення договору(ів) оренди (суборенди) такий договір(и) визнається укладеним за рішенням суду, крім окремих випадків, визначених ст. 8–2 Закону України “Про оренду землі” (VRU, 1998), що є підставою для державної реєстрації права оренди (суборенди) земельної ділянки в порядку, визначеному законом. Слід зазначити, що одночасно судом може бути визначений розмір майнової шкоди, завданої укладенням договорів оренди (суборенди), та порядок її відшкодування.

Таким чином, державна реєстрація правочинів (міни, оренди, суборенди) є завершальним етапом формування масивів земель сільськогосподарського призначення щодо об'єднання (згуртування) земельних ділянок такого масиву, процедура якого наведена на рис. 1.

Рис. 1. Алгоритм формування масивів земель сільськогосподарського призначення щодо обміну земельними ділянками та правами їх користування (складено авторами відповідно до VRU, 2018)

Формування масиву земель сільськогосподарського призначення як альтернатива консолідації земель

Консолідація земель сільськогосподарського призначення нами розуміється як заходи із землеустрою щодо регулювання структури прав власності шляхом координації дій між власниками та користувачами земельних ділянок сільськогосподарського призначення з метою формування сталого сільськогосподарського землекористування (Роров, 2016а). Зважаючи на це, формування МЗСП більше нагадує процес самоорганізації землевласників і землекористувачів щодо усунення просторових недоліків своїх землеволодінь (землекористувань), аніж консолідацію земельних ділянок. По-перше, обмін належними землевласникам і землекористувачам правами користування земельними ділянками в межах МЗСП не регулює структуру прав власності – конфігурація, кількість земельних ділянок і їх власників в межах МЗСП залишається незмінною. По-друге, укладання договорів оренди істотним землекористувачем передбачає збільшення площі сільськогосподарського землекористування, проте консолідація земель не завжди сприяє цьому (van Dijk, 2003; Hartvigsen, 2015a). По-третє, формування МЗСП не передбачає розробку плану обміну і оренди (суборенди) земельними ділянками, а отже ці заходи існують і проводяться незалежно один від одного і спрямовані лише на часткове вирішення проблем пов'язаних з фрагментацією земель та просторовими недоліками землекористування. По-четверте, обмін земельними ділянками і належними землевласникам і землекористувачам правами користування в межах МЗСП не передбачають державну реєстрацію прав шляхом подання одного єдиного документа (наприклад, плану обміну і оренди (суборенди) земельних ділянок), що не дозволяє одночасно та економічно ефективно реалізувати проектні заходи щодо усунення недоліків землекористування. По-п'яте, обмін належними землевласникам і землекористувачам правами користування земельними ділянками в межах МЗСП є лише тимчасовим вирішенням проблем їх раціонального використання і не забезпечує стійкості правового режиму всього землекористування, оскільки є велика ймовірність існування договорів оренди укладених на різні строки, що змусить після закінчення їх строку дії укладати нові договори суборенди без жодних гарантій, що вони будуть укладені на використання тих самих земельних ділянок.

У Законі № 2498–VIII відсутня мета формування МЗСП. Проте, відповідно до обґрунтування необхідності його прийняття та змісту закону, можна зробити висновок, що основною метою формування МЗСП є усунення просторових недоліків (черезсмузжя) землекористування особи, якій належить право користування істотною частиною масиву земель сільськогосподарського призначення, для організації раціонального використання земельних ділянок. Механізмом вирішення цього питання є обмін земельними

ділянками та належними правами користування земельними ділянками. Вказана вище мета формування МЗСП є дуже вузькою і спрямована на усунення лише одного з багатьох недоліків землекористування найбільш обмеженим способом. Отже, мета формування МЗСП не має нічого спільного з метою, завданнями та призначенням консолідації земель. Запропонований механізм формування МЗСП не є консолідацією земель навіть у її класичному розумінні.

Відповідність правових норм формування масиву земель сільськогосподарського призначення щодо обміну правами користування земельними ділянками кращим міжнародним практикам з проведення консолідації земель

Відповідно до рекомендацій Світової продовольчої організації ООН (ФАО), розробка законодавства щодо консолідації земель має відповідати “Добровільним керівним принципами відповідального управління з питань володіння та користування земельними, рибними та лісовими ресурсами у контексті національної продовольчої” (далі по тексту ДКП), які були затверджені на спеціальній сесії Комітету з продовольчої безпеки ФАО у 2012 році після трирічних консультацій з громадськістю та урядами країн світу. ДКП стали першим міжнародним інструментом для управління земельними, рибними та лісовими ресурсами, який базується на правах людини, включаючи передачу прав під час ринку земель та реалізації проектів (програм) з консолідації земель. Наприклад, в одному з перших положень (п. 1.1) йдеться про забезпечення реалізації та захист прав вразливих груп населення, розвиток сільської місцевості, охорону довкілля, стабільний економічний та соціальний розвиток. ДКП містить принципи щодо захисту та поваги до законних прав на землю (п. 4.4), впровадження ефективних заходів із запобігання спекуляції та концентрації земель (п. 11.2), забезпечення відповідальних інвестицій у сільське господарство, особливо для дрібних землевласників (п. 12.3), та розвитку механізмів моніторингу якості земельних відносин за участі всіх зацікавлених сторін (п. 26.2) (ФАО, 2012). У ДКП цілий Розділ 13 присвячений конкретним регламентам щодо запровадження інструментів консолідації земель на основі кращого міжнародного досвіду.

ДКП в основному підтримують добровільні підходи щодо консолідації земель, особливо якщо це стосується країн в яких інститут приватної власності на землю запроваджений відносно недавно і довіра до державних інституцій є низькою. Це не означає, що консолідація земель за принципом більшості не може бути кращим рішенням у якомусь конкретному випадку. Проте найважливішою передумовою для реалізації такої консолідації земель має бути наявність вагомих гарантій та механізмів оскарження. Потреби громади у консолідації земель і примусова участь зацікавлених сторін можуть бути виправданими лише у тих випадках, коли підхід є комплексним і стосується великої частини території громади (а не тільки окремого поля, як це зазначено

у Законі № 2498–VIII) за умови прозорості і тісної співучасті з місцевою громадою.

У Законі № 2498–VIII закріплено, що істотний землекористувач, якому у МЗСП належить право користування земельними ділянками загальною площею не менш як 75 % усіх земель масиву, має першочергове право об'єднувати свої земельні угіддя через отримання переважного права на укладення нових договорів оренди і суборенди в межах масиву та право здійснювати примусовий обмін такими земельними ділянками на строк суборенди. Тобто, це означає, що лише невелика кількість землекористувачів (навіть один землекористувач), які контролюють мінімум 75 % земель МЗСП, можуть примусити велику кількість дрібних землевласників, які контролюють інші 25 % території відповідного масиву, до участі в обміні правами користування земельними ділянками.

Це положення не відповідає частини четвертої ст. 13 Конституції України (VRU, 1996), в якій зазначається, що саме держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки, а усі суб'єкти права власності рівні перед законом. Примусове укладання нових договорів оренди та право здійснювати “примусовий” обмін ділянками на умовах суборенди в межах МЗСП в судовому порядку не забезпечить рівність прав власності усіх власників такого масиву.

Вищенаведена норма суперечить і ДКП, оскільки до уваги береться лише територія. Поріг у 75 % (кваліфікована більшість) відповідає кращим міжнародним практикам щодо консолідації земель за принципом більшості, але якщо це стосується щонайменше 75 % законних землевласників, які дали згоду на її проведення і представляють щонайменше 75 % проектного масиву земель сільськогосподарського призначення. Чіткі і прозорі процедури для застосування консолідації за принципом більшості мають бути розроблені і визначені прямо у Законі, а не залишитися на розгляд органів, що їх реалізують. Тим не менше, консолідація земель за принципом більшості (примусовий підхід) має залишитися і бути виправданою загальними суспільними потребами загалом і не повинна проводитись для задоволення інтересів одного або кількох істотних землекористувачів (агрохолдингів).

Міжнародний досвід свідчить (Sulonen & Kotilainen, 2015), що орендарі (землекористувачі) не вважаються учасниками консолідації землі на відміну від орендодавців (землевласників). Це пов'язано з тимчасовим характером оренди землі. Крім того, строк дії договору оренди землі впливає на те, наскільки ефективно витрати на консолідацію земель можуть бути розподілені між орендарями як землекористувачами. У країнах, де оренда землі набула широкого застосування і має велику економічну цінність, існують суворіші правила захисту прав орендаря. Тому, в таких країнах статуси орендаря і орендодавця є схожими. Є приклади коли (пере)розподіл земельних ділянок проводиться

стосовно землекористування, а не власності на землю, за умови, якщо землевласник не заперечує проти цього. Крім того, у багатьох випадках інтереси орендаря переходять до орендодавця.

В Україні законодавством чітко визначено правила оренди земель сільськогосподарського призначення, такі як типовий договір оренди, регульована орендна плата і строки оренди. Ці правила підтримують статус орендаря і довгострокові договори оренди, тим самим дозволяючи орендарю мати деяку стабільність сільськогосподарського землекористування. Стабільність може вплинути на зацікавленість орендаря в поліпшенні земель та умов їх використання, більш активної участі в консолідації землі і її фінансуванні. Можна зробити висновок, що в Україні, з наявним інститутом державної реєстрації прав оренди земельних ділянок, права орендарів (землекористувачів) близькі до прав орендодавців (землевласників).

Ми розуміємо, що статус орендодавця є унікальним, оскільки орендодавці не використовують свою землю власноруч. А тому, вони, як правило, залишаються байдужими, не будучи ні різко негативними, ні позитивними щодо проведення консолідації земель. Така реакція орендодавця, зазвичай, заснована на побоюваннях з приводу додаткових витрат на проведення консолідації земель, які вони не можуть розподілити між орендарем чи орендарями. У країнах, де орендна плата за сільськогосподарські землі є високою, орендодавці можуть вважати, що вони і так вже мають достатній дохід від інвестицій (орендної плати), і не вбачають необхідності в отриманні додаткових (наприклад, покращення умов використання земельних ділянок).

Орендодавці визнають консолідацію земель хорошим заходом щодо поліпшення землекористування, але для них це не найкраща інвестиція (Sulonen & Kotilainen, 2015). Якщо орендар безпосередньо отримує вигоду від консолідації земель як землекористувач, вигоди орендодавця більш непрямі і можуть здаватися менш аргументованими для нього. Незважаючи на те, що орендодавці зазвичай з сумнівом ставляться до консолідації земель, вони не є відверто негативними, і їхнє ставлення може змінюватися під час реалізації консолідації земель. Саме дотримання принципів співучасті і консультацій усіх зацікавлених сторін (які відсутні у Законі № 2498–VIII) під час консолідації земель зможе підвищити інформаційну обізнаність про прямий і непрямий правовий, економічний, соціальний і екологічний впливи від реалізації запланованих заходів.

Не менш важливим є закріплення конкретних положень стосовно участі зацікавлених сторін. У Законі № 2498–VIII не передбачено налагодження зв'язку між усіма землевласниками, землекористувачами, іншими зацікавленими сторонами та громадами на різних етапах формування МЗСП. Більше того, усі процедури щодо формування МЗСП, обміну правами користування і земельними

ділянками відбуваються без належного інформування усіх землевласників, землекористувачів й інших зацікавлених сторін. Наприклад, укладення договору суборенди між орендарями земельних ділянок сільськогосподарського призначення, розташованих у МЗСП, не потребує згоди орендодавця. Орендарі лише зобов'язані письмово повідомити орендодавця про обмін належними їм правами користування земельними ділянками протягом п'яти днів з дня державної реєстрації права суборенди. Така норма закону є неприйнятною і не відповідає передовим міжнародним практикам. Відповідно до ДКП, важливим є забезпечення рівного залучення усіх зацікавлених сторін, жінок і чоловіків, у формі співучасті та комплексного процесу консолідації земель.

Закон № 2498–VIII не містить чіткого і прозорого механізму оскарження суб'єктами (учасниками) МЗСП дій і рішень ініціатора(ів) формування МЗСП, виконавців інвентаризації МЗСП, планувальника/підрядника обміну земельними ділянками та правами їх користування або інших осіб у разі виникнення необхідності. За вимогами ДКП, чітке визначення повноважень учасників МЗСП є в обов'язковою умовою проведення заходів щодо передачі прав на землю.

Іншим основоположним принципом, зазначеним у п. 13.1 ДКП, є гарантування того, що становище усіх учасників (навіть під час консолідації земель за принципом більшості) після проведення проекту консолідації земель має бути, принаймні, не гіршим, ніж до реалізації проекту. Це забезпечується шляхом запровадження системи гарантій та механізмів оскарження результатів оцінки земель та погодження планів перерозподілу земельних ділянок, які є доступними для усіх учасників проекту.

Закон № 2498–VIII містить дещо схожі положення. Так, істотний землекористувач має право у межах МЗСП орендувати та брати в суборенду інші земельні ділянки сільськогосподарського призначення, за умови передачі їх власнику (орендарю) у користування (оренда, суборенда) іншої земельної ділянки, розташованої у відповідному масиві, на такий самий строк та на таких самих умовах. Ми впевнені, що на практиці ця норма стосується суто юридичної сторони дотримання умов договорів (строк користування, розмір орендної плати). Проте, у випадку порушення умов використання земельної ділянки, погіршення якості ґрунту, розвитку ерозійних процесів чи заподіяння іншої шкоди орендар не матиме серйозних наслідків. Тим паче, на сьогодні відсутні дієві механізми відповідальності орендаря за завдану шкоду земельній ділянці.

Сучасне законодавство України не встановлює чіткого та структурованого порядку щодо обігу прав користування і обміну земельними ділянками в межах МЗСП як альтернативи консолідації земель. Важливою передумовою успішної реалізації заходів щодо консолідації земель, з врахуванням унікальних місцевих умов, є закріплення у законі як мінімум трьох основних етапів: техніко-економічного

обґрунтування, перерозподілу земельних ділянок та впровадження (FAO, 2012). А рішення про проведення консолідації земель надається лише після того, як протягом першого етапу встановлено її доцільність та здійсненність.

Закон № 2498–VIII не встановлює положення (вимог) щодо заявок або погодження ініціювання інвентаризації МЗСП з метою подальшого здійснення обміну земельними ділянками та правами їх користування для усунення черезсумжжя у межах відповідного масиву. Це означає, що процес проведення інвентаризації МЗСП не гарантуватиме зацікавленим землевласникам та/або землекористувачам подальшої успішної організації раціонального використання їх земельних ділянок в межах відповідного сформованого масиву. Іншими словами, проведення інвентаризації МЗСП не зобов'язує власників та/або користувачів, земельні ділянки яких розташовані у такому масиві, до так званої “консолідації земель”. Передовий досвід свідчить, що на стадії ініціювання має запитуватися лише початкова інформація без стягування будь-яких адміністративних зборів, а сам порядок повинен бути на стільки простим і зрозумілим, на скільки це можливо.

У Законі № 2498–VIII не встановлено необхідність розробки плану обміну і оренди (суборенди) земельних ділянок, а тому і відсутній механізм, за яким забезпечувалася б одночасна та економічно вигідна реалізація змін у власності та користуванні земельними ділянками у межах МЗСП. Тому, реалізація змін прав на землю відбуватиметься шляхом укладання великої кількості цивільно-правових правочинів і договорів за звичайними процедурами державної реєстрації прав та із застосуванням традиційних адміністративних зборів. Проте, у ДКП (FAO, 2012) зазначається, що під час консолідації земель, як за добровільним підходом так і за принципом більшості, перерозподіл земельних ділянок має бути реалізовано і зареєстровано як “єдиний план”, а не як набір двосторонніх правочинів (транзакцій).

Зауваження викликає законодавча норма, згідно якої, ініціатор обміну правами користування земельною ділянкою визначає суб'єкта оціночної діяльності для встановлення розмір майнової шкоди, завданої власнику чи користувачу ділянки в результаті такої передачі. Вважаємо, що таке положення містить корупційну складову через конфлікт інтересів. Ініціатор обміну вибирає суб'єкта оціночної діяльності і сплачує вартість його послуг, а це може вплинути на об'єктивність та/або неупередженість результатів оцінки. Спираючись на міжнародний досвід (FAO, 2012), найбільш вірним було б сформулювати положення так, щоб право вибору суб'єкта оціночної діяльності надавалося власнику або користувачу земельної ділянки, якій була задана майнова шкода в результаті обміну правами користування, а оплату послуг залишити за ініціатором такого обміну.

Перешкоди реалізації норм законодавства щодо формування масиву земель сільськогосподарського призначення

Одним з головних завдань прийняття Закону № 2498–VIII є створення ефективного механізму використання масивів земель сільськогосподарського призначення шляхом усунення черезсмулля (“шахматки”) в середині відповідних масивів через механізм добровільного і примусового (в судовому порядку) обміну правами користування земельними ділянками шляхом взаємного укладання між землевласниками і землекористувачами договорів оренди і суборенди відповідних ділянок. У свою чергу, це позбавить недобросовісних орендарів, які фрагментовано орендують земельні ділянки посеред поля (МЗСП), важелів впливу на аграрне підприємство – передумов для “земельного рейдерства”. Проте ця процедура не набула практичного застосування та виявилася відірваною від реальних правовідносин щодо обміну правами користування земельними ділянками через цілу низку причин.

Однією з таких причин є бюрократично обтяжлива процедура отримання статусу істотного землекористувача для організації раціонального використання земельних ділянок шляхом укладання договорів оренди та/або суборенди (у т.ч. на умовах переважного права) з рештою земельних ділянок сільськогосподарського призначення у МЗСП. Перш за все, це пов'язано з необхідністю отримання рішення про інвентаризацію МЗСП від органу виконавчої влади, уповноваженого на здійснення розпорядження земельними ділянками або рішення сільської, селищної, міської ради, на території якої знаходяться землі. Тобто, потенційний істотний землекористувач повинен ініціювати та провести інвентаризацію МЗСП з метою отримання офіційного статусу такого землекористувача. Проте, Закон № 2498–VIII не містить чітких положень щодо змісту і форми заяви та погодження ініціювання проведення інвентаризації МЗСП. Так, не визначено хто може виступати ініціатором інвентаризації МЗСП – землевласник, землекористувач чи група землевласників та/або землекористувачів, а також мінімальний процентний поріг, який вони можуть представляти від усього МЗСП. Також, не закріплено чіткий перелік необхідних документів, які повинні пред'явити зацікавлені землевласники та/або землекористувачі до відповідних органів виконавчої влади чи місцевого самоврядування, для отримання рішення про проведення інвентаризації МЗСП.

Чинне законодавство передбачає, що підставою для проведення інвентаризації МЗСП є отримання дозволу на розробку технічної документації із землеустрою щодо інвентаризації земель буде залежати від форми власності (приватна, комунальна чи державна), але не визначена ієрархія і порядок прийняття рішення у випадку, коли МЗСП включатиме як приватні, так комунальні державні землі. Слід зауважити, що до проведення інвентаризації МЗСП висуваються такі ж вимоги до складання технічної документації із землеустрою як і до «звичайної» інвентаризації

земель, що на нашу думку не є логічним і правильним рішенням.

Не менш дискусійним є механізм реалізації положення щодо розробки технічної документації із землеустрою щодо інвентаризації земель на замовлення істотного землекористувача. Так, відповідно до частини першої ст. 26 Закону України «Про землеустрій» (VRU, 2003), замовниками документації із землеустрою можуть бути органи державної влади, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, землевласники і землекористувачі. У нашому випадку замовником документації із землеустрою буде виступати землекористувач, який представляє 75 % МЗСП, що унеможливує подальше замовлення розробки відповідної документації, укладення договору з розробником. Також, не зрозуміло, хто фігуруватиме замовником технічної документації із землеустрою щодо інвентаризації земель у ситуації, коли ініціаторами інвентаризації МЗСП виступатимуть кілька землевласників та/або землекористувачів.

Успішність формування МЗСП та організації раціонального використання земельних ділянок в середині масиву залежить від наявних фінансових ресурсів. Закон № 2498–VIII, фактично, залишає відкритими усі можливості фінансування. Проте, створюється враження, що законотворець таким чином перекладає вирішення існуючих проблем забезпечення ефективного механізму використання масивів земель сільськогосподарського призначення виключно на землевласників і землекористувачів або істотного землекористувача такого масиву. Саме на них, під час проведення інвентаризації МЗСП та виготовлення документації із землеустрою, перекладається весь тягар (у т.ч. фінансовий) вирішення наступних загальнодержавних проблем пов'язаних з:

- наповненням системи ДЗК повними і актуальними відомостями про його об'єкти шляхом внесенням до ДЗК відомостей про сформовані земельні ділянки у межах МЗСП, відомості про які не були внесеними до ДЗК. В першу чергу це стосується невитребуваних і нерозподілених земельних ділянок, земельних ділянок сільськогосподарського призначення під польовими дорогами, земельних ділянок сільськогосподарського призначення під полезахисними лісовими смугами та іншими захисними насадженнями, які обмежують МЗСП та земельних ділянок, розташованих уздовж такого масиву;

- виправленням помилок у відомостях ДЗК щодо сформованих земельних ділянок у межах МЗСП. У переважній більшості це стосуватиметься встановлення відповідності фактичного землекористування (меж та конфігурації земельних ділянок) відповідно до правостановлюючих документів та документації із землеустрою на ці земельні ділянки.

Таким чином, отримання статусу істотного землекористувача в межах МЗСП вимагає великих

фінансових та часових витрат на обтяжливу процедуру інвентаризації земель та формування усіх земельних ділянок в межах такого масиву, навіть за умови, якщо істотний користувач у майбутньому не зацікавлений набувати їх у користування. У подальшому, при раціональній організації земельних ділянок, істотний землекористувач зіштовхнеться ще з однією додатковою, не менш кошовною (Роров, 2019), статтею витрат – розходи на реєстрацію прав оренди та суборенди земельних ділянок.

Іншою перепоною для встановлення статусу істотного землекористувача є відсутність технічної можливості включення відомостей до ДЗК про МЗСП і присвоєння йому облікового номера об'єкта ДЗК за результатами проведення відповідної інвентаризації земель, хоча для цього існують усі законні та підзаконні підстави. За словами представників Держгеокадастру технічна можливість реєструвати земельні масиви з'явиться лише у 1 кварталі 2021 р. (Slaston, 2020).

Закон № 2498–VIII передбачає можливість обміну правами користування земельними ділянками, які розташовані в одному МЗСП (в межах одного поля). На практиці ж, під час проведення заходів щодо раціональної організації землекористування в межах масиву (усунення черезсмулля та згуртування земельних ділянок), може виникнути потреба у обміні земельними ділянками, які можуть знаходитись у різних МЗСП. Проте на законодавчому рівні здійснити такий обмін неможливо. Також, ефективність раціональної організації земельних ділянок в межах МЗСП обмежена тим, що обмін правами користування здійснюється лише шляхом укладання договорів оренди та суборенди земельних ділянок. На практиці може виникнути ситуація, коли в межах МЗСП знаходяться земельні ділянки, які не можуть передаватися у вторинне користування. Це стосується користування земельними ділянками на правах емфітевзису та постійного користування. Отже, механізм обміну правами користування земельними ділянками дозволяє лише частково та локально вирішити проблеми землевласників і землекористувачів пов'язаних з існуючою фрагментацією земель сільськогосподарського призначення.

Слід зазначити, що хоча Закон № 2498–VIII і не передбачає можливість обміну земельними ділянками між різними МЗСП, на захист сільськогосподарських землекористувачів / землевласників та укладених ними договорів може стати наявна судова практика і Рішення Європейського суду з прав людини в справі “Зеленчук та Цицюра проти України”.

Після проведення інвентаризації МЗСП, особи, які зацікавлені у створенні ефективного механізму використання такого масиву (“консолідації” земельних ділянок), повинні самостійно вибрати найбільш прийнятний і можливий спосіб з урахуванням того, чи є вони землевласниками, землекористувачами і чи можуть набувати землі сільськогосподарського призначення у власність. Законом № 2498–VIII закріплено фактично лише два таких способи: 1) обмін (міна) рівноцінними земельними ділян-

ками, нормативна грошова оцінка яких є рівною або відрізняється не більше, ніж на 10 %; 2) обмін належними правами користування земельними ділянками шляхом взаємного укладання договорів оренди і суборенди відповідних ділянок. Істотний землекористувач може набувати окремого правового статусу, якщо його сільськогосподарське землекористування характеризується черезсмуллям, що створює перешкоди у раціональному використанні земельних ділянок. У такому випадку він має право здійснювати як добровільний, так і примусовий обмін належними йому правами користування земельними ділянками шляхом взаємного укладання між землевласниками і землекористувачами договорів оренди (у т. ч. на умовах переважного права) та суборенди (без згоди орендодавця) відповідних ділянок в межах МЗСП. Можна припустити, що власники та/або орендарі не будуть зацікавлені у добровільному обміні в умовах високої конкуренції на ринку оренди земельних ділянок та рівня орендної плати. Тому, на перший погляд, закріплення правової норми щодо застосування примусового обміну належними правами користування земельними ділянками в судовому порядку виглядає логічним рішенням. Проте не слід забувати, що, за рекомендаціями ФАО (FAO, 2012), використання добровільного підходу є найбільш прийнятними для країн з відносно молодим інститутом приватної власності на землю і з низькою довірою до державних інституцій.

Слід відмітити, що процедура обміну правами користування земельними ділянками є єдиним більш-менш врегульованим положенням Закону № 2498–VIII. Але складність його реалізації полягає в тому, що така процедура практично не підтверджена судовою практикою. Можливою причиною цього є те, що ділянки всередині МЗСП не представляють інтересу для третіх сторін і питання вирішуються взаємовигідно для учасників обміну.

Одним із заходів боротьби з черезсмуллям є передача в оренду (без проведення земельних торгів) земельних ділянок державної чи комунальної власності під польовими дорогами, запроектованими для доступу до земельних ділянок, розташованих у МЗСП (крім польових доріг, що обмежують масив), здійснюється за умови забезпечення безоплатного доступу усіх землевласників та землекористувачів до належних їм земельних ділянок для використання їх за цільовим призначенням. Але сільськогосподарські землекористувачі (орендарі) не поспішають орендувати такі землі, оскільки чинним законодавством чітко не визначені порядок погодження між усіма зацікавленими сторонами і процедура передачі їх у користування. Тим більше, суперечливою є правова норма щодо передачі земельних ділянок державної чи комунальної власності під польовими дорогами в межах МЗСП в оренду на однаковий термін (сім років) як для богарних, так і меліорованих земель. Мінімальний строк дії договору оренди земельних ділянок меліорованих земель і на яких проводиться гідротехнічна меліорація не може бути меншим 10 років (VRU, 1998, art. 19).

Запропоновані заходи щодо обміну існуючими правами користування земельними ділянками з метою раціональної їх організації так і не стали запобіжниками в протидії рейдерству. На сьогодні все ще залишається актуальною схема штучного створення черезсмулля шляхом підкупу власників земельних ділянок, для визнання діючих договорів оренди недійсними. Відповідне рішення приймається Міністерством юстиції України на підставі заяв землевласників про те, що вони не підписували чинні договори оренди, що автоматично призведе до припинення дії договору суборенди. Також, на практиці може трапитися така ситуація, коли з тих чи інших причин один із договорів суборенди буде розірваний, припинений або визнаний недійсним у судовому порядку (наприклад власником землі чи спадкоємцями та ін.). Відповідно такі (навмисні або ненавмисні) дії не лише порушують цілісність сільськогосподарського землекористування, але й піднімуть питання щодо прав на посіви та урожай сільськогосподарської продукції.

На нашу думку, закріплений примусовий обмін правами користування земельними ділянками в судовому порядку навряд колись буде застосований на практиці. Навіть самі автори (Kulinich, 2018) Закону № 2498–VIII визнають, що у разі недосягнення домовленості між істотним землекористувачем та/або власником/користувачем земельної ділянки, справа до суду не буде доходити через великі часові та фінансові витрати на їх розгляд. Основною причиною закріплення такого положення – це створення необхідного стимулу для досягнення добровільної згоди. Але з іншого боку примусовий підхід може бути використаний істотним землекористувачем як інструмент тиску на власника/користувача земельної ділянки. Так чи інакше примусовий підхід встановлює додатковий тягар на власника земельної ділянки, оскільки змушує його у разі незгоди на надання земельної ділянки в суборенду звертатися до суду за захистом своїх прав.

Слід наголосити, що Законом № 2498–VIII, що ані для добровільного, ані для примусового підходів, не визначено процедури розробки плану обміну (міни) і оренди (суборенди) земельними ділянками та надсилання пропозицій землекористувачам та землевласникам щодо укладання відповідних договорів, які використовують земельні ділянки в межах МЗСП. Повністю відсутні ключові процедури обговорення та механізми оскарження плану обміну (міни) і оренди (суборенди) земельними ділянками. Слід наголосити, що під час реалізації вищеперерахованих заходів не відбувається жодного обміну інформацією з усіма зацікавленими сторонами МЗСП та територіальною громадою через місцеві засоби масової інформації та інші джерела комунікації. Це лише сприятиме поглибленню кризи довіри до державних інституцій та збільшенню недовіри до впроваджуваних реформ, а також може дискредитувати консолідацію земель, як ефективний механізм формування сталого сільськогосподарського землекористування, в очах землевласників і землекористувачів.

На перший погляд, закріплена Законом № 2498–VIII процедура обміну існуючими правами користування земельними ділянками може здаватися одноразовим заходом щодо раціональної організації цілісності сільськогосподарського землекористування та/або МЗСП. Проте з правової точки зору, проведення такої процедури може виявитися багаторазовим, особливо якщо це стосуватиметься укладання договорів суборенди. Це пов'язано з тим, що закінчення строку, на який був укладений договір оренди, тягне за собою автоматичне припинення договорів, укладених у порядку обміну правами користування. Враховуючи ситуацію існуючої фрагментації термінів оренди земельних ділянок в межах окремого поля(ів) сільськогосподарського землекористування, періодично виникатиме необхідність в переоформленні договорів оренди для кожної окремої ділянки такого поля. У свою чергу це призводитиме до періодичних додаткових витрат на державну реєстрацію права суборенди, а у випадку відсутності істотного землекористувача в межах МЗСП – до боротьби за збереження цілісності землекористування.

Висновки з проведеного дослідження.

Детальний аналіз Закону № 2498–VIII дозволив нам оцінити процедуру формування масиву земель сільськогосподарського призначення для забезпечення раціонального використання земельних ділянок за рахунок запровадження обміну прав користування як альтернативи консолідації земель. В результаті чого, вперше складено алгоритм формування масивів земель сільськогосподарського призначення щодо обміну земельними ділянками та правами їх користування, який дав змогу більш структуровано і комплексно підійти до вирішення поставленої проблематики.

Так, було доведено, що дозволений обмін земельними ділянками та правами користування в межах масиву земель сільськогосподарського призначення не є консолідацією земель ані у класичному, ані у будь-якому іншому її розумінні. Консолідація земель, використовуючи різні інструменти землеустрою, допомагає землевласникам та землекористувачам покращити просторові характеристики та умови використання земельних ділянок за рахунок зменшення рівня фрагментації земель та збільшення розмірів землекористування. Проте, запропонований Законом № 2498–VIII механізм усунення черезсмулля та раціональної організації земельних ділянок цього не забезпечує.

За результатами оцінки, досліджений Закон № 2498–VIII не відповідає “Добровільним керівним принципами відповідального управління з питань володіння та користування земельними, рибними та лісовими ресурсами у контексті національної продовольчої” та кращій міжнародній практиці щодо консолідації земель. Окремі положення відповідного закону не відповідають таким основним принципам ДКП, як:

– забезпечення рівних прав володіння і користування земельною ділянкою –

землекористувачу надається більше прав ніж землевласнику, особливо це стосується положення примусового укладання договору оренди (суборенди) в порядку обміну правами користування земельними ділянками в судовому порядку;

– консультації і широкої участі – не закріплена процедура щодо врахування існуючого (можливого) дисбалансу сил між різними зацікавленими сторонами МЗСП і забезпечення активної, вільної, ефективної, осмисленої та поінформованої участі окремих осіб і груп у відповідних процесах прийняття рішень;

– прозорості – відсутній чіткий механізм оскарження учасниками МЗСП дій і рішень ініціатора(ів) формування МЗСП, виконавців інвентаризації МЗСП, планувальника/підрядника обміну земельними ділянками та правами їх користування або інших осіб у разі виникнення необхідності, а також не закріплений структурований порядок обігу прав користування і обміну земельними ділянками в межах МЗСП як альтернативи консолідації земель;

– цілісний і стійкий підхід до використання природних ресурсів – призначення формування МЗСП є дуже вузьким і спрямоване лише на усунення черезсмулля для забезпечення раціонального використання земельних ділянок найбільш обмеженим способом, навіть невраховуючі розвитку і покращення об'єктів сільськогосподарської інфраструктури;

– відповідальності і підзвітності – чітко не визначений порядок регулювання відповідальності усіх учасників процесу прийняття рішень щодо раціонального використання земельних ділянок в межах МЗСП.

Проведений аналіз існуючих перешкод, які заважають реалізації норм законодавства щодо удосконалення правил землекористування у масивах земель сільськогосподарського призначення, дозволив виділити три ключові причини їх виникнення: технічну, юридичну та організаційну. *Технічною перешкодою* є відсутність можливості занесення відомостей до Державного земельного кадастру про МЗСП і присвоєння йому облікового номера об'єкта Державного земельного кадастру, що унеможлиблює проведення раціональної організації земельних ділянок задля усунення черезсмулля та отримання статусу істотного землекористувача. До основних *юридичних перешкод* слід віднести відсутність правових норм щодо: обміну правами

користування земельними ділянками в межах МЗСП, які не можуть передаватися у вторинне користування (емфітевзис та постійне користування); визначення замовника технічної документації із землеустрою щодо інвентаризації земель у випадку, коли ініціатором інвентаризації МЗСП виступатиме група землевласників та/або землекористувачів; порядку погодження між усіма зацікавленими сторонами і процедури передачі у користування земельних ділянок державної чи комунальної власності під польовими дорогами; чіткого переліку необхідних документів для отримання рішення про проведення інвентаризації МЗСП; процедури розробки плану обміну (міни) і оренди (суборенди) земельними ділянками; обміну земельними ділянками, які розташовані у різних МЗСП. *Організаційними перешкодами* є бюрократично обтяжлива процедура отримання статусу істотного землекористувача та значні фінансові й часові витрати на проведення інвентаризації земель і формування усіх земельних ділянок в межах МЗСП.

Прийнятий в умовах мораторію на продаж та відчуження земельних ділянок сільськогосподарського призначення Закон № 2498–VIII, на наше переконання, так і не став альтернативою консолідації земель, а з відкриттям ринку землі у липні 2021 р. його законодавчі норми не стануть на заваді збільшення рівня фрагментації земель. Вельми необхідно до запровадження ринку земель розробити Національну стратегію з консолідації земель для інтеграції інструменту консолідації земель до загальної земельної політики країни та повноцінний відповідний закон.

Однією з цікавих тем, яка виявилася під час проведення даного дослідження, є взаємовідносини між орендодавцем і орендарем. Статус орендодавця часто залишається невивченим, особливо під час проведення консолідації земель та/або обміну правами користування земельними ділянками. Можливо, в Україні існує загальна думка, що статус орендодавця є захищеним і не може бути об'єктом дослідження. Однак, коли більше 90 % посівних площ орендуються сільськогосподарськими підприємствами (Роров, 2016b), це означає, що до процесу консолідації земель буде залучено безліч орендодавців. Таким чином, вивчення статусу орендодавця у порівнянні з іншими групами зацікавлених осіб при проведенні консолідації земель є актуальним напрямком проведення майбутніх досліджень.

References:

- FAO. (2003). *Operations manual for land consolidation pilot projects in Central and Eastern Europe*. Retrieved from <http://www.fao.org/3/a-ai142e.pdf>
- FAO. (2004). *The design of land consolidation pilot projects in Central and Eastern Europe. Food and Agriculture Organization*. FAO Land Tenure Studies No. 6, Rome. Retrieved from <ftp://ftp.fao.org/docrep/fao/006/Y4954E/Y4954E00.pdf>
- FAO. (2012). *Voluntary Guidelines on the Responsible Governance of Tenure of Land, Fisheries and Forests in the Context of National Food Security*. Rome: FAO.
- Hartvigsen, M. (2014). Land Reform and land fragmentation in Central and Eastern Europe. *Land Use Policy*, 36, 330–341. doi: 10.1016/j.landusepol.2013.08.016

- Hartvigsen, M. (2015). Integrated voluntary land consolidation – A Third model for land consolidation in Central and Eastern Europe. *FAO Land Tenure Journal*, 1–2015, 9-43.
- Hartvigsen, M., Versinskas, T., Vidar, M., Mitic Arsova, K., Van Holst, F. & Gorgan, M. (2019). *FAO recommendation on land consolidation legislation*. Paper presented at the 2019 World Bank Conference on Land and Poverty, Washington, DC, March 25-29, 2019.
- Hartvigsen, M. (2015a). *Land Reform and Land Consolidation in Central and Eastern Europe after 1989: Experiences and Perspectives* (Doctoral dissertation). Retrieved from <https://www.academia.edu>
- Kulinich, O. (2018, August 23). *The law on land consolidation has been signed. What changes are awaiting us?* [A column in the Newspaper]. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/columns/2018/08/23/639841/> [in Ukrainian]. [Кулініч О. Закон про консолідацію земель підписано. Які зміни нас чекають? *Економічна правда* : веб-сайт. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2018/08/23/639841/> (дата звернення: 09.11.2020).]
- Maksymenko, M. (2019, August). Consolidation of Agricultural Land. *Business Law*, 7-8. Retrieved from <https://pravo.ua/articles/consolidation-of-agricultural-land/>
- Martyn, A., Krasnolutskiy, O. (2011). Agricultural Land Consolidation and the Legal Mechanisms of Its Implementation in Ukraine. *Zemlevporiadnyi visnyk*, 5, 16-21 [in Ukrainian]. [Мартин А., Краснолуцький О. Консолідація земель сільськогосподарського призначення та правові механізми її здійснення в Україні // *Землевпорядний вісник*. 2011. № 5. С. 16–21.]
- Popov, A., Koshkalda, I. Kniaz, O., & Trehub, O. (2019). Land fragmentation of agricultural enterprises in the context of administration of land. *Economic Annals-XXI*, 176 (3–4), 80-90. doi: 10.21003/ea.V176-08
- Popov, A. (2016a). The Scientific Approaches to Definition of Agricultural Land Consolidation. *Zemlevporiadnyi visnyk*, 3, 31-35. [in Ukrainian]. [Попов А. Наукові підходи щодо визначення поняття консолідації земель сільськогосподарського призначення // *Землевпорядний вісник*. 2016. № 3. С. 31–35.]
- Popov, A. (2016b). The Current Condition and Main Tendencies of Agricultural Land Use. *Efektivna ekonomika*, 2. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4775> [in Ukrainian]. [Попов А. Сучасний стан і основні тенденції використання земель сільськогосподарського призначення // *Ефективна економіка*. 2016. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4775>]
- Ruden, O. (2017). Agricultural Land Consolidation – New Suggestions from the Legislative Branch of Government. *Young Scientist*, 8, 380-384. [in Ukrainian]. [Рудень О. В. Консолідація земель сільськогосподарського призначення – нові пропозиції законодавця // *Молодий Вчений*. 2017. № 8. С. 380–384.]
- Shvorak, A., Yevsiukov, T. (2014). Methods and Techniques of the Agricultural Land Consolidation. *Ekonomist*, 8, 44-48. [in Ukrainian]. [Шворак А., Євсюков Т. Способи та методи консолідації земель сільськогосподарського призначення // *Економіст*. 2014. № 8. С. 44–48.]
- Slaston, R. (2020, October 16). *Earth gravity. The five most ambitious agribusiness expectations in the land sector* [Web log post]. Retrieved from https://lb.ua/blog/roman_slaston/468254_zemne_tyazhinnya_pyat_nayambitnishih.html [in Ukrainian]. [Сластьон Р. Земне тяжіння. П'ять найамбітніших очікувань агробізнесу в земельній сфері. *LB.ua* : веб-сайт. URL: https://lb.ua/blog/roman_slaston/468254_zemne_tyazhinnya_pyat_nayambitnishih.html (дата звернення: 09.11.2020).]
- Stupen, M., Dudych, H. (2015). Lease as a Form of Land Consolidation. *Ekonomist*, 7, 34–37. [in Ukrainian]. [Ступень М., Дудич Г. Оренда як форма консолідації земель // *Економіст*. 2015. № 7. С. 34–37.]
- Sulonen, K., Kotilainen, S. (2015). Lessor's Status in Land Consolidation in Europe – Reports from Cyprus, Finland, France, Germany, the Netherlands, Latvia and Estonia. *Baltic Journal of Real Estate Economics and Construction Management*, 3, 56-71. doi: 10.1515/bjreecm-2015-0007
- Thomas, J. (2006). Attempt on Systematization of Land Consolidation Approaches in Europe. *Zeitschrift für Geodäsie, Geoinformation und Landmanagement*, 3, 156-161.
- Thomas, J. (2006a). What's on Regarding Land Consolidation in Europe? *Proceedings of the XXIII FIG Congress, Shaping the Change, October 8–13, 2006*, Munich, Germany. Retrieved from http://www.fig.net/pub/fig2006/papers/ts80/ts80_03_thomas_0311.pdf
- Van Dijk, T. (2003). *Dealing with Central European Land Fragmentation*. The Netherlands: Uitgeverij Eburon.
- Van Dijk T. (2007). Complications for traditional land consolidation in Central Europe. *Geoforum*, 38 (3), 505–511.
- Veršinskas, T., Vidar, M., Hartvigsen, M., Mitic Arsova, K., van Holst, F. and Gorgan, M. (2020). *Legal guide on land consolidation: Based on regulatory practices in Europe*. FAO Legal Guide, No. 3. Rome, FAO. doi: 10.4060/ca9520en
- VRU. Verkhovna Rada Ukrainy. (1996). Constitution of Ukraine, 28.06.1996. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian]. [Конституція України від 28 черв. 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 09.11.2020).]
- VRU. Verkhovna Rada Ukrainy. (1998). On Land Lease: Law of Ukraine, 06.10.1998, No.161–XIV. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14/print> [in Ukrainian]. [Про оренду землі : Закон України від 6 жовт. 1998 р. № 161–XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14/print> (дата звернення: 09.11.2020).]
- VRU. Verkhovna Rada Ukrainy. (2003). On Land-Use Planning: Law of Ukraine, 22.05.2003, No.858–IV. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15/print> [in Ukrainian]. [Про землеустрій :

Закон України від 10 трав. 2003 р. № 858–IV.URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15/print> (дата звернення: 09.11.2020).]

VRU. Verkhovna Rada Ukrainy. (2018). On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine in Respect of the Issue of Collective Ownership of Land, Improvement of Agricultural Land Use Rules, Prevention of Raidership and Stimulation of Irrigation in Ukraine: Law of Ukraine, 10.07.2018, No.2498-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2498-19#Text> [in Ukrainian]. [Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо вирішення питання колективної власності на землю, удосконалення правил землекористування у масивах земель сільськогосподарського призначення, запобігання рейдерству та стимулювання зрошення в Україні : Закон України від 10 лип. 2018 р. № 2498-VIII.URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2498-19#Text> (дата звернення: 09.11.2020).]

Yurchenko, E. (2020, June 4). Land Consolidation: let's get it started [Web log post]. Retrieved from <https://agroportal.ua/ua/views/blogs/konsolidatsiya-zemel-lets-get-it-started/#> [in Ukrainian]. [Юрченко Е. Консолідація земель. let's get it started. *Agroportal*: веб-сайт. URL: <https://agroportal.ua/ua/views/blogs/konsolidatsiya-zemel-lets-get-it-started/#> (дата звернення: 09.11.2020).]

Zemelnyi kodeks. (2001). Land Code of Ukraine, 25.10.2001, No. 2768–III. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> [in Ukrainian]. [Земельний кодекс України від 10 трав. 2003 р. № 2768–III.URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15/print> (дата звернення: 09.11.2020).]

HUMAN-GEOGRAPHICAL FACTORS OF FINANCIAL INFRASTRUCTURE DEVELOPMENT IN THE WESTERN REGION OF UKRAINE

Zlata KACHMARYK

*Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine
zlata.kachmaryk@gmail.com*

Abstract: The article provides a brief analysis of socio-geographical factors that have a decisive influence on the formation of financial infrastructure in the Western region of Ukraine. Traditional and innovative factors that are stimulating and limiting are highlighted. Among the main factors, emphasis is placed on geographical location, historical and geographical features, economic and geographical, socio-geographical, international cooperation and investment flows. The development of the financial network is not only under the influence of regional factors, but also in line with national and global trends. Despite the fact that the financial infrastructure of the state began to form with independence in 1991, and in the Western region the first prototype network of financial infrastructure began to form in the XVII century, today it is still in its infancy. However, this makes it possible to build the financial infrastructure in accordance with today's challenges. For the sake of balanced development it is necessary to take into account the factors that not only promote development, but also inhibit it. The financial infrastructure is characterized by significant diversification, so special attention is paid to the factors that are inherent in each component. Banking, credit infrastructure and the infrastructure of mutual investment institutions are more developed in contrast to other components. Socio-geographical factors affect each individually and together, thus showing a synergistic effect. The peculiarity of these factors is also their multiplier effect, which is traced in the chain changes during the transformation of the factor itself. The geographical location of the region has a positive impact on the development of financial infrastructure, which is reflected in the developed network of international and national transport corridors, which provides trade growth, as well as strong international, including cross-border, cooperation in many sectors.

Key words: financial infrastructure, regional financial infrastructure, development factors, financial services market, banking institutions, insurance companies, investment funds.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2020.84.55-66>

UDC: 911.3

Received: October 30, 2020.

Revised: December 8, 2020.

Accepted: December 15, 2020.

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

Злата КАЧМАРИК

*Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна
zlata.kachmaryk@gmail.com*

Анотація: У статті здійснено короткий аналіз суспільно-географічних чинників, які мають вирішальний вплив на формування фінансової інфраструктури у Західному регіоні України. Виділено традиційні та інноваційні чинники, які характеризуються стимулюючим та обмежуючим характером. Серед основних чинників наголос зроблено на географічному положенні, історико-географічних особливостях, економіко-географічному, соціально-географічному, міжнародному співробітництві та інвестиційних потоках. Розвиток фінансової мережі відбувається не тільки під впливом регіональних чинників, а також у руслі загальнодержавних та загальносвітових тенденцій. Сучасна фінансова інфраструктура держави почала своє формування із здобуттям незалежності у 1991 році, а у Західному регіоні перша прототипна мережа фінансової інфраструктури почала формуватися ще у XVII столітті, сьогодні вона все ще перебуває на етапі становлення. Проте це дає змогу розбудувати фінансову інфраструктуру відповідно до викликів сьогодення. Задля збалансованого розвитку необхідно врахувати чинники, що не тільки сприяють розвитку, а й гальмують його. Фінансова інфраструктура характеризується значною розгалуженістю, тому особливу увагу приділено чинникам, що є притаманними для кожної складової. Банківська, кредитна інфраструктура та інфраструктура інститутів спільного інвестування є більш розвинутою порівняно з іншими компонентами. Суспільно-географічні чинники впливають як кожен окремо, так і разом, тим самим проявляючи синергетичну дію. Особливістю цих чинників також є їхній мультиплікаційний ефект, який прослідковується у ланцюгових змінах при трансформації самого чинника. Географічне положення регіону позитивно впливає на розвиток фінансової інфраструктури, що знайшло своє відображення у розвиненій мережі міжнародних та національних транспортних коридорів, що забезпечує зростання торгівлі, а також потужному міжнародному, у тому числі транскордонному, співробітництві у багатьох галузях економіки.

Ключові слова: фінансова інфраструктура, регіональна фінансова інфраструктура, чинники розвитку, ринок фінансових послуг, банківські установи, страхові компанії, інвестиційні фонди.

Постановка проблеми. Задля економічного зростання Західного регіону та України важливою є розвинена фінансова інфраструктура, яка забезпечує належне функціонування в контексті ринку фінансових послуг. Відповідно, необхідною умовою є стабільне зростання усіх компонентів фінансової інфраструктури. Суспільно-географічний аналіз дає змогу найбільш комплексно розглянути особливості дії чинників, зокрема геопросторові. На сьогодні рівень розвитку окремих компонентів фінансової інфраструктури перебуває на етапі становлення, тому існують ризики, які можуть бути спричинені слабким рівнем розвитку окремих структурних елементів, що може призвести до негативних наслідків. Беручи до уваги, що фінансова інфраструктура включає в себе значну кількість підрозділів, необхідно розглянути вплив кожного чинника. Окрім цього, оскільки фінансова інфраструктура перебуває в процесі становлення, то врахувавши дії суспільно-географічних факторів можна розбудовувати таку інфраструктуру, яка відповідатиме вимогам сучасності, оминаючи деякі етапи розвитку, які не знайшли належного застосування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значна кількість досліджень проведена економістами, зокрема О. Іваницькою (Ivanyska, 2005, 2006), З. Криховецькою (Krykhoveretska, 2014), М. Кужелевим (Kuzhelev, 2015), В. Онищенко, а також юристами та фахівцями з міжнародних відносин. Ця тематика досліджується у працях українських та зарубіжних вчених з суспільної географії та окремих її галузей, зокрема С. Запотоцького (Zapotockiy, 2013), Ю. Качаєва (Kachaev, 2000), О. Мамчур (Mamchur, 2018), О. Шаблія (Shabliy, 2012) та інших. Для дослідження використано матеріали Національного банку України, матеріали збірників Державної служби статистики України, інформацію з Єдиного державного веб-порталу відкритих даних, публікації у тематичних періодичних виданнях, монографіях та збірниках у галузі суспільної географії і економічної науки.

Мета статті полягає у висвітленні впливу суспільно-географічних чинників на формуванні та розвитку фінансової інфраструктури Західного регіону України загалом та окремих її компонентів задля збалансованого розвитку ринкової системи економіки.

Виклад основного матеріалу

Протягом останніх 30 років відбувається перманентна трансформація фінансової інфраструктури, як і усієї економічної і соціальної сфери розвитку цілої економічної системи. Від початку 90-х рр. ХХ ст. почалось формування фінансової інфраструктури, що супроводжувалося змінами різного роду. Після суспільно-політичних зрушень Революції Гідності в Україні розпочалася трансформація усіх систем, у тім числі й економічної. Відповідно, нині відбувається низка реформ як на

загальнодержавному, так і на регіональному рівнях, що мають на меті пере- та добудувати необхідні інститути інфраструктури для функціонування ринкової економіки.

Фінансова інфраструктура – поняття, що відображає взаємозв'язок кількох сфер, зокрема економічної, фінансової та соціальної. Фінансова інфраструктура відіграє вирішальну роль в ефективному наданні фінансових послуг. Перш за все, основу для розвитку фінансової системи забезпечує фінансова інфраструктура.

Фінансова інфраструктура є сукупністю інститутів та організацій, науково-методичних і кадрових елементів, що забезпечує неперервну, прозору й надійну основу функціонування фінансового ринку в його динамічному розвитку, переміщення та розподіл потоків капіталів між секторами, суб'єктами й об'єктами ринку (Ivanyska, 2005). До установ фінансової інфраструктури належать банки (з мережею своїх установ – філій, відділень тощо), страхові компанії (брокери), інвестиційні, кредитні, пенсійні фонди, розрахункові установи, установи, що проводять операції з цінними паперами, компанії фінансового лізингу, компанії із надання та реалізації концесій (Ivanyska, 2006). Регіональна фінансова інфраструктура – це складова національної інфраструктури, яка підпорядковується загальнодержавному чинному законодавству, складається з дрібніших компонентів, проте забезпечення виконання функцій залежить від специфіки регіону (господарство, людність, наявність/відсутність регіоноформуючих підприємств, інвестиційна привабливість регіону тощо).

Розвинена інфраструктура визначає основу фінансової системи країни загалом. При слабкому розвитку фінансової інфраструктури країни з'являються значні обмеження для фінансових установ, які прагнуть розширити свою пропозицію фінансових послуг – кредитних, ощадних та платіжних, що відображається на рівні економіки. У подальшому можуть спричинити фінансові кризи, що відображає ризики для фінансової системи загалом. Найчастіше до елементів фінансової інфраструктури, що є слаборозвиненими, належать бюро кредитних історій, розрахунки з цінними паперами, системи переказів та здійснення застави та функціонування платежів. При високому рівні розвитку цих сфер забезпечується підвищення прозорості та забезпечення фінансової стабільності на фінансових ринках (Kachmaruk, 2018).

Для розвитку фінансової інфраструктури регіону суспільно-географічні чинники мають вагомий вплив. Чинник географічного, особливо економіко- і транспортного положення регіону значною мірою визначає місце району у національному комплексі країни, а також на міждержавному і світовому рівнях (International Bank of Reconstruction and Development, 2020). До основних чинників належать географічне положення та його різновиди (історико-

географічний, економіко-географічний, соціально-географічний), інноваційні тощо. Суспільно-географічні чинники виступають у ролі тригерів, які дають змогу відбуватися процесам безпосередньо або побічно пов'язаних з ними. Також відзначаємо, що суспільно-географічні чинники мають мультиплікаційний ефект. Тому, коли один з чинників зазнає значних змін, зміна будь-якої з перелічених складових зумовлює множинний ефект. Окрім, при впливі суспільно-географічних чинників також йдеться про синергетичну дію: у системі фінансової інфраструктури можливі різні поєднання та самоорганізація її складових. Едгар Петерс визначає фінансовий ринок, а отже і фінансову інфраструктуру, як синергетичну систему з певним характерним станом, від якого система постійно відхиляється під дією зовнішніх та внутрішніх факторів (Peters, 1996).

Суспільно-географічні чинники поділяються на традиційні (географічне положення, історико-, економіко-, соціально-географічні) та інноваційні. Незважаючи на те, що дія суспільно-географічних чинників має комплексний характер, розглянемо їх детально. Також відзначаємо, що чинники виступають не тільки як стимулюючі, а й окремі з них несуть обмежуючий характер.

Суспільно-географічне положення. Об'єктом дослідження є фінансова інфраструктура Західного регіону України, який охоплює вісім областей. До нього належать Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька області, загальна площа досліджуваного ареалу – 131 млн км², що становить приблизно п'яту частину усєї території України. Завдяки транскордонному співробітництву, на територіях, прилеглих до кордонів (особливо поблизу контрольно-пропускних пунктів) створюється відповідна інфраструктура. Зокрема, виникла необхідність у створенні таких об'єктів фінансової інфраструктури, як відділення страхових компаній та банківських установ.

Одним із чинників розвитку фінансової інфраструктури є суспільно-географічне положення. Не зважаючи на те, що більшість областей Західного регіону України займають периферійне положення щодо розташування столиці, регіон має характерне вигідне гео економічне та геостратегічне положення. Це проявляється у тому, що через шість з восьми областей проходить державний кордон України з шістьма країнами, при цьому п'ять областей з них межує з чотирма країнами Європейського Союзу, будучи "воротами" до країн-членів ЄС (Mamchur, 2018). Завдяки такому суспільно-географічному розташуванню сформувалась значна мережа міжнародних та національних транспортних коридорів, що забезпечує зростання торгівлі, а також забезпечує міжнародне, у тому числі транскордонне, співробітництво у багатьох галузях економіки. Економіко-географічне положення відіграє вагомую роль серед чинників, що пояснюється тим, що це – просторове відношення об'єкта (поселення, району,

держави тощо) до гео економічних даностей: важливих районів, вузлів і центрів господарського життя, економічно розвинених держав та їхніх груп, торгово-транспортних шляхів і ринків товарів, капіталів, ноу-гау, праці тощо (Shabliu, 2012). Саме ці гео економічні даності несуть для нього господарське значення.

Історико-географічні чинники. Рисою, що характеризує Західний регіон України, є особливі історико-географічні передумови. Зокрема, на території історичних регіонів Галичини і Буковини збереглися ринкові традиції функціонування фінансових установ попередніх століть, які віднайшли своє відображення у сучасності, формуючи вже фінансову інфраструктуру в умовах незалежної України. Зважаючи на традиції підприємництва і банківської справи, на початку 1990-х років у Західному регіоні було засновано ряд місцевих банків з мережею їх філій.

Процес формування фінансової інфраструктури на території Західного регіону України розпочався ще у XVII столітті. Саме у цей період з'явилися перші прототипи банківських установ. Однак активна фаза розвитку фінансової інфраструктури припала на другу половину XIX ст.

Найбільшого розвитку зазнала банківська інфраструктура. Перші банки, що з'явилися у Львові, були засновані релігійними громадами та спеціалізувалися на іпотечних позиках і короткострокових кредитах (Moshenskyi, 2014). Проте на теренах Галичини і Буковини не було центральних кредитних установ, а тільки філії та відділення іноземних банків, що вилилось у проблему: сильно відчувалась нестача фінансових ресурсів для належного функціонування кредитно-фінансових установ.

Банки нового типу в Галичині з'явилися у середині XIX ст. як філії австрійських банків. Також у цей період розпочалось формування інфраструктури ринку цінних паперів. Важливим економічним центром був Львів. На початку XX ст. у Львові налічувалося 84 кредитно-фінансові установи (забезпеченість мережею приблизно 1,5-2,0 тис. осіб/відділення), у Києві – 42 відділення (забезпеченість мережею понад 10 тис. осіб/відділення). Відповідно, розвиненість Львівської мережі (австро-угорська фінансова система) була значно вищою, ніж Київської (фінансова система Російської імперії) (Kachmaruk, 2020).

На Буковині банківська інфраструктура розпочала формуватися у середині XIX ст.: окрім філій австрійських банків, почали з'являтися і львівські. Перший місцевий банк був створений у 1870 р. Станом на початок XX ст. на Буковині було утворено 217 банківських та небанківських (державних та акціонерних) фінансових установ, з яких було 5 філій місцевих банків і 9 філій австро-угорських та румунських), що свідчить про значну розгалуженість мережі.

Історико-географічні особливості спричинили формування специфічної бізнес-мережі, яка сьогодні продовжує свій розвиток у Західному

регіоні України. Причиною такого особливого суспільно-географічного розвитку Західного регіону України є те, що Україна упродовж значного терміну була аграрно-сировинним доповненням інших країн, тим самим сильно різнився розвиток від других західноєвропейських регіонів. У цих західноєвропейських регіонах часом простежувалася куди нижча спроможність до накопичення грошового капіталу у вигляді коштів, а також ступінь виробництва товарів та послуг.

Метрополійність Львова, яку ми спостерігаємо за сьогоденним Львовом у розрізі регіону, була закладена ще у XVII столітті і позиціонувала Львів як головний фінансовий центр Галичини. Натомість з кінця XIX – початку XX століття стає яскраво вираженим нерівномірний розвиток кредитно-фінансової системи Галичини, Буковини і Закарпаття, причиною чому стали тогочасні загальноєвропейські фінансові кризи.

Соціально-географічні чинники. Особливим суспільно-географічним чинником для становлення фінансової інфраструктури Західного регіону є соціально-географічний розвиток, що характеризується такими важливими показниками як геопросторові особливості людності, структура людності, демографічне навантаження населення, рівень доходів населення, зайнятість тощо, які визначають інтенсивність та рівень розвитку фінансової інфраструктури загалом та її компонентів. Відповідно, в залежності від геопросторових особливостей розміщення населення та його демографічно-соціальних особливостей виникають різні групи споживачів, яким необхідні особливі послуги. Це проявляється у специфічних зарплатних проектах, пенсійних проектах, таких як недержавні пенсійні фонди (НПФ), для функціонування яких потрібні конкретні компоненти фінансової інфраструктури.

Геопросторовою особливістю розміщення населення у Західному регіоні України є майже однакова чисельність у областях регіону. Людність Західного регіону України станом на 1 січня 2020 р. становила 10,47 млн осіб. Відповідно, у регіоні зосереджено 25% усього населення України. За кількістю населення адміністративні області характеризуються таким чином: для 6 з 8 областей чисельність населення налічується приблизно однакова – понад 1 млн осіб, ще одна область налічує понад 2,5 млн осіб – Львівська. Натомість, чисельність Чернівецької області не сягає 1 млн осіб.

Як і в Україні, у регіоні дослідження відбувається скорочення кількості населення. Наприклад, з 2015 по 2020 рр. (State Statistics Service of Ukraine, 2020) людність регіону значно скоротилась, при цьому найбільше зменшення відбулось у Хмельницькій області – близько 20% від областей регіону, у Львівській області – понад 19% та у Тернопільській – понад 15%. Натомість, у розрізі міського населення у Тернопільській області спостерігається приріст населення, решта областей характеризуються від'ємними показниками: найбільше скорочення

спостерігається у містах Львівської області, а також Волинської та Рівненської областей. Але у розрізі обласних центрів у більшості випадків відбувається приріст міського населення. Лідерами за додатними показниками є міста Хмельницький, Тернопіль та Івано-Франківськ. У сільській місцевості областей Західного регіону України також спостерігається скорочення населення, найбільше це спостерігається у Хмельницькій, Тернопільській та Львівській областях.

Враховуючи що більшість об'єктів фінансової інфраструктури зосереджено у містах, в областях регіону наявна значна кількість доріг з поганим покриттям, що особливо помітно у сільській місцевості, а також по регіону присутній високий рівень зношеності громадських транспортних засобів.

Варто зазначити, що частка фінансового ринку Західного регіону у створенні ринку держави не є лідируючою за кількістю банків та юридичних осіб інших компонентів інфраструктури ринку та їх рівня розвитку. Проте у просторовому відношенні достатньо високим є відсоток, що припадає на фінансовий ринок Львівської області, який становить близько половини фінансових послуг серед Західних областей).

Ще одним чинником, що впливає на формування фінансової інфраструктури є демографічне навантаження на населення у віці 15-64 роки. При цьому, кількість економічно активного населення регіону працездатного віку у 2019 р. склала 4,5 млн осіб, а це 42,4% від населення усього регіону. Загальне демографічне навантаження на населення у віці 15-64 роки в середньому у Західному регіоні України становить майже 473 особи на 1000 осіб проти 480 осіб на 1000 осіб по Україні (станом на 1 січня 2020 року (State Statistics Service of Ukraine, 2020)). Незважаючи на те, що порівняно з ідентичними показниками 2015 року, у 2020 році зросло навантаження, проте у загальнодержавному плані у регіоні навантаження менше, ніж у інших. Відповідно, загальне демографічне навантаження на населення працездатного віку у Західному регіоні України нижче, ніж середньоукраїнський показник.

Геопросторові особливості розподілу розміру середньомісячної зарплатні по регіону дослідження характеризуються нижчим рівнем, ніж середньоукраїнський. Наприклад, станом на 1 січня 2020 року, середньомісячна заробітна плата в Україні становила 10771 грн, в той час як цей показник в середньому по регіону дослідження становив 8657 грн. У жодній з областей Західного регіону України нема показника, що б перевищував середню українську заробітну плату. Середньомісячна зарплатня у Тернопільській області становила 7068 грн – найменша не тільки у регіоні, а й по Україні загалом (State Statistics Service of Ukraine, 2020).

За рівнем зайнятості населення у віці 15 років і старше станом на 2019 р. Західний регіону України характеризується середньоукраїнськими показниками – приблизно 51-52%, при цьому найвищі

Таблиця 1

Людність Західного регіону України, 2020 р., осіб

Область	Людність	В т. ч. у міській місцевості	В т. ч. у сільській місцевості
Волинська	1 031 421	539 179	492 242
Закарпатська	1 253 791	465 904	787 887
Івано-Франківська	1 368 097	606 764	761 333
Львівська	2 512 084	1 534 040	978 044
Рівненська	1 152 961	548 088	604 873
Тернопільська	1 038 695	473 727	564 968
Хмельницька	1 254 702	720 752	533 950
Чернівецька	901 632	390 551	511 081

*Складено автором за (State Statistics Service of Ukraine, 2020)

Таблиця 2

**Демографічне навантаження на населення у віці 15-64 роки
(на 1000 осіб у віці 15-64 роки), дані за 2020 р.**

Область	Загальне навантаження			Навантаження особами у віці 0-14 років			Навантаження особами у віці 65 років і старше		
	Міська та сільська місцевості	міська місцевість	сільська місцевість	Міська та сільська місцевості	міська місцевість	сільська місцевість	Міська та сільська місцевості	міська місцевість	сільська місцевість
Волинська	490	450	534	294	265	325	196	185	209
Закарпатська	468	469	468	291	288	293	177	181	175
Івано-Франківська	457	426	482	248	231	262	209	195	220
Львівська	456	439	484	238	225	260	218	214	224
Рівненська	494	436	549	305	258	351	189	178	198
Тернопільська	457	424	486	230	230	230	227	194	256
Хмельницька	495	439	575	237	234	239	258	205	336
Чернівецька	465	420	501	253	222	279	212	198	222

*Складено автором за (State Statistics Service of Ukraine, 2020)

показники присутні у Чернівецькій та Рівненській областях, а у Тернопільській і Волинській – найнижчі (State Statistics Service of Ukraine, 2020).

Економіко-географічні чинники характеризуються тим, що досить різняться між собою за структурою і рівнем всіх галузей господарства, за їх територіальним розміщенням і сполученням, специфіці технологічних процесів тощо.

До економіко-географічних чинників належать:

- економіко-географічне положення регіону (розташування певного об'єкта стосовно до інших, які мають для нього економічне значення);
- геопросторові особливості розвитку економічної системи регіону;
- наявність достатньої кількості кваліфікованих кадрів;

- рівень розвитку зовнішніх і внутрішніх економічних зв'язків цього регіону.

Важливою передумовою для розвитку фінансової інфраструктури в регіоні та Україні загалом є перехід до ринкових методів господарювання. Такий процес призвів до появи нових суб'єктів господарювання на фінансовому ринку шляхом переходу державних об'єктів у приватну власність через їх приватизацію, тому з'явилися комерційні продавці і покупці. Також це дозволило з'явитись новим елементам фінансової інфраструктури, наприклад лізинговим та страховим компаніям, а також утворити ланку фінансової інфраструктури, що виконують роль неекономічних агентів, таких як реєстратори, депозитарії, валютні та фондові біржі, торговельно-

інформаційні системи (Fedosov, 2017). Тим самим поява нових організаційних посередників призвела до розвитку мережі особливих фінансових інститутів задля забезпечення посередництва між продавцями й покупцями фінансових послуг (наприклад, інститути спільного інвестування, факторингові та лізингові компанії, депозитарії). Також, враховуючи те, що перестала існувати державна монополія щодо грошових вкладів громадян, поява відносно вільних грошей сприяла розвитку конкурентної ситуації між різними дійовими особами фінансової інфраструктури. Отже, у населення з'явилась можливість обирати шляхи інвестування власних коштів (наприклад, депозитні вклади, поліси страхування, придбання дорогоцінних металів, вклади в інститути спільного інвестування, купівля цінних паперів тощо).

Для регіону дослідження характерними є геопросторові особливості розміщення малого підприємництва, які відрізняють його від інших регіонів. Якщо малий бізнес надалі розвиватиметься, то це дасть змогу йому бути одним із ключових джерел економічного зростання. Саме малий бізнес постраждав найбільше у зв'язку з карантинном, спричиненим COVID-19, та локдауном, що для багатьох підприємств завершилися закриттям. Розвиток малого бізнесу також потребує значного вдосконалення у розширенні його мереж. Суб'єкти малого підприємництва, особливо такі, що розміщені на периферійних територіях регіону дослідження, є дещо обмеженими у ресурсах, а також для них існує певна складність у доступі до матеріально-технічного забезпечення. Таким чином, виникають певні бар'єри, що обмежують зростання та розвиток їхньої діяльності. Як результат, фінансова інфраструктура не отримує підґрунтя для свого розвитку. Задля вирішення такої негативної тенденції з метою подальшого уникнення подібних негараздів, необхідно налагоджувати нові та посилювати вже утворені кооперативні зв'язки, адже це дасть змогу утворити сукупну базу, яка забезпечить інфраструктурою не тільки фінансовою, а й матеріально-технічного та інформаційно-аналітичного забезпечення, консолідація ресурсів та зусиль для виробництва і збуту продукції, зниження рівня виробничих і транзакційних витрат, покращення доступності фінансування, підвищення інвестиційної привабливості (National Institute for Strategic Studies, 2013a).

Водночас з великою кількістю підприємств малого та середнього бізнесу, загалом для регіону не характерні містоформуючі промислові підприємства, які розташовуються хаотично. Для продуктивного розвитку фінансової інфраструктури, необхідні такі умови: стрімкий позитивний розвиток економіки країни, стабільність у законодавчій сфері, низькі темпи інфляції, придатна політична ситуація, а також інвестиції (як зовнішні, так і внутрішні).

Окрім цього, світовий розвиток особливостей фінансової інфраструктури безпосередньо вплинув на впровадження нового функціонування. Банківські установи завдяки розвиненій мережі та швидкому залученню інновацій почали надавати не тільки кредитно-фінансові послуги, а також стали можливі послуги, які надавались окремими, конкретними суб'єктами фінансової інфраструктури, такі як лізингові, факторингові, брокерські та інші. Ще одним чинником задля розвитку внутрішньодержавного валютного ринку, а також появи економічних суб'єктів на світовому ринку стало виключення державної валютної монополії.

Серед економіко-географічних чинників основою становлення і розвитку фінансової інфраструктури є просторові особливості економічного рівня розвитку території. Чинниками, що характеризується комплексністю показників, виступає валовий регіональний продукт та валовий регіональний продукт у розрахунку на 1 особу.

Відповідно, таким показником, що відображає рівень розвитку економіки Західного регіону України, а тим самим і чинить вплив на формування та функціонування фінансової інфраструктури, є геопросторові особливості валового регіонального продукту (ВРП). Також цей показник є основною характеристикою ефективності регіональної фінансової політики.

Зі здобуттям Україною незалежності, з 90-х рр. ХХ ст., області, що охоплює Західний регіон України, не посідають провідних позицій за загальними економічними показниками. Це пояснюється наявністю незначної кількості у Західному регіоні великих виробничо-промислових підприємств. Наприклад, жодна із західних областей не входить до п'ятірки регіонів, економіка яких має найвищий рівень індустріалізації (Kravtsiv, 2018). Для Івано-Франківської та Рівненської областей частка промислової продукції в обсязі реалізації продукції (товарів, послуг) становить понад 60%. Не зважаючи на це, значення цього показника найбільше зросло у Тернопільській (на 17,6%) і Закарпатській (на 11,1%) областях. Окрім цього, починаючи з 2016 року у Західному регіоні України збільшилась експортна активність промисловості, крім Івано-Франківської і Рівненської областей (State Statistics Service of Ukraine, 2020). Відповідно, це створює диспропорції на загальнодержавному рівні.

Чільну позицію у регіоні займає Львівська область, на яку припадає майже 5% від загального розміру ВВП держави. А загальна частка регіону становить всього близько 16% від загальноукраїнського.

Вагомим індикатором економічного розвитку є валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу, оскільки він відображає рівень соціально-економічного розвитку регіону. Вищий показник, ніж середній у Західному регіоні, спостерігається у Волинській, Івано-Франківській, Львівській та

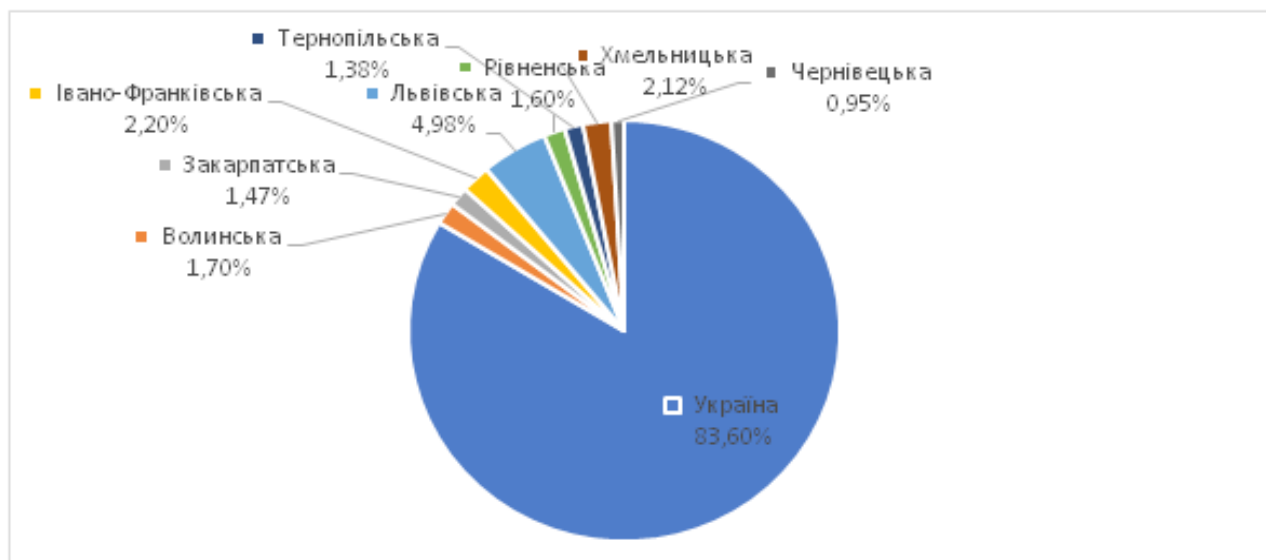

Рис. 1. Валовий регіональний продукт областей Західного регіону України, %, 2019

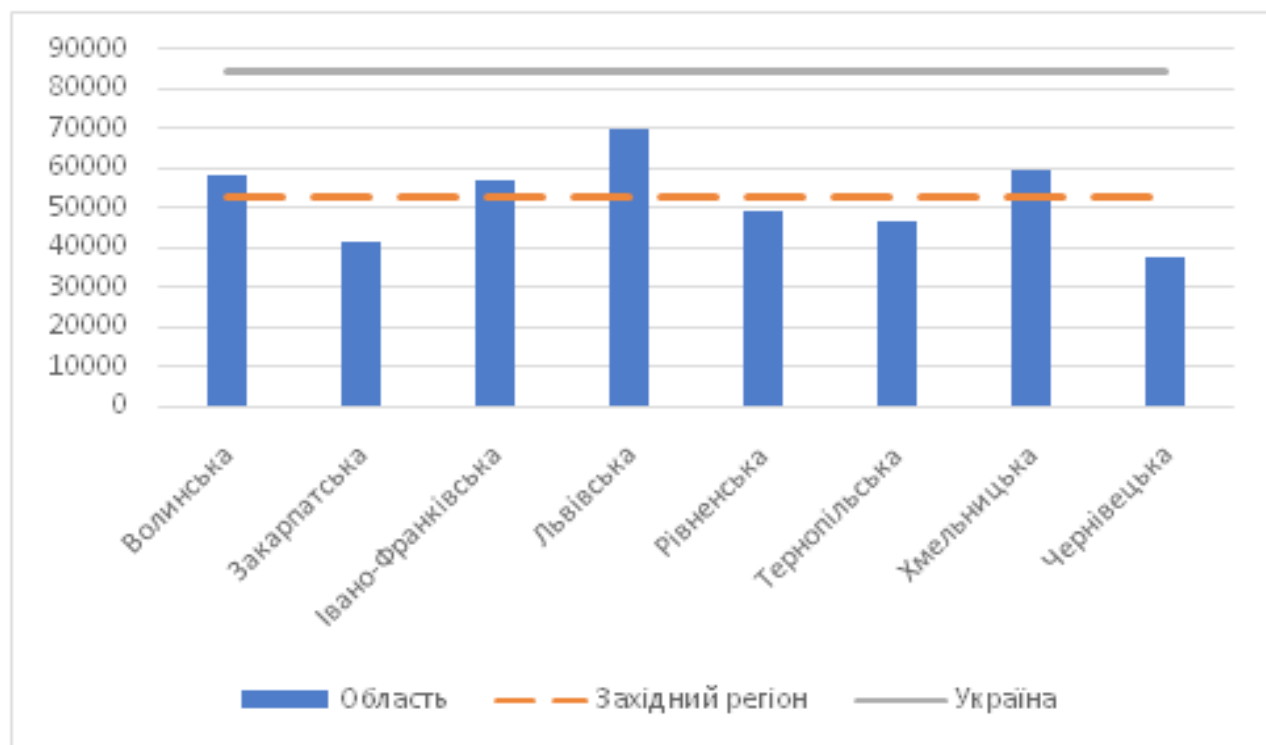

Рис. 2. Валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу в областях Західного регіону України, 2019

Хмельницькій областях, при цьому лише ВРП на одну особу у Львівській області близький до середньоукраїнського. Проте загальнодержавний показник на 40% вищий, ніж середній по регіону, отже, це також сприяє розвитку диспропорцій на міжрегіональному рівні.

На функціонування та розвиток фінансової інфраструктури має вплив транспортний чинник. Часто зустрічається порівняння фінансової інфраструктури як системи доріг: кращі дороги скорочують час і витрати на проїзд, але вони також збільшують потенційну швидкість, що несе

властиві ризики (International Bank for Reconstruction and Development, 2020). Відповідно, фінансова інфраструктура може або призвести до підвищення ефективності та зниження ризиків на фінансовому ринку, або сприяти надмірно небезпечним ризикам і навіть призводити до світових економічних криз.

Враховуючи, що розвинена транспортна система необхідна для збалансованого розвитку соціально-економічної сфери будь-якого суспільства, тому не дивно, що вона виступає вагомим чинником дослідження соціально-економічної географії у сфері формування фінансової

інфраструктури. Не зважаючи на те, що велика кількість фінансових операцій відбувається у віртуальному середовищі, все ж таки значна кількість операцій потребує для їхнього втілення якісних шляхів сполучення. На сьогодні, рівень транспортної інфраструктури є низький не тільки у розрізі регіону, а й усієї України. Однак, зараз відбувається реформування транспортної системи у всіх її галузях, що забезпечується ухваленою Національною транспортною стратегією України на період до 2030 року «Drive Ukraine 2030» (Government Portal of Ukraine, 2020).

Через територію Львівської та Закарпатської областей пролягає 5-ий Пан-Європейський транспортний коридор, що поєднує такі міста, як Венеція – Трієст/Копер – Любляна – Марибор – Будапешт – Ужгород – Львів – Київ; через Львівську – простягається коридор №3: Берлін – Аахен – Кельн – Дрезден – Вроцлав – Катовіце – Краків – Львів – Київ (European Commission, 2020).

Ураховуючи що більшість об'єктів фінансової інфраструктури зосереджено у великих містах, а у областях регіону наявна значна кількість доріг з поганим покриттям, що особливо стосується сільської місцевості, а також рівень зношеності громадських транспортних засобів, а саме на приміських напрямках, необхідно усунути наявні перешкоди.

Інноваційні чинники. У руслі розвитку близького прикордоння відбувається надходження інвестицій від країн-сусідів (Польща, Угорщина, Словаччина) (State Statistics Service of Ukraine, 2020). Це проявляється як через прямі іноземні інвестиції задля реалізації проектів середнього та великого масштабів, так і «грошові перекази», як прояв міграційного капіталу, від фізичних осіб, які перебувають на заробітках у сусідніх країнах.

На появу таких елементів фінансової інфраструктури як фондова інфраструктура та інфраструктура фінансових послуг, вплив мала відмова від перекриття державного дефіциту шляхом вливання грошових коштів у грошовий потік на користь залучення внутрішніх та зовнішніх джерел (Meglaperidze, 2013).

Незважаючи на загалом позитивний розвиток мережі фінансової інфраструктури, прослідковується низка недоліків щодо ефективності діяльності та перспективах розвитку фінансових бірж у регіоні та становлення небанківських фінансових установ (кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії). За умов, що розвиток цих елементів фінансової інфраструктури матиме активний темп, як і банківська інфраструктура, вони сприятимуть становленню здорової конкуренції на фінансовому ринку не тільки у Західному регіоні, а й України загалом.

Розвинена фінансова інфраструктура забезпечує розвиток фінансового ринку, що відбувається стрімкими темпами в умовах трансформації національної економіки України. Відповідно, значною

мірою це пов'язано з урахуванням регіональних особливостей, що чітко простежується на прикладі Західного регіону України.

В цей же час розростання фінансової інфраструктури, тим самим і фінансової інфраструктури, відбувається завдяки розвитку малого бізнесу. Для периферійних територій соціально-економічний розвиток є нижчим порівняно з районними та обласними центрами, містами обласного значення (National Institute for Strategic Studies, 2013b). У зв'язку із реформою децентралізації різниця у показниках починає зменшуватись, що у майбутньому призведе до рівномірного розвитку.

Розвиток та трансформація мережі інфраструктури значно залежить від надходження інвестицій, зокрема закордонних. Наприклад, такі банки, як «Ідея Банк», «Кредобанк» та «Банк Львів» є представниками регіональних банків, кінцеві акції яких перебувають в іноземній власності. Найбільші прямі іноземні інвестиції одержуються містами-обласними центрами, а особливо Львовом, оскільки він виступає центром регіону, що відображається у його монопольності, а також Івано-Франківськом, який вже кілька років поспіль займає провідні позиції по показниках найбільшого зростання в процесі залучення прямих іноземних інвестицій. Не зважаючи на те, що Івано-Франківськ лідує за показами інвестицій, проте у показниках ВРП це відображається прямо пропорційно. Така ж тенденція притаманна і для Рівного. Натомість, для Львова та Хмельницького це співставлення характеризується синхронністю (State Statistics Service of Ukraine, 2020).

На розвиток фінансової інфраструктури все більший вплив мають тенденції, які активно впроваджуються у глобальному вимірі: значно посилилась концентрація грошово-промислового капіталу; фінансові ринки та їхня інфраструктура перестали бути закритими, тим самим відбулась їхня інтернаціоналізація; фінансові потоки також вийшли на глобальний рівень; значно зросла кількість учасників фінансового ринку (як покупців, так і продавців), що вимагає збільшення мережі фінансової інфраструктури, а також її належного рівня задля задоволення потреб користувачів; профілювання у всіх секторах економіки; політична стабільність регіону; для розвитку фінансової інфраструктури необхідна зацікавленість населення регіону, що забезпечить її безперервний розвиток.

Варто враховувати чинники, що мають особливе місце для окремих елементів фінансової інфраструктури, оскільки ринок фінансових послуг включає в себе значну кількість підрозділів, розглянемо чинники, що є вирішальними для різних структурних одиниць.

Чинники розвитку інфраструктури валютного ринку. Інфраструктура валютного ринку забезпечує здійснення операцій з метою купівлі і/або продажу як безготівкової, так і готівкової іноземної валюти, а також банківських металів. Учасниками валютного ринку України є банки

та небанківські установи, клієнти банків, а також Національний банк (National Bank of Ukraine, 2020). Оскільки на валютному ринку відбуваються операції, що пов'язані із зовнішньо торговельними розрахунками, міграцією капіталу, туризмом тощо, то у Західному регіоні України наявні усі передумови задля його стрімкого розвитку. Серед негативних чинників простежуються такі, що гальмують цей процес. Насамперед, це зростання попиту населення на іноземні валюти. Це спричинено не тільки девальвацією гривні, а й трудовою міграційною ситуацією, яка склалася у Західному регіоні України. Часто задоволення цього попиту відбувається на так званих «чорних» валютних ринках, що зменшує надходження коштів до економіки держави, тим самим розвивається тіньова економіка. Це своєю чергою зменшує темпи розвитку офіційної інфраструктури валютного ринку, а інфраструктура «чорних» валютних ринків навпаки зазнає зростання.

Чинники розвитку інфраструктури страхового ринку. Цей сектор займає друге місце за рівнем капіталізації після банківського. Проте, територіальна мережа сформувалась з великими диспропорціями у регіоні. Незважаючи на те, що на ринку Західного регіону України присутня 51 страхова компанія, що мають приблизно 1000 відділень, широкою популярністю у населення вони не користуються, проте сьогодні відбувається скорочення елементів інфраструктури, що спричинене як новими вимогами, так і діджиталізацією у всіх сферах економіки (National Commission for State Regulation of Financial Services Markets, 2020). Найбільш поширеними видами страхування є послуги автострахування. Існує два види найпоширенішого страхування – обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (ОСЦПВ) та добровільне страхування наземного транспорту (КАСКО), тобто страхування від усіх можливих ризиків. Проте на цьому ринку існує велика кількість махінацій як зі сторони клієнтів, так і страхових фірм, які надають ці послуги.

Незважаючи на те, що спостерігається тенденція до скорочення відділень страхової інфраструктури, у Західному регіоні це скорочення менш помітне, ніж на прикладі загальноукраїнських показників. Це спричинено особливим геополітичним розташуванням регіону дослідження. Враховуючи, що області Західного регіону України межують з шістьма країнами, частина населення звертається за страховими полісами з метою перетину державного кордону. Інші види страхування не набули широкого попиту у зв'язку з недовірою потенційних клієнтів через наявність на ринку шахрайських компаній.

Чинники розвитку інфраструктури ринку цінних паперів. Інфраструктура цінних паперів (фондового ринку) характеризується головним чином розміщенням у містах обласного та регіонального значення. Одним із учасників фондового ринку є інвестиційний фонд, вклади в який характеризуються популярністю через

збереження та примноження заощаджень приватних осіб. У Західному регіоні України не представлена жодна з фондових бірж, яка зареєстрована в Україні Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Проте, ще у ХІХ – на початку ХХ ст. у Львові була одна з перших бірж у межах сучасної України. На ринку, поряд із перевіреними фондами, існують шахрайські утворення, які чинять негативний вплив на увесь сектор. Більшість операцій з купівлі-продажу цінних паперів (більше 90%) відбуваються поза біржами, що відображає непрозорість ситуації. Власне, серед чинників, що гальмують розвиток інститутів спільного інвестування виділяємо їхнє локальне концентрування. На розміщення об'єктів інститутів спільного інвестування впливають показники рівня доходів населення, валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу, середньомісячна заробітна плата та демографічне навантаження населення, які дають змогу визначити інтенсивність та рівень розвитку інвестиційних фондів та його компонентів. Також простежується монополітичність у Західному регіоні України, де найбільші потоки зосереджені на обласних центрах Львівської та Івано-Франківської областей (Kachmaruk, 2020).

Чинники розвитку інфраструктури ринку кредитних та фінансових послуг. Оскільки одним з особливих чинників Західного регіону України є характерне переважання розвитку малого і середнього бізнесу над великим, то для західноукраїнського ринку важливим є кредитування приватних осіб та малого бізнесу, натомість для великих бізнесових груп у цій сфері виникають ризики. Через це на ринку представлена незначна кількість банківських установ, які надають відповідні послуги для великого кредитування, через що спостерігається монополізація у цьому секторі. Розвитку малого кредитування сприяють програми, затверджені Кабміном. У поєднанні з особливими регіональними чинниками спостерігається здорова конкуренція між надавачами послуг, що сприяє стрімкому зростанню цього сектора фінансової інфраструктури.

Чинники розвитку інфраструктури ринку послуг з фінансового лізингу. Цей ринок характеризується більшою стабільністю через те, що попит і пропозиція на ньому є менш рухливі, проте й найбільший рівень фінансового ризику і високий рівень доходності також спостерігається у цій сфері. Цей ринок послуг характеризується слабо розвинутою інфраструктурою. Ця тенденція притаманна не лише для Західного регіону, а й для України загалом. В останні роки спостерігається розвиток, хоч його темпи залишаються повільними. Серед яскравих прикладів впровадження варто відзначити закупівлю великогабаритних автобусів Львівським комунальним автотранспортним підприємством № 1 (Lviv City Council, 2018). Тенденція із оновленням міського транспорту присутня в Ужгороді, Хмельницькому та Тернополі.

Протягом 2020-2023 років у Львові у лізинг буде закуплено 250 електробусів, у Рівному планують закупити у лізинг сміттєвози, у Франківську – автобуси, а у Чернівцях – тролейбуси.

Серед чинників розвитку інфраструктури недержавних пенсійних фондів варто відзначити їхню незахищеність від інфляції, а також наявність на ринку великої кількості шахрайських угруповань. Оскільки недержавні пенсійні фонди запрацювали лише з 2004 р., то станом на сьогодні ці установи фактично лише накопичують гроші вкладників.

Чинники розвитку інфраструктури банківських послуг. Для цієї інфраструктури характерні структурні зміни Національного банку України та банківської системи загалом. У зв'язку із впровадженням реформи децентралізації відбувається значне скорочення банківських відділень, що відображається у геопросторовому вимірі: у порівнянні з 2016 роком, у Західному регіоні у липні 2018 було закрито близько 380 відділень. А також вплив на скорочення територіальної мережі впливає тенденція діджиталізації банківських послуг. Важливим чинником є досвід кризи 2008 року, яку пережили не усі банки, а порятунком стало скорочення витрат через згортання територіальної мережі, що було впроваджено великими банками з іноземним капіталом. Відзначаємо, що скорочення відбулося також за рахунок закриття неплатоспроможних банків.

Чинники розвитку інфраструктури ринку з надання та реалізації концесій. Інфраструктура цього ринку не функціонує належним чином ні у розрізі Західного регіону, ні в Україні загалом. По-перше, для цього сектору характерним є довгий період окупності, а по-друге, у більшості випадків це спричинено тінговою приватизацією. Існує велика кількість негативних прикладів, серед яких найчастіше суб'єктами підприємницької діяльності порушуються зобов'язання щодо реставрації/побудови об'єктів комунальної власності на користь комерційних забудов.

Висновки. Перспективи фінансової інфраструктури Західного регіону України пов'язані як з загальносвітовими, загальнодержавними, так і регіональними та локальними тенденціями.

На наявний рівень розвитку фінансової інфраструктури Західного регіону України значний вплив мають такі суспільно-географічні чинники: географічне положення, історико-географічні особливості, соціально-географічні, економіко-географічні. Окрім перелічених вище чинників, які є традиційними, існують також інноваційні, до яких належать регіональне співробітництво, а також інвестиційні потоки (як внутрішньодержавні, так і зовнішні).

Загалом чинник географічного положення для розвитку фінансової інфраструктури Західного регіону України має стимулюючий характер, оскільки район дослідження виступає «воротами» до країн-членів Європейського Союзу.

Історико-географічний чинник також позитивно вплинув на формування фінансової інфраструктури: це знайшло своє відображення в утворенні особливої бізнес-мережі, яка активно розвивається у регіоні дослідження і нині. Крім цього, це виявилось у великій кількості місцевих банків та їх установ. Також це стосується кредитних установ.

Геопросторові особливості соціально-географічних чинників характеризуються лімітуючими показниками для розвитку фінансової інфраструктури. Чисельність населення у регіоні скорочується, що призводить до зростання демографічного навантаження на населення. В цей же час варто наголосити, що серед інших вагомих чинників, демографічне навантаження на працездатне населення у Західному регіоні є нижчим, ніж загальноукраїнське. Економіко-географічні чинники мають як стимулюючий, так і обмежуючий вплив: незважаючи на те, що окремі показники в районі мають рівень вище середньоукраїнського, але покази ВРП відображають загалом нижчий рівень економічного розвитку, ніж у решті регіонів, переважанням малого та середнього бізнесу над великими економікотворчими підприємствами; інвестиційна привабливість регіону спонукає до надходження коштів з-за кордону, особливо країн-сусідів з ЄС. Не зважаючи на нижчий, ніж загальноукраїнський, рівень заробітної плати у регіоні дослідження, розвиток інфраструктури банківсько-кредитних установ має стрімкі темпи розвитку, що забезпечується шляхом укладання договорів з цими установами для посередництва у системі роботодавець-працівник. Обмежуючим чинником розвитку фінансової інфраструктури у Західному регіоні є геопросторові особливості показників ВРП, що призвело до утворення значних диспропорцій у розвитку та функціонуванні фінансової інфраструктури регіону. Інноваційні чинники, такі як міжнародне співробітництво та інвестиційні потоки, особливо зовнішні, сприяють розвитку фінансової інфраструктури.

Території, віддалені від районних та обласних центрів, міст обласного значення, характеризуються нижчим рівнем соціально-економічного розвитку. Загалом, для західних областей України характерним є дисбаланс у розвитку фінансового ринку: метрополійно виділяється Львівська область, на яку припадає найбільша частка інвестицій у розвиток банківської інфраструктури.

References:

European Commission. (2020). *Pan-European Corridors. Mobility and Transport*. Access mode: https://ec.europa.eu/transport/themes/infrastructure/studies/ten_t_en.

Fedosov, V. (2017). *Theory of Finance*. CUL. [In Ukrainian]. [Федосов В. М. Теорія фінансів. Підручник. ЦУЛ, 2017. 572 с.]

Government Portal of Ukraine. (2020). *The Infrastructure Reform in Ukraine*. Access mode: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/ekonomichne-zrostannya/reforma-infrastrukturi>. [In Ukrainian]. [Реформа інфраструктури в Україні / Урядовий портал [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/ekonomichne-zrostannya/reforma-infrastrukturi>.

International Bank for Reconstruction and Development. (2020). *Financial Infrastructure. Building Access Through Transparent and Stable Financial Systems*. Access mode: <http://www.worldbank.org/nancialinfrastructure>.

Ivanytska, O. (2005). *State Regulation of Financial Infrastructure Development*. Kyiv: NAPA Publishing House. [In Ukrainian]. [Іваницька О. М. Державне регулювання розвитку фінансової інфраструктури: Монографія. К.: Вид-во НАДУ, 2005. 276 с.]

Ivanytska, O. (2006). Conceptual approach to the regulation of financial infrastructure development in Ukraine. *Public Administration: Theory and Practice, 1*. [In Ukrainian]. [Іваницька О. М. Концептуальний підхід щодо регулювання розвитку фінансової інфраструктури в Україні // Державне управління: теорія та практика. 2006. № 1.]

Kachaev, Yu. (2000). Features of territorial development of the investment market of Ukraine. *Ukrainian Geographical Journal, 3*, 31-40. [In Ukrainian]. [Качаєв Ю. Д. Особливості територіального розвитку інвестиційного ринку України // Український географічний журнал. 2000. № 3. С. 31–40.]

Kachmaryk, Z. (2018). Human-geographical aspects of the formation of the financial services market infrastructure of the Western region of Ukraine. In *Shevchenkivska Vesna – 2018. Geography: Collection of Scientific Works of the XVI International Scientific Interdisciplinary Conference of Students, Postgraduates and Young Scientists* (pp. 69-72). Kyiv: Print Service. [In Ukrainian]. [Качмарик З. Р. Суспільно-географічні аспекти формування інфраструктури ринку фінансових послуг Західного регіону України / Шевченківська весна – 2018. Географія: Збірник наукових праць XVI міжнародної наукової міждисциплінарної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. Київ : ПринтСервіс, 2018. С. 69–72.]

Kachmaryk, Z. (2020). Historical and geographical factors of formation of financial infrastructure in the Western region of Ukraine. In *Region 2020: Strategy of Optimal Development* (pp. 59-61). Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University. [In Ukrainian]. [Качмарик З. Р. Історико-географічні чинники формування фінансової інфраструктури у Західному регіоні України / Регіон-2020: Суспільно-географічні аспекти: матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2020. С. 59–61]

Kachmaryk, Z. (2020). Human-geographical factors of formation of joint investment institutions in the Western region of Ukraine. In *Region – 2020: Socio-Geographical Aspects: Materials of the International Scientific-Practical Conference of Students, Graduate Students and Young Scientists* (pp. 59-61). Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University. [In Ukrainian]. [Качмарик З. Р. Суспільно-географічні фактори формування інститутів спільного інвестування у Західному регіоні України / Регіон – 2020: Стратегія оптимального розвитку. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2020. С. 59–61.]

Kravtsiv, V. (2018). *Territorial Development and Regional Policy in Ukraine: Challenges and Priorities of Ukraine*. Lviv: Dolishny Institute of Regional Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine [In Ukrainian]. [Кравців В. С. Територіальний розвиток і регіональна політика в Україні: Виклики та пріоритети України. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України», 2018. 157 с.]

Krykhovetska, Z. (2020). *Directions of Development of Banking Services in Ukraine*. [In Ukrainian]. [Криховецька З. М. Напрями розвитку банківських послуг в Україні. Міжнародний центр науки і досліджень, 2020.]

Kuzhelev, M., Zhytar, M. (2015). *Conceptual Bases of Efficiency of Financial Maintenance of Innovative Development of Ukraine*. [In Ukrainian]. [Кужелев М. О., Житарь М. О. Концептуальні засади ефективності фінансового забезпечення інноваційного розвитку України. Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”, 2015. С. 14–18.]

Lviv City Council. (2018). *Resolution of the Lviv City Council “On granting a permit to LC ATP № 1 for the purchase of rolling stock on the terms of financial leasing”*. Access mode: [https://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/\(SearchForWeb\)/FED958FB1292702EC22582650043A223?OpenDocument](https://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/(SearchForWeb)/FED958FB1292702EC22582650043A223?OpenDocument). [In Ukrainian]. [Ухвала ЛМР «Про надання ЛК АТП № 1 дозволу на закупівлю рухомого складу на умовах фінансового лізингу» [Електронний ресурс]. Режим доступу: [https://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/\(SearchForWeb\)/FED958FB1292702EC22582650043A223?OpenDocument](https://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/(SearchForWeb)/FED958FB1292702EC22582650043A223?OpenDocument)]

Mamchur, O., Kachmaryk, R. (2018). Financial infrastructure of the Western region of Ukraine: factors and socio-geographical aspects. In *Geographical Science and Education: From the Statement to Constructivism* (pp. 151-153). Kyiv, 2018. [In Ukrainian]. [Мамчур О. І., Качмарик О. І. Фінансова інфраструктура Західного регіону України: чинники та суспільно-географічні аспекти [Електронний ресурс] / Географічна наука та освіта: від констатації до конструктивізму: Зб. наук. праць. Київ, 2018. С. 151–153.]

Meglaperidze, A. (Ed.). (2013). *Finances*. Kyiv: Center for Educational Literature. [In Ukrainian]. [Меглаперідзе А.С. Фінанси. Навчальний посібник. / За заг. ред. Меглаперідзе А.С. Київ: «Центр учбової літератури», 2013. 420 с.]

Moshenskyi, S. (2014). *Financial Centers of Ukraine and the Securities Market of the Industrial Era*. London: Xlibris. [In Ukrainian]. [Мошенський С. З. Фінансові центри України та ринок цінних паперів індустріальної епохи. London: Xlibris, 2014. 453 с.]

National Bank of Ukraine. (2020). *Currency market*. Access mode: <https://bank.gov.ua/ua/markets/currency-market> [In Ukrainian]. [Валютний ринок. Національний банк України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://bank.gov.ua/ua/markets/currency-market>.]

National Commission for State Regulation of Financial Services Markets. (2020). Access mode: <https://www.nfp.gov.ua>. [In Ukrainian]. [Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.nfp.gov.ua>.]

National Institute for Strategic Studies. (2013a). *Directions for Stimulating the Development of Small Business in the Peripheral Territories of the Western Regions of Ukraine*. Analytical note. Access mode: <http://old2.niss.gov.ua/articles/1290>. [In Ukrainian]. [Напрями стимулювання розвитку малого підприємництва на периферійних територіях західних регіонів України. Аналітична записка // Національний інститут стратегічних досліджень. Режим доступу: <http://old2.niss.gov.ua/articles/1290/>]

National Institute for Strategic Studies. (2013b). *Tools for Expanding the Market of Municipal Securities as a Factor of Resource Provision of Regional Development*. Analytical note. Access mode: <http://www.niss.gov.ua/articles/1131>. [In Ukrainian]. [Інструменти розширення ринку муніципальних цінних паперів як чинника ресурсного забезпечення регіонального розвитку. Аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1131>.]

Peters, Edgar E. (1996). *Chaos and Order in the Capital Markets: A New View of Cycles, Prices, and Market Volatility* (2nd ed.). New York, USA: John Wiley & Sons, Inc.

PJSC “KREDOBANK”. (2020). Access mode: www.kredobank.com.ua/. [In Ukrainian]. [ПАТ “КРЕДОБАНК”. Офіційне інтернет-представництво [Електронний ресурс]. Режим доступу : www.kredobank.com.ua/]

Shabliy, O. (2012). *Fundamentals of Human Geography*. Lviv: Ivan Franko Lviv National University [In Ukrainian]. [Шаблій О. І. Основи суспільної географії: підруч. для студентів вищих навчальних закладів. – 2-ге видання. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. 296 с.]

State Statistics Service of Ukraine. (2020). Access mode: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. [In Ukrainian]. [Офіційний сайт Державної служби статистики України. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>]

Zarotockiy, S. (2013). Regional Competitiveness as a Strategic Goal of Modern Regional Policy. *Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya*, 1, 79-86. [In Ukrainian]. [Запотоцький С. П. Регіональна конкурентоспроможність як стратегічний напрям сучасної регіональної політики // Економічна та соціальна географія. 2013. № 1. С. 79–86]

ЗМІСТ

Наукові статті

Пугач С.	Соціальний простір як об'єкт географічних досліджень та роль комунікацій у його конструюванні.	4
Стафійчук В.	Рейтинг пріоритетності держав світу відповідно до національних інтересів України.	13
Петровська М., Верчин Н., Іванов Є.	Демографічна безпека Львівської області: проблеми та ризики її досягнення.	23
Буличева Т., Буткалюк К., Гринюк Т.	Полікультурність як чинник розвитку подієвого туризму в Україні.	35
Попов А., Мовчан С., Коломієць С., Леженкін І.	Формування масивів земель сільськогосподарського призначення як альтернатива консолідації земельних ділянок.	42
Качмарик З.	Суспільно-географічні чинники розвитку фінансової інфраструктури Західного регіону України.	55

CONTENTS

Scientific Papers

Puhach S.	Social Space as an Object of Geographical Research and the Role of Communications in Its Construction	4
Stafichuk V.	Priority Rating of Countries of the World for Ukraine's National Interests . . .	12
Petrovska M., Verchyn N., Ivanov Ye.	Demographic Security of the Lviv Region: Problems and Risks of Its Achievement.	23
Bulycheva T., Butkaliuk K., Gryniuk T.	Polyculturality as a Factor of Event Tourism Development in Ukraine.	35
Popov A., Movchan S., Kolomiets S., Lezhenkin I.	Formation of Agricultural Land Layout as an Alternative of Land Consolidation.	42
Kachmaryk Z.	Human-Geographical Factors of Financial Infrastructure Development in the Western Region of Ukraine	55

Наукове видання

ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ
EKONOMICHNA TA SOTSIALNA GEOGRAFIYA

Випуск 84

Підписано до друку 23.12.2020 р.
Авт. друк. арк. 7,0. Обл.-вид. арк. 7,5. Наклад: 300 прим.

Надруковано Методичка.in.ua
02100, м. Київ, вул. Будівельників 32/2, оф. 2
тел.: +38 (044) 561-95-31, +38 (067) 506-57-55

Головний редактор: К. В. Мезенцев.

Відповідальний редактор-секретар: О. М. Гнатюк.

Верстка і художнє оформлення: О. М. Гнатюк, Т. Данилюк

До уваги авторів

Інформацію для авторів, зокрема, вимоги до оформлення та подання статей, процедуру розгляду публікацій, рекомендації для авторів та етичні зобов'язання можна переглянути на офіційному веб-сайті журналу: <http://bulletin-esgeograph.org.ua>

Автори опублікованих статей несуть відповідальність за оригінальність та авторську автентичність опублікованих творів, підбір і точність наведених фактів, цифр, цитат, географічних назв, власних імен людей, повноту і достовірність наведених матеріалів, посилань на літературні джерела та інших відомостей. Редакційна колегія журналу може не поділяти думку авторів. Прийняті до друку статті проходять, за необхідності, наукове та літературне редагування.